

A megújhódó nacionalizmus.

Írta: KRISZTICS SÁNDOR.

Így fogalmazta meg NIETZSCHE a világ folyásában rejlő ismétlődés nagy tényét. Ismétlődnek, folyton megújhódnak az emberiséggel adott nagy igazságok; újra meg újra fellángolnak a hazáért a lelkek mélyén kiolthatatlanul égő tüzek; kitör és eget kér magának az ember lényegétől és természetétől elválaszthatatlan azon jellegzetesség, melynek egyetlen czélja az önállóság, függetlenség, tartalma pedig egyenesen az ezekért való élet az államban.

Kezdve azon időtől, mikor Clio tudomást vesz egy-egy népi egyéniség létezéséről tettei, alkotásai, eredeti viszonyai kapcsán, végig a történelem minden idején, folytonosan egy alaphang zendül ki az egészből: mindent a hazáért. A nemzeti eszmének nagy revelatiói nemesítik meg a harcokat, melyeket a népek államaik érdekében folytatni kénytelenültek ismételten, folyton tartó tendenciaként. *A nemzeti eszmének jut a vezető szerep az államok fejlődésében. Fel-feltörő ereje, örök ismétlődése képezte ki a nemzeti államok mai rendszerét. Mintha a Gondviselés az egyest egy gondolatnak szolgálatába állította volna, mely gondolat az emberre nézve egy meghatározott és semmi mással nein azonosítható, el nem kerülhető, meg nem tagadható nemzetnek kialakulásában, fennmaradásában és tökéletesítésében teljesül meg, a független állami lét továbbfejlődésének útjain*

Nationalismusnak nevezzük e gondolat megnyilvánulását, mely első sorban az államok nemzeti alapon való létesülésének, berendezésének és fennállásának eszméjét jelenti, másodsorban pedig az állam életének azon irányát, mely az állam növekedését, folyton mozgalomban tartott törekvését foglalja magában más nemzetek túlszárnyalására, tehát a nemzet szélességben való növekedésére s benső nemzeti consolidálására, tehát a nemzeti egység mélyebbé tételére.

Nagy és szent tartalmak ezek, mert rajtuk fordul meg az emberiség haladása, a civilisatio terjedése. Az emberiség élete, a népeknek, nemzeteknek az általános emberi megvalósítása érdekében egymás mellé való sorakozása ugyanis főképp a népek, majd nemzetek belső értékessége szerint alakul s így természeti erkölcsi rendet alkot, melyben a népek, nemzetek érdemesültsége, szellemi, gazdasági és külérőbeli foka határoz. E tételnek azért kell feltétlenül megállania, mert csakis a legbecsesebb, legtartalmasabb népek érvényre jutása lehet döntő az emberiség haladására nézve s csakis azon nemzetek fensőbbisége kívánatos e tekintetben, melyek az általános emberit növelni tudó tulajdonságokkal a legnagyobb mértékben rendelkeznek.

A nemzetek e kiválasztódása pedig mindig nacionalismus uk kipattanó erejének fenséges megnyilatkozásával kapcsolatos. A nacionalismusknak explosiói ismétlődnek végig a történelemben, kezdetben az originár hazakeresés céljaiból, később a túlszaporodott nemzeti erő levezetésével kapcsolatos hódító hadjáratok közbejöttével. A nacionalismus nyújtott erőt mindig az emberiség nagy fájának virulásához, mely fán, ha a legnagyobb ágak növésükben fennakadtak, a fiatalabb hajtások nacionalismustól duzzadó erejükkel, mindig készek voltak elfoglalni helyüket és szerepüket. Így virult tovább, így virult mindig az emberiség nagy fája.

A nacionalismus isteni szikrája, mely a nemzetek minden tagjában, a természet legszebb ajándékaképp államiságuk emelésére vagy megvédésére kigyúl, vitte előre az emberiséget mindig s mindig kigyúlt ez a szikra, ha a világ rendje tüzéhez levegőt, alkalmat szolgáltatott. –

A történelem kezdetén már mélységes eredmények kitévője a nacionalismus, bármily korlátolt formákban jelentkeztek is.

A történet előtti kor embereinek az olyan jellegű harcza, mely a területszerzésre irányul, anélkül, hogy csak a terület terményeinek szükséglet kielégítésre való felhasználásáról lenne szó, már oly néptömeg harcza, mely államának helyet keres a földön. S ilyen alapokon a nacionalismus valamely kezdetleges alakja már igen korán mutatkozott. Kezdetben csak egy térre terjedt ki: a haza védelmére s tisztán a családias

jellegű hazaszeretemben merül ki. Valószínű, hogy az idegen csoportok hódítási kísérleteivel szemben való védekezés szük-sége vezetett tömörülésre, haza teremtésre. A rabszolgaságtól való rettegés emelte túlsúlyra a hazaszeretetet. Felesleges magyarázni azon erőt, mélyet ezen érzelem nyert akár az által, mert a csoport kicsiny volt, akár pedig azért, mert a háborúk közvetlenül mutatták meg a jövő sorsát, a halált vagy rabszolgaságot, amelyet csak a haza iránt való teljes odaadással lehetett kikerülni. Ami az emberre nézve a legértékesebb volt, összeforrott a hazával. Benne találta fel a jólétet, biztonságot, hitet, szabadságot. Ha a haza elveszett, elveszett minden. Ha a haza van megtámadva, megtámadták vallását, valóban oltáraiért, házi isteneiért harcol az ember, mert ha az ellenség hatalmába kerítette a várost, szétrombolják oltárait, kioltják tüzeit, megszenteltelenítik sírjait, ledöntik isteneit és istentiszteletét lehetetlenné teszik.¹⁾ Természetes is, hogy midőn az egyéni lét ennyire összeforrott a közület létevel, midőn a haza és az egyén kapcsolata az egyénre nézve létkérdés volt, hogy akkor a hazafiság nemcsak az ész parancsa, hanem a legfőbb erény és erkölcs volt, de mint legszentebb kötelesség is teljesen kimerült a meglevő állapotok védelmében, azon túl nem terjedt. Éppen ez a nagyfokú ragaszkodás vezetett az elkülönülés megszilárdulásához s a népeknek már akkor meg kellett vetniök államiságuknak, vallásuknak, társadalmuknak jellegzetes alapjait, amikor államhoz való tartozás nélkül nyugodt, szabad életet elképzelni nem lehetett.

Az ókor nagy államai, amint népi alapokon megalakultak, hatalomra, bizonyos virágzásra jutottak, nemzetté válás bizonyos fokát is elérték; egymással szemben azonban minden nemzet teljesen idegen, ellenség maradt, más összeköttetést, mint a harcot, nem ismertek. Nemzeti létük igen primitív formában jelentkezik, amennyiben mindenik csak a maga különös sajátosságában látja az általános emberit, csak magában az értékest, míg rajta kívül minden nép, sajátosságaival együtt, barbár, értéktelen, pusztulásra méltó. Az öndicsőítésben, büszkeségben, mások megvetésében jelentkezik a nemzeti eszme, míg a kialakuló állam éppen ennélfogva, az

¹⁾ FUSTEL DE COULANGES: La cité antique. 233-36. o.

alapjául szolgáló, létesülése alkalmával tetteivel közreműködőnően kívül minden idegent leigázva, rabszolgai állapotban tartani törekszik. Mindez magyarázatát leli abban, hogy az első összeverődő népcsoportok eredeti kialakulásukban csak saját erejükre támaszkodhattak és minden intézményükben újat, addig nem létezőt alkottak, e két mozzanat méltán szolgálhatott büszkeségük, illetve minden idegen nép megvetésének, ha lehetett leigázásának indítékául. A későbbi népek már egy adott, feltalált, mások által létrehozott és fejlesztett kulturtényekkel tele világban jutnak érvényesülésre, midőn már az öndicsőítésre nincs alap, mint előbb, a rabszolgai leigázás is megszűnik s ehelyett a meglevő intézmények folytonos javításával, a társadalmi különbözőségek tompításával közelednek a nemzeti állam léte felé.

A népvándorlás áradatában általában minden népben megvolt az irányzat, hogy szilárd formában kikristályosodva államot alkosson. Az első idők királyságai még nem voltak szilárdan kialakult államok, határaik szétfolynak, s ezenkívül a dinastia gondolata van túlsúlyban az állam gondolata felett. A dinastia mindig az államot alkotó néphez fűződik, olyan nagy mértékben, hogy a dinastia pusztulásával a népi lét is fenyegettetik. A dinastia virágzása, sorsa a *causa movens*, a népeknek a külfölddel szemben való helyzetére nézve. A népi alap szertefoszlósága mellett a legkönnyebben válik oszthatóvá például örökség által is, de a keletkező dinastia-ág a maga népével már újabb alapot képez az újabb állami berendezkedésre. A népi princípium ereje okozta azért rendszerint, hogy az öröklődés nem vezetett új állam kialakulására másképp, mint csak úgy, ha már a népben is megvoltak az elválasztó különbségek, a külön állami létre való helyezkedés lehetősége, sőt szükségessége. A nép már ekkor is politikai egység, de tudatlan, s úgy tekintetik, mint a fejdelmek öröklött birtoka.

A középkor államalakulatai közül az idő műhelyében igen sok tönkre ment, azok azonban, melyek fennmaradtak, önkénytelenül is népi jellegük, nemzetiségük kifejlesztésén munkálkodnak mindvégig. S a népek ezen önfejlesztése, ezen nationalizáló folyamat, nem nyugszik máson, mint az eredetileg heterogén népelemek egybeolvasztásán, úgy nyelvi-

leg, mint culturailag többé-kevésbé egy tömegbe, melyben már a nyelvi és cultural egységük értékét felfogva, azt tudatosan fejlesztik tovább.

Ez a nationalizáló erő azonban még hiányzik, vagy egészen fejletlenül működik a népek vándorlásakor. Első erősebb fellobbantója a császárság és pápaság viláгурalmi törekvéseivel kapcsolatos fejlődés, mely még az egészen gyöngye nemzeti tényezőket is teljes elsodrással fenyegette. Miután azonban az egyház a császárság közvetítésével bár, de majdnem hat századon át mintegy szelidítő, javítóintézetben tudta tartani az emberiséget, megszüntetve, s eltávolítva minden népi különbözőséget, már az universalismusnak legnagyobb diadalát akarta ülni, midőn a kereszténységet az izlam ellen küldötte, akkor tör ki az elnyomott lelkekből a különbözőség érzete, s a keresztes hadjáratokból hazatérők már magukkal hozzák minden más népbeliectől való különbözőségük tudatát, amivel a nationalizáló folyamatnak első élénk kifejezését adva, annak tovább fejlődését biztosítják. Egy győztes keresztény egységes emberiség helyett legyőzött olaszok, francziák, angolok, spanyolok, németek jönnek haza; a hitért való barczból, a hitben egyesült keresztények helyett, hitükben megrázott népi tagok, skeptikusok, kételkedők jönnek meg. így szűnt meg a pápa viláгурalmi törekvése, s alapoztatott meg egyszersmind a külön népiség tudatának terjedése. S valóban minél korábban jut egy nép létének öntudatára, annál korábban szabadítja fel magát a pápai befolyás alól. Így Anglia, így Franciaország. A pápai viláგállami törekvések omladékain nőnek ki a nemzetek, melyek előbb azokat teljes eltemetéssel fenyegették, s Itália öléből, éppen e törekvések középpontjából, hangzik fel először a nemzeti genius értékelése, midőn MACHIAVELLI az egységes nemzeti állam ismérveit bonczolgatja, s egy új, jobb időnek feladatává és kötelességévé teszi annak létrehozását.

A népi alapokon létesült államrendszerre a megszilárdulás korszaka következik ezután, az a hosszú folyamat, mely alatt az államok nyers uralmi formájukból, egy-egy uralkodó osztály érdekeinek szolgálatából, a nép minden tagjának szolgálatában álló, erkölcsi elveken nyugvó uralom kifejtésére rendeztetnek be, ami által az állam szilárdsága

összehasonlíthatatlanul megnövekszik s önczéljában alkotó egyedei hatalmának, szabadságának megvalósítójává válik.

»Az európai népek története – mondja BREYSIG – nemcsak internacionális érintkezésükre, hanem a modern nacionalismus csiráira is rávezet. A két fejlődés összeesik és pedig nem jelentéktelen részben. Mert a nemzeti különbözőség, differenciálódás történetéhez a népek belső kifejlődésének mozzanatai is járulnak. Amily mértékben egy politikai alakulat sűrűsödik és megerősödik, és amily mértékben a nép, melyből alakittatik, erkölcsileg és szellemi tulajdonságai-ban másokkal szemben különbözővé válik, úgy mindkettő lényegesen hozzájárul a nemzeti érzés és tudat keletkezéséhez, azaz a nacionalismus ismérveinek erősebb, vagy gyengébb kifejlesztéséhez. A két fejlődési mód közül az egyik, melynek documentumai a nyelv és irodalomtörténetben vannak mindenekelőtt lerakva, a nemzeti gondolkodás létesítésére vezet, a másik, mely az alkotmányi berendezkedések változásaiban áll, főképpen a nemzeti állam-praxis létesülésében ismerhető fel legjobban.«¹⁾

A középkor története a nacionalismus ezen fejlődési módjainak minden irányban igazol ója. A középkor két nagy szellemi mozgalma, a renaissance és a reformatio kedveztek a nemzeti egység kialakulásának. A megállapodott államterület és nemzeti dinastia mellett a létesült nemzeti vallás s a renaissance által felkeltett szellemi, szépművészeti és irodalmi irányok nemzetivé válása irányítja ezután a népek nemzetté válásának útját. Az érvényesülésre törekvő népek már egységes nemzeti individuumok (Spanyolország, Franciaország), vagy több individualitás egyesüléséből állanak még, (mint a német, britt, az orosz birodalmak), midőn az ujkor felé közeledik az emberiség. A népek lassankint szerves egésznek ismerik fel magukat, mely szenved, örül, lelkesedik, előrenyomul, melynek önfentartó ösztöne és ereje van.

Európaszerte az abszolút királyi hatalom középpontosításában rejlő alkotó, teremtő erő a teljes kifejtője a nemzeti képességeknek. S mire a XVIII. századot eléri az európai emberiség, már megerősödött, szervezett népcsoportokra oszlott, melyek

¹⁾ BREYSIG: Altertum und Mittelalter. II. 836-337. o.

között a kiválasztódás már megtörtént; csak az emberiségre nézve valóban értékes népek számára nyílt meg a megerősödés és érvényesülés útja.

A XVIII. század végéig az államok kialakulása még inkább csak a külső népi keretek megállapodottságára nézve nyert befejezést. Ez azonban csak egy része a nemzeti állammá alakulásnak. A tulajdonképpeni lényeges rész, a népnek nemzetté emelése, annak az állapotnak létesítése, hogy a nép maga kormányozhassa önmagát, a XIX. század alkotása. *A nemzeti eszme ezután már mint befelé ható erő is működik, s nem csupán mint csak az egy néphez tartozók egyesítésének előmozdítója, követelője.* Új küzdelem indul meg ezzel, melynek, folyamán a nemzeti életnek régi tényezőivel szemben újak támadnak fel, s helyezkednek el a régiek mellett.

Ha a nagy országok létezése eddig független volt a nemzeti princípiumnak ily irányú létezésétől, most a nacionalismus ezen benső egységet előmozdítani törekvő tartalma mint valami új járul a nemzeti elv szerinti elkülönüléshez, mint valami új erő hatja át az országokat, és lázba borítja azokat. A láz után azonban gyümölcsözőleg hatnak az új alkotások, miután az állami élet bizonyos alanyai és terei a láz folyamata alatt megsemmisültek.

A nemzeti eszme a maga teljes erejével akkor kezd csak igazán hatni, mikor a nemzeti elkülönülés, nemzetenkinti csoportosulás elve mellett mind nagyobb tömeg számára kívánják biztosítani az állami élet mozzanataiban való részvételt, mikor a nemzeti érzés politikai tartalmat nyer, mikor az államoi mintegy az egyesült nép minden tagja által irányíthatót fogják fel.

Azok a nemzetek, melyek a XVI. század elején mintegy ifjú kort értek el, a XVIII. század végén férfiakká lettek abban az örökös küzdelemben, melyet mindegyiknek át kellett élnie és végig kellett vívnia a szabadságért és önállóságért.

A nemzeti irányzat fokozója pedig a XVII. és XVIII. századbéli felvilágosodás.

LOCKE és a XVII. századi angol szabad gondolkodók eszméi termékeny talajra találnak Franciaországban s megteremtik a XVIII. századbéli felvilágosodási irányt. Kialakul az encyklopaedisták társasága, élén VOLTAIRE-rel, ROUSSEAU-val,

kiknek főtörekvésük az *egyház* kivégzése, (écraser l'infame) és szabad folyást biztosítani az emberi akaratnak. Ez a philosophia megújított, de sokkal erősebb renaissance és pedig azért erősebb, mert a nemzetek a lefolyt kétszáz év alatt nagyot haladtak; az az egész fejlődés, melyen az emberiség az egyes nemzetek révén eddig keresztül ment, lehetővé tette a további haladást oly beláthatatlan perspectivában, hogy a nemzetek erősítése méltán válhatott főczéllá ennek előmozdítására nézve. Az a meggyőződés, hogy a világ halad, ennek a kornak felfogása. Mindeddig az egyházi és világi tudomány egyaránt a múltban látta a tökéletest, még a görögök, rómaiak is a világ elejére tették az aranykort. Csak most kezdik a jelent a múltnál szebbnek látni, s dolgozni a jövő még szebbé tételén, ami csak egy úton gondolható – a nemzet erősítésén. Míg a renaissance vallásilag legalább közömbös volt, addig a XVIII. század bölcelete éppen az ellen fordul, s tisztán világi értelemben kíván eljutni a tökéletesedéshez, az egész emberiség műveltségéhez és boldogságához, aminek pedig egyetlen útja, minden egyes ember felvilágosítása árrá nézve, hogy mi a közjó és annak elérhetési, biztosítási módja. Ezen munkája közben a felvilágosodási irány kétféleképen mozdította elő a nemzeti állam eszméjét. Először is a felvilágosodás általánossá tételével fejlesztette az egyén öntudatát, önelhatározó erejét, lehetővé tételére törekedett annak, hogy az egyén az általános szabadság szempontjából külön nemzeti sajátossága érvényesítésére is befolyhasson, s mindezt pedig csak úgy érthette el, ha az illető nép nyelvén szólt hozzá, ami által tudományok, irodalmak, művészetek egészen sajátos nemzeti színezetet nyertek. Élénken kezdenek hatni a nyelvi okok. A német egyetemeken kezdenek németül előadni, s ami magyar nyelvünknek kifejlesztésére is a felvilágosodottak adtak első lökést, midőn BESSENYEI és társai a francziák elveiből merítve és a felvilágosodás irodalmát ismerve, a nemzeti nyelv művelését hatásosan előmozdították.

A másik út az volt, hogy a felvilágosodási irány lerontani törekedvén az emberek hitét, vallását, – ámde mivel az ember mégsem nélkülözhetett magánál valami fensőbbet, magasabbat, – azért egy másik Istent állít fel, s ez a nemzeti társadalom. Az egyesnek ezért a nemzetért lehet lelke-

sedni, ennek a boldogsága az, amire törekednie kell, mert az egésznek gazdasági, kulturális, erkölcsi java egyszersmind az egyesnek is szolgál. Tényleg, a nemzetben csakugyan van ilyen egyetemes, mert hiszen ez a nemzet az egyének millióit képes összekötni, kik mind hajlandók azért áldozatokat hozni, sőt, ha léte fenyegetve van, a legdrágábbal, az étellel is szolgálni. A nemzet az, mely az emberiség célját külön-külön jellegek szerint egyesülve rejti magában. Így érthetjük meg, hogy miként támadt csak a XVIII. század végén és a XIX. század elején az európai emberekben minden más alapokkal szemben, a nemzeti államok szerint való alakulásra törekvés. Az európai emberek lelkét áthatja az a gondolat, hogy minden más állam agyag alapon áll, ha nem nyugszik a nemzet szilárd alapján. Mert akik egy nemzeti jelleggel bírnak, azok között meg van a gondolatoknak, céloknak, érdekeknek oly összesége és közössége, melyet semmi más, vallási, tudományi, gazdasági haszon egymagában megteremteni nem képes.

Midőn ROUSSEAU a lengyelek kérésére megírja a »*Considerations sur le gouvernement de la Pologne*«-ját, kiemeli, hogy manapság nincs már francia, német, spanyol, még angol sem, akármit mondanak, csakis európaiak vannak, mindannyinak azonos az ízlése, szenvedélye, erkölcsje, mind csak a pénzt és élvezetet keresi. Ez azért van, mert egyiket sem nevelték nemzeti formára különös intézkedések által. Ezért mondja, hogy a nevelés az, ami a nemzetet teszi s tanácsa a következő: a gyermekeknek minden ízükben lengyeleknek kell lenni, és pedig kora gyermek korától fogva kell ez irányban közrehatni. így húsz éves korában már tökéletes lengyel és az is marad egész életében, más irányadót, mint a hazafiságot nem fog ismerni, s ez azután öröklődni fog nemzedékről nemzedékre, és ez a folyton erősödő hazafiság fogja megmenteni Lengyelországot jobban bármi egyébnél. Az általános műveltségnek helyébe tehát a kizárólag nemzeti műveltségnek kell lépni, s a nemzeti gondolkodás, nemzeti érzés legnagyobb és kizárólagos fokra emelése a nemzeti lét biztosítója. Érdekesen folyik össze itt a *felvilágosodás mint minden elvontan adottnak, úgy a nemzeti tényezőnek is semmibe vevője és a világpolgár sag propagálója, a nemzetek megmentést irányzóival. S bár a hazaszeretet eszmei tartalmának enged csak*

helyet, mégis annak positiv tartalma, a különös nemzetiség védelme többé-kevésbé beillesztődik a felvilágosodás gondolkörébe is. »A felvilágosodás elmélete szükségképpen a világpolgársághoz, a nemzetinek kicsinyléséhez vezet, bár gyakorlata önkénytelenül a nemzeti eszme erősödését hozza magával.¹⁾

A felvilágosodott embereknek világpolgáriás törekvésük mellett hevülniök, lelkesedniük, élni és halniok kellett nemzetükért, hogy azt, bár csak mint eszközt is beállíthassák az egyetemes emberi elérésének szolgálatába. És így czéllá a. nemzetit a felvilágosodásnak éppen azon mozzanata teszi, mely a vallás ellen és a demokratia biztosítására irányul. Ez nyilvánul meg a francia forradalomban, midőn azokat, kik nem tartoztak addig a nemzet nagy testéhez, – mint az udvar, az előkelők és az egyház-, eltaszította magától, megsemmisítette, vagy magába forrasztotta a nemzetet. Nem is állott tehát így a francia forradalom tisztán általános emberi eszmék szolgálatában, hanem éppen úgy a nemzeti, a francia nemzeti eszme szolgálatában is. Mikor pedig ez a francia nemzeti eszmény megvalósul, mikor a »*grande nation*« ránehezedik a többi európai nemzetre, akkor éppen úgy mindegyik nemzet független, önálló nemzet akar lenni, mint a francia. S itt találjuk meg az emberiség életében a nemzeti államságra való eljutás közvetlen okát.

Midőn ugyanis a benső szellemi csirák alapján, melyek kipattanására a felvilágosodási irány adta meg a lökést és az emberiség körében mindenütt nemzeti irodalmat, a nemzeti intézmények szeretetét látjuk feltűnni, midőn kiábrándulnak abból, amit MORUS TAMÁS, BERNHARDIN DE ST. PIERRE, LEIBNITZ., TURGOT, CONDORCET, HERDER, KANT, MERCIER-, s a többi XVIII. századbeli bölcsész a világpolgári létről, az internacziionalismusról hirdetett, akkor ismét egy nagy viláгурalmi törekvés kezdődik.

Az a francia nemzet, mely forradalma folyamán kijelentette minden népnek önállóságát és szabadságát, a nemzetgyűlés 1790. május 27-iki, majd 1791. szeptember 3-iki alap-

¹⁾ DR. CONCHA GYÖZÖ: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. 58. o.

törvényeiben kimondotta, hogy haderejét sohasem fogja a népek szabadsága ellen használni, egy nemzet ellen sem fog fegyvert ragadni – hogy mily okoknál fogva, az nem tartozik ide, – ez a nemzet lép fel, mint Európa meghódítója és megfélemlítője I. Napoleon alatt. Spanyolt, olaszt, németet, bennünket, az oroszot, mind megtámadni, lealázva, igába hajtani készül, természetesen a szabadság visszaállításának jelszava alatt. A francia caesar a francia nemzet világhuralmi törekvésével egész Európára ránehezedik. És ekkor tör ki igazán a nemzeti állam eszméje az elnyomatás súlya alá került és kerülendő népekből, ekkor létesül a közvetlen alkalom arra, hogy a nemzetek, mint az emberi élet alanyai, ne pusztán csak általános emberi szükségletekből folyó állami és társadalmi alakulatok legyenek, hanem külön szellemmel, saját lélekkel bíró, természeti és történelmi lezármazás útján belsőleg egységes embcsempészek, összszemélyek.

A nemzetinek első bölceleti magyarázatát éppen ez az Európa elleni caesari támadás idézi elő, midőn a francia uralom súlyát leginkább érző németiség kebelében FICHTE 1808-ban megírja a nemzeti eszmének, nemzeti erőnek bölcséletét a német nemzethez intézett beszédek alakjában.¹⁾ Ő a nemzetben magát az Istent látja és nincs is más Isten, mint aki az egységes nemzetben annak sajátos eredeti megjelenésében előttünk van. Amint Isten fogalmával a teremtés gondolatát kapcsoljuk össze, úgy jelentik a nemzetek különös új lények teremtését. A nemzet csak megnövekedése, teljessége annak, ami az egyes emberben is megvan. Minden egyes ember maga magát alkotja, formálja, irányozza, új gondolatok, célok, tervek által és annál inkább ember valaki, mentől inkább bír e tehetséggel: a nemzet szintén ily önteremtés, mely az egyeseknek kapcsolata lévén, azoknak teremtő erejét is bírja magában.

MACHIAVELLI és ZRÍNYI óta az elméletben csak most hangzik fel ismét a nemzet valódi értékelése, s most már nem pusztavágy alakjában, hanem reális alapokra támaszkodva, amennyiben a nemzeti törekvések szerte, mindenütt élénken hatottak,

¹⁾ FICHTE: Reden an die Deutsche Nation. (1808.)

Az időközt a nemzetközi jognak a legitim uralom elvei szerint való kifejtése tölti ki, mely éppen nem tekintett a nemzeti alap hatékony, ha kell, mindent felforgató voltára.

Sohasem volt nagyobb ellentét államok, uralkodók és a nemzetek között, mint ekkor, midőn a szent szövetség a felidézett nemzeti törekvésekre minden irányban elnyomással felelt. Az absolutismus órája azonban nemcsak a nemzeti fejlődésnek volt ellensége, hanem a szabadságnak is, melynek tulajdonképp megvalósítója, visszaállítójaként lépett fel. Ily körülmények között természetes, hogy a közös ellenséggel szemben összeolvadt ez a két nagy eszme a köztudatban is, s nemzetiség és szabadság kapcsolatos fogalmakká válnak.

A bécsi congressus önkényes államváltoztató intézkedései és a szent szövetség uralma voltak azok az okok főképp, melyek újból kiváltották a nemzeti genius mindent ismét újra teremtő gondolatát s az most már a szabadság eszméjével párosulva kezdi meg ismét diadalmas pályáját.

Görögország (1827), Belgium (1832) végső révbe jutnak államiságuk tekintetében; nemzeti államokká válnak. Olasz és Németország egység utáni törekvései még megghiúsulnak egy igen rövid időre, de a nagy erőfeszítések és áldozatok, melyek a feltörő nationalismusnak ekkor is hozatnak, mindent előkészítenek a végső kifejlésre.

A francia februári forradalom azután újból megráz mindent, s a nemzeti törekvéseket hasonló gyors forradalmi cselekvésre serkenti. S az ekkor lezajló küzdelmek már közvetlen előcsatározásai a végső kifejlésnek, mely 1867-ben hazánk, 1870-ben Olaszország, 1871-ben pedig Németországegységes nemzeti államiságához vezetett. Ausztria visszaszorítva régi területeire, Franciaország véresen megfenyítve állanak a zavartalanul fejlődhető Anglia, s a nagy, colossus Oroszország mellett. Bekövetkezik a Balkán állami rendszerének megállapítása is; megállapítása, mert a Balkán fejlődésében messze elmaradt a nyugattól, a területében élő ember-tömegek nemzeti öntudatos erejének fejlettsége tekintetében is, s 1870 előtt még lehetett a Balkán népeit úgy csoportosítani, mint azt a diplomacia jónak látta. Ezóta azonban megvolt minden irányzat a Balkán népeiben, hogy mint nemzeti államok éljenek egymás mellett.

A nemzeti eszme diadalát elérte így Európa felett, s 1870 óta a benső fejlődés jegyében telhetett az idő.

Az 1870. utáni negyven egynehány esztendő Európa történetében többet jelent a cultura haladása szempontjából, mint hosszú megelőző századok. Minden irányban, technika, tudomány, művészet terén nagyszerűbb alkotások létesültek, mint a hetvenes években még csak sejteni is lehetett volna. S ha nézzük a cultura e nagy alkotásait, azok *amely mértékben különös nemzeti érdekeket szolgálnak, oly mértékben szolgálnak nemzetközi, internacionális érdekeket is. Különösen ez a jellege a fejlődésnek a legjobban kiemelendő.*

A nemzetközi jog maga a theoriák köréből a valóság felé van mind több irányban haladóban. (Hágai békebíróság.) Az államok nemzetközi jogán kívül nemzetközi magánjog, nemzetközi büntetőjog (kiadatás), nemzetközi perjog, legutóbb nemzetközi váltójog közelednek a teljes kifejlés felé s nagyrészt már meg is valósultak. Mindezek nemzetközi értekezletek, congressusok tanácskozásainak tárgyai és mind a nemzetközi kapcsolódás útját egyengetik. A közlekedés terén nemzetközi szállítási szabályok vasúton és hajón, nemzetközi levegőjog a repülőgépek számára, az egész világot átfogó távírda- és telefonhálózatok nemzetközi rendezése, a postaügy internacionális szabályozása a nemzetek egymást megértő, együttműködő jövőendő alakulására rakják le az alapokat. S mindezekhez a tudományos világ nemzetközi congressusai, egészen részletkérdések megvitatására összeülő számtalan internacionális tanácskozásai, melyekhez nemzetközi sajtóorgánumok nagy számban kapcsolódtak, a nemzetek egymást megértésének szintén hatásos eszközlőiként tűnnek fel.

A socialpolitika, munkásvédelem telve van ma már nemzetközi szabályozásokkal. Maga a socialismus, az »Internationale« életképtelenség bizonyulása óta a munkásosztálynak országonként ugyan, de nemzetközi, együttműködésére, szervezésére követett el mindent. És a socialismushoz hasonló nemzetköziségre éppen legnagyobb ellentéte, a capitalismus is szert tett. Nemcsak »vörös« »Internationale« létezik már, hanem »zöld«, agrárius és »arany«, pénz-nemzetköziség is.

Alig lehet felsorolni azon területeket, ahol a nemzetek közös érdekeiknek megfelelő együttműködést fogadtak egymásnak. S

amely mértékben ez a kör tágult, oly mértékben fejlődött a nacionalizmus inkább elzárkózó jellegével szemben a cosmopolita irányzat. Természetes fejlődés volt ez, mely abban az irányzatban, mely tisztán a kulturértéket látta a nemzetközi együttműködésben, a nacionalizmusnak nem lehetett rovására. Az az irányzata azonban, mely az egyre szaporodó együttműködési alkalmakból a nacionalizmus lekicsinylésére törekedett s a »honi rög alól való szabadulás« vált oly eszményévé, mely fölülemelni látszott az irányzat híveit a nacionalista maradiságon, nagy ellentétbe került a nacionalizmussal. A cosmopolitizmus ezen iránya reális alapokkal végeredményben nem, hanem csupán hypothetikusokkal rendelkezett, mert bármily sok irányú nemzetközi együttműködés állott legyen is fenn, egyáltalában nem zárta az ki a legfejlettebb nacionalizmust magában rejtő állami életet.

A szabad gondolat azonban éppen azért volt szabad, hogy ne kelljen meglátnia mindent, hanem csak azt, amit éppen kivan, vagy úgy, ahogy kívánja.

Volt az 1870. utáni negyven-egynéhány évnek más irányú fejlődése is. Talán jobban fejlett ez alatt a nacionalizmus, mint a nemzetközi együttműködés tényezői! Csupán a régebben gyökerezett nacionalizmust, az újonnan támadt nemzetközi együttműködési folyamatok nagyszerűségükben mintegy elhomályosították. Az 1870. utáni idő ugyanis nemcsak a békenemzeteket testvériesítő korszak volt az európai emberiségre nézve, mert ez a béke a nacionalizmus elvei élénk közrehatásának megfelelően, nemzeti érdekek védelme és a nemzeti fejlődés céljai szolgálatában nagyon is a fegyvereken nyugodott. Hogy 1871-től 1913-ig nem volt harcz Európában, ez legkevésbé sem jelentette, hogy a cosmopolitizmus legyőzte a nacionalizmust.

Csupán három úgynevezett »kérdés« damoklesi kardja lógott Európa nemzeti felett. Németország és Franciaország között az elzász-lotharingiai kérdés, a Balkánon a macedón kérdés s Oroszország és Ausztria-Magyarország között a Balkán feletti hegemonia kérdése. És minden nemzetköziség, minden legkülönbözőbb irányú együttműködés mellett is állig fegyverben tartotta Európát negyven éven keresztül ez a három kérdés. Megoldásuk késett éppen a haditechnika rend-

kívüli fejlődése és a fegyverkezés rettenetes terjedelme következtében beálló borzalmas kilátások miatt.

A nationalismus fogalmában adott állami érdekek védelme, azok jövő fejlődésének biztosítása s a független nemzeti lét képzetei azonban mélyebbeknek bizonyultak minden nemzetközi együttműködésből való hasznot húzásnál, minden ez úton képzelt cultura emelésnél. Hihetetlen nagy áldozatokat hoztak a nemzetek hadi készütségük folytonos frissen tartásáért. S méltán zárhatta le SEIGNOBOS nagy művét annak hangsúlyozásával, hogy a »letűnt negyven esztendő alatt Európa csak fegyveres békének örvendhetett s ez a béke katonai terhektől volt súlyos és minden biztonság nélküli volt.«¹⁾

VII. EDUARD angol király halála óta a külpolitikai helyzetek úgy alakultak, hogy minden körülmény arra mutatott, mintha a hármas entente külpolitikájának célja Németország bekerítése volna. Az agadiri eset²⁾ után 1911. szeptemberében a helyzet már igen komoly volt.

Kiderlen Waechter és Cambon berlini francia követ között folynak a tanácskozások, melyek folyama alatt úgy Franciaország, mint Anglia és Oroszország fenyegetőleg léptek fel Németország ellen. Berlin engedett. 1911. novemberében Sassonoffal Potsdamban folynak tanácskozások, melyek azonban csak Oroszország perzsiái érdekeinek kielégítésével végződtek, bizonyos akadémikus jelentőségű orosz barátságért. 1912. tavaszán Anglia lép fel újabb követelésekkel és Németország ismét enged.³⁾

Mind ennek daczára a helyzet csak súlyosodik. Angliában

¹⁾ »L'Europe a la paix, mais c'est la .paix armée, la paix avec les charees de la «uerre et sans la sécurité.« SEIGNOBOS: Histoire politique de l'Europe contemporaine. (4. éd. 1905.) 791. o.

²⁾ Az előzmény az algecirasi egyezményen ellentétes francia fellépésben található fel. A francziák ugyanis ezen egyezmény ellenére elfoglalták Fezt, Marokkó fővárosát, mire Németország kijelentette, hogy az egyezmény ezen megsértése, minden megegyező nagyhatalom számára újból szabad kezet biztosít. Németország azonnal Agadirba irányította »Panther« nevű hadihajóját a marokkói kikötővárosban levő német alattvalók és kereskedelmi vállalatok védelmére.

³⁾ REVENTLOW: Deutschlands auswärtige Politik. (Berlin, 1914.) 131-400. o.

Churchill és a többi ministerek lázasan követelik a flotta-fejlesztést. S egész Európát erre valóságos fegyverkezési láz ragadja meg.

Az angol fegyverkezésre, és Franciaország erőfeszítésére a hároméves katonai szolgálattal, Németország úgy felel, hogy hadserege békelétszámát 544.000 emberről 661.000 emberre emeli, Ausztria-Magyarország hasonlóképpen 90.000 emberrel emeli hadserege békelétszámát, s Németország nemzeti gyűjtésével megadja a választ a 23 millió frankos francia repülőgép-flotta fejlesztésre is.

Ilyen körülmények között gyúl ki a nacionalismus lángja először a Balkánon. Nemzeti államok élni akarása, életerejé állott itt szemben az életképességében meggyengült Törökországgal, s mutatta meg erejét Európa kosmopolitáinak.

Írták, hogy Ferdinand bolgár király, mint előrelátó politikus, nem kívánta az első háborút vezetni, hanem csupán népe és hadserege hangulatától kényszerítve ment bele abba. Ő maga úgy gondolta, hogy országa mindent meg fog kapni békésen idővel, amit most háborúval, vérrel és a kimenetel kétségességével szerezhet meg.¹⁾ A történetírás fogja igazolni, hogy helyes volt-e a király eredeti felfogása. A nacionalismus nyomása alatt azonban élére állott seregeinek, hogy azt a nemzeti kívánságot, mely a Rilo- és Rodope-dagh környékén elnyomottan élő testvérek felszabadítását czelozta, fegyveres erővel teljesítse. Es a nacionalismus elemi erejével győztek a seregek.

Aki e harcok jellemzését olvassa és a rendkívül magas veszteségi százalékot átgondolja, – a bolgárok majdnem 30%-át veszítették el seregeiknek, – az a legnagyobb bámulattal kénytelen adózni a nemzeti eszme ezen elemi erejű megnyilvánulásának. A legkozmozpo itább skeptikus számára is csak a meghajlás marad hátra a nemzeti erő e nagysága előtt. Minden bolgár teljes lélekkel törekedett szolgálni hazája jövő sikereinek, s feláldozni életét a győzelemért.

Az első balkáni háborút követte a második; a harc a zsákmányért. S ez is csak aláhúzása a nacionalismus tartal-

¹⁾ RUEDORFFER: Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart. (Berlin, 1914.) 61. o.

mában foglaltatnak. A nemzeti terjeszkedés izgató mozzanatát éltette itt hevével a nacionalizmus.

Mily eltűnő semmiség ezekkel az emberi természetben mélyen fekvő törekvésekkel szemben a kosmopolita fictio. Mégis azt lehetett ekkor mondani, hogy igenis a Balkánon, félművelt népek között tág tere lehet a legnyersebb nacionalizmusnak. De ez az alap sem volt sokáig megtartható. Az 1914. esztendő életre keltette a világháború rémét, melyhez több mint negyven év előkészülete fűződött.

Művelt nemzetek között, fejlett nemzetközi kapcsolatok ellenére dühöng, ég a nacionalizmus lángja újból Európában. Védelem és diadalmas remények, kínok elszenvedése, de új eredmények létrehozatala teljesen tekintetbe sem vehető kicsinyiségekké törpítették a kosmopolita ábrándok különben is feltételesen érvényesülő tényezőit. Sőt a legkosmopolitábbnak is éreznie kell, hogy *ha az állani életbe vágó érdekeiről van szó, ha léte, minősége, jövőendő állásának jelentősége forog kockán, akkor a legtermészetesebb emberi érzés az, mely a nacionalizmasban nyilvánul meg, amelyet a béke zavaranlan pillanatai esetleg elfojthatnak, de ki nem olthatnak tégy, hogy a lázas pillanatok újból fel ne gerjesszék hevét.*

Miként nyílnak már most meg az alkalmak a nacionalizmus mindent átható hevének érvényesülésére?

KIDD, a társadalmi evolúció nagy jellemzője erre a következőképp adja meg a választ.¹⁾

»Bármerre pillantsunk, sehoh se látjuk jelét annak, mintha az élet versenye és vetélkedése, mely az emberi történelmen végighúzódik, a múltban elenyészni lett volna hajlandó; vagy, hogy a jelenkori leghaladottabb népek között kevésbbé szigorú volna, vagy, mintha a most tapasztalható haladás oda irányulna, hogy az a jövőben elenyésszék. Sőt minden jel az ellenkezőre mutat. A múlt század óriási haladását minden általa befolyásolt országban két jól megkülönböztethető vonás jelzi. Az egyenlőbb életfeltételek felé való haladás oly nagy volt, hogy a haladóbb nemzetek közt oly kifejezések, mint alsóbb rend, köznép és munkásosztály, sokat vesztek régi értelmükből, minthogy a nép tömegei lassankint fölemelődtek

¹⁾ KIDD: Társadalmi evolúció. (Ford. Geöcze. Bp.: 1905.) 56-57. o.

s a születés, osztály és előjog korlátait mindenütt általtörték. Másfelől az élet áramlata nem lassúdott: a vetélkedés elkese-redettebb, a küzdelem keményebb, az ütem gyorsabb, mint valaha volt.

A mai nemzetek közt szétnézve s útjuk irányát figyelve, lehetetlen ama következtetés elöl kitérni, hogy a haladó népek mindenütt ugyanazokat az ismertető vonásokat mutatják. *Erélyes, eleven, férfias életet élnek, a lehető legmagasabb fokon, melyre a természet képes. A vetélkedésre a legfelsőbbrendű indítékokat ők szolgáltatják; náluk az egyén legszabaddabb, a kiválasztás legteljesebb, a vetélkedés legméltányosabb. De szintúgy az összeütközés is legádázabb, az idegsúrlódás legnagyobb s a harc legkegyetlenebb.*«

A nemzeti egyéniség könnyebben sérthető, mint akár csak az individuális. Érdekei finomabbak s mélyrehatóbbak, mint az egyéni érdekek. Ilyeneknek kell e vonásoknak lenniök már csak a nemzet collectiv volta miatt. S mindezeknek megfelelően a visszahatás a legsodálatosabb; az addig csak irányítólag ható nacionalizmus, esetleg elhomályosulva, vagy kosmopolita elvek által háttérbe szorítva, megújhódottan tör ki, s tettekre hajt, mindent átalakít. *5 a nacionalizmus e megújhódásának alkalmi mindig a háborús pillanatok.*

El lehet mondani, hogy nemzet, állam és háború egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Az állam, a nemzet országgló, önirányzó élete ugyanis megtestesítője annak a finom hálónak, melyet az ősök fontak, vertek ki, mely ezer szövődékével fűzi össze az egyeseket s amely alól szabadulni alig, vagy csak nagyon nehezen, és csakis a lelki megrázkódtatások bizonyos nemével lehet. Ha az állam által megtestesített e finom háló forog veszélyben, vagy fejlesztésének hatalmi ténynyel való keresztülviteléről van szó, csak a háború lehet az eszköz a védelemre és a támadásra. Az államoknak ilyen mozzanatokból is álló múltjuk van, mely diadalmas harcokkal és szenvedésekkel tele. És ez a múlt meg nem tagadható, hatása a jelenre ki nem kerülhető. A történelem nagy tényeit pedig ez alapon végeredményben a népek csatái teszik ki, diadalmak és szenvedések, melyek keretében folyt le a cultur-fejlődés.

»Minden háború szükségesség, épp úgy, mint a többi

jelenségek, mint minden olyasmi, ami szükségképpen történik,« – mondja STEINMETZ, a háború sociológiájával foglalkozó művének mindjárt első soraiban.¹⁾ S miután egész fejezetet szentelt a háborúnak, mint kulturális mozgató erőnek jellemzésére, szól a béke-apostolokról, kik folyton úgy beszélnek a háborúról, mint az emberiség szégyenéről, az emberiség szellemileg korlátolt és visszamaradt állapotának következményéről, s csak a jövő van szemük előtt. *De vajjon évezredek csak azért folytak le harczok között, hogy majdan gúny tárgyává tétessék az egész?* STEINMETZ úgy találja, hogy a békeapostolok közé csak azok tartozhatnak, kik nem tanultak történelmet, nem ismerik a történelmet. Éppen ezért minden elméletük alap nélküli jövőbelátás lévén, soha semmit sem használt, semmit sem változtatott meg, sehol sem hozott gyümölcsöket.²⁾

A tények megdönthetetlen ereje igazolja STEINMETZ ezen állítását. *Mikor a nacionalizmus szikrája az ébresztő körülmények szelére lángra lobban, akkor rögtön eltűnnek az üres sóvárgások, és csak az emberrel adott, csak az ember lényegéből folyó, a létfenntartás ösztönével azonos hazaszeretet hajt a harezra.*

A francia forradalom felvilágosodott vezérei minden nemzetetlen elveik daczára, élnek és halnak hazájukért. A socialismus hirdessen bár legnemzetközibb elveket, mégis a nationalismus árjával úszik, ha a körülmények úgy kívánják. Mint BEBEL a német birodalmi gyűlés 1904. márczius 7-iki ülésén bizonyosságot tett erről következő szavaival: »Ha Németország háborúba sodortatnék, fölteszem, hogy a német politikát oly gondosan vezetik, hogy ő maga nem ad okot háború előidézésére, – de ha az a háború minket támadna, ha olyan háború lenne, amelyben Németország léte forogna koczán, akkor – becsület-szavamat adom önöknek – mi valamennyien egy szálig, még a legöregebbjeink is, vállunkra vesszük a fegyvert, hogy megvédelmezzük ezt ami német földünket, nem önökért, hanem magunkért, sőt akár önök ellenére. E földön élünk és küzdünk, hogy ezt ami hazánkat, ezt ami szülőföldünket, amely

¹⁾ STEINMETZ: Die Philosophie des Krieges. (Leipzig, 1907.) 1. o.

²⁾ STEINMETZ: u. o. 163 – 164. o.

éppen úgy a mi hazánk, talán még inkább, mint az önök hazája, olyanná tegyük, hogy öröm legyen itt élni még a legcsekélyebbnek is. Ez a mi törekvésünk, ezt akarjuk mi elérni és ezért fogunk minden kísérletet, amely ebből a hazából csak egy talpalatnyi földet el akarna szakítani, minden erőnkkel az utolsó leheletünkig visszautasítani.«

S e nyilatkozatokra visszatérve, mondotta megint BEBEL, mintegy kiegészítésül és megerősítésül a birodalmi gyűlés 1904. december 2-iki ülésén, » hogy abban a pillanatban, amikor Németországot szétdarabolnák, a nemzet egész, szociális élete, amíg egy ilyen idegen uralom tartana, szükségképp megsemmisülne és erre irányulna a népek minden törekvése, hogy kiűzze az idegent az országból.«¹⁾

A nacionalizmus hevében nincs helye kosmopolitizmusnak, socializmusnak, pacifista ideológiáknak.

Nagyszerűen bontakozott ki hazánkban is a jelen nagy pillanatai alatt a helyzet az izzó nacionalizmus jegyében» Socialista orgánunk, a »Népszava«, egy-két bizonytalan, ingadozó tartalmú száma után harsog a nacionalista elvek alkalmi harsonásaként. A nemzetietlenségéről híres »Huszadik Század« pedig egyenesen visszavonta már teljesen kész és részben forgalomba került július-augustusi számát, tisztán az idők változása előtt való meghajlása bizonyítékaként bizonyára. *Egybeforrta a nemzet minden tagja, levetkőzték elveiket még a legszélsőbb exponensek is a nacionalizmussal szemben, s mindenki egyetlen cél által vezetve, találkozott a zászlók alatt.*

És vajjon a monarchiának sokat kifogásolt nemzetiségi helyzete miként engedett a nacionalizmusban foglaltató csak egyetlen irány lehetőségének? A honi rögzítő ereje, s annak sértetlen megtartása a nemzetiségeknek épp oly vágyaként jelentkezett, mint a vezető nemzeteknek és ez biztosította a legteljesebb egységet. A két államot átható nacionalizmusban méltó és a nemzetiségek számára örök dicsőséget biztosító helyet talál e tény. *Minden széthúzás, minden osztályt agyarkodás, nemzetiségi gyűlölködés elült az idők nyomása alatt, s*

¹⁾ SOMBART WERNER: A socializmus és a szociális mozgalom- (Ford.: VEZSENYI BÉLA. 1908.) 238-239. o.

egy irányban, közös célban, a megújuló nacionalizmns mindent egyesítő erejében kezdődött meg államiségünk fejlődheteséért az élethalálharcz.

Nagyszerűbbet, emberiebbet, mint aminő hazánkban s az összes fegyverben álló egymással szembekerülő államokban a harc kitörésének valórválásával lejátszódott, nem lehet képzelné a földön.

Ezer és ezer halál, millió és millió fájdalom kíséri a magasabb sférák felé emelkedést s még inkább következményeit, de fájdalom és megtörődés nélkül, sajnos, nem érhető el semmi a nagy földön. Bárminő is lesz azonban a kimenettel, egyik részen a diadalok oly kárpótlást nyújtanak, mely a vesztes rész pusztulásának és a győztes rész szenvedéseinek összegét is messze túlhaladja.

Vázoljuk végül a diadalmi kilátások eshetőségeit.

Nem lehet ezt másban keresni, mint az összetütköző külső erők értékeségében.

LECKY ¹⁾ a nemzetek boldogulásáról s annak a történelem által kimutatott okairól szólva, ezt mondotta: »Annak alapja a tiszta családi élet, a kereskedelmi tisztesség, az erkölcsi érték s a közszellem magas színvonala; az egyszerű szokások, a bátorság, az igazlelkűség s az egészséges, higgadt ítélet, melynek forrása épp annyira a jellem, miként az értelem. Ha valamely nemzet jövőjéről helyes ítéletet akarsz alkotni, vizsgálj meg gondosan: növekvőben vannak-e e tulajdonságok, vagy kiveszőben? Főként azt figyeld meg: mely tulajdonságokat becsülik legtöbbré a közéletben? Vajjon a jellemre nagyobb vagy csekélyebb súlyt helyeznek-e? Vajjon az emberek, kik a nemzet életében a legmagasabb polczokra jutnak, oly férfiak-e, kiktől illetékes bírák a magánéletben, pártkülönbség nélkül, őszinte tisztelettel szólnak? Őszinte-e a meggyőződésük, következetesek-e, kétségtelen-e feddhetetlenségük? . . . Ez erkölcsi áramlat megfigyelése alapján állapíthatod meg legjobban bármely nemzet horoscopját.«

Ez ama tudomány kijelentése, mely, mihelyt igazi alapjai felismerve lesznek, előbb-utóbb valamennyi tudomány közt a

¹⁾ LECKY: Historical and political essays. (New. ed. 1910.) 37-38. o. (The political value of history. 1892.)

legelső lesz. Csakhogy még gyöngye hangon mondja azt, ami a jövő verdiktje lesz s melyet nagyobb tudomány és nagyobb nyomattal fog kimondani az evolúciós tudomány, ha nemsokára képessé fog tenni bennünket arra, amire képesek eddig sohasem voltunk, hogy »túllátva kicsinyes czívódásaink füstjén és háborgásán, a múlt lassú fejlődésében föl tudjuk fedezni ama nagy, állandó erőket, melyek a nemzeteket szilárd léptekkel viszik majd a tökéletesedés, majd a pusztulás felé.«

A diadalra az emberiség haladásának törvénye szerint annak a félnek kell jutnia az összeütközők közül, mely az általános emberi növelésére megkívántató erőket nagyobb mértékben bírja. Csakhogy ezen tulajdonságok, mint LECKY jellemzéséből kitűnik, rendszerint nem csillogók s a képzeletet nem igen ragadják meg. KIDD, egészen LECKY nyomán, azt tartja, hogy »közöttük legmagasabban állanak: a jellemerő és erély, az emberség, a becsület és feddhetetlenség és minden körülmény közt az őszinte, odaadó kötelességérzet.«¹⁾

Én úgy érzem, mintha mindezen, a diadalmakat biztosító tulajdonságok jobban tulajdonai lennének a monarchia és Németország culturájának, mint akár az orosz, akár a francia, akár az angol, vagy éppen a szerb culturának.

Ezen érzésemnek igazolása túlvinne már dolgozatom keretén s ezért inkább azzal zárom le azt, hogy hasonlóképpen érezni s ez érzés alapján a sikerben bízni, egyenesen mindannyiunk kötelessége – hisz így kívánja ezt tőlünk *a megújhodott nationalizmus!*

A mi nationalizmusunknak a kifejlett concret diadalain kívül már egy nagy diadala így is van Magyarország és Ausztria nagyszerű egységének, Németország poklokon áttörő erejének bizonyosságában. S ezután már jöhet a történelem ítélőszékéből elhangzó szó – ha valóban igaz SCHILLER mondanása, hogy »*Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*« – s mi el is ítéltethetünk. Ekkor is azonban csak elleneink nyers erejének a világtörténelem által való jutalmazása következik be s a legkevésbé sem oly tulajdonságok méltó értékelése, melyektől a jövő történetének haladást jelentő mozzanatai függenek.

¹⁾ KIDD: i. m. 327. o.

Az anarchizmus erkölcstana.

Írta: DR. BALLA ANTAL.

I.

Az anarchizmus szó mai értelmében Proudhon óta használatos annak a mozgalomnak jelölésére, melynek célja az egyén teljes felszabadítása. Ez az új társadalmi szekta a feltétlen szabadság megvalósítását tűzte ki célul, hadat üzent az egész fennálló rendnek, s egyszeriben törölni akar mindent – államot, tulajdont, vallást, erkölcsöt egyaránt, – ami szerinte az egyént önmagának autonóm és korlátlan érvényesítésében meggátolja. Az anarchizmus szerint a szabadság az ember egyetlen és kizárólagos célja. Meg kell tehát semmisíteni, ki kell irtani mindent, amitől az ember függő viszonyban érzi magát. A fennálló rend lerombolása után – mondják az anarchisták – új társadalom jönne létre a kölcsönös bizalom és önkéntes egyesülés alapján. Apostolai éppúgy mint a socialisták, a föltétlen földi boldogságot helyezik kilátásba, ellentétben a vallással, amely csak másvilági boldogsággal kecsegtet a földön véghez vitt jótettek fejében. A megvalósulás esetén visszaszáll a földre az aranykor, melyről Ovidius zengte: »vindice nullo, sine lege fidei rectumque colebat.« Célja ugyanaz, ami a socializmusé, de az eszközök és a megvalósítás alapelvei homlokegyenest ellenkezők. Hirdetői még tartózkodnak a túlhangozott propagandától, a socializmuséhoz hasonló szervezkedés pedig a mozgalom elveivel van ellentétben. De a bombavető és orgyilkos anarchisták már eléggé bebizonyították, hogy itt nem holmi jelentéktelen kortünetről van szó. Mert ha valamely dogma – akár vallásos, akár politikai vagy társadalmi dogma – olyan elszánt hívőkre talál, kik életüket is fel tudják érte áldozni, ez már magában bizonyítéka annak, hogy van benne életerő.

Az anarchizmus nem egyoldalú gazdasági dogma, mint a socialismus. Az ember egész értelmi lényét felöleli és szakítva minden eddigi vallásos, erkölcsi, társadalmi stb. hiedellel, teljesen új értékelő álláspontot teremtett.

Az anarchista értékelő álláspont teljesen hedonistikus. Az ember célja a földi örömök élvezete abban a mértékben és azon módon, amint az egyén maga jónak látja. Hogy az örömöknek melyik fajtája felé fordul az anarchizmus, a rendszer materialista alapelveiből következik. Mint minden anyagelvű életnézet, nem sokat törődik a magasabb szellemi és értelmi örömökkel, s az érzéki igények kielégítésére törekszik, mert ezzel egyúttal a természet törvényeinek vél eleget tenni. Az élet élvezeteinek zavartalan birtokába azonban csak úgy juthat az egyén, ha korlátlan szabadság, felelősségtelenség és függetlenség biztosítatik számára; evégből le kell rombolni mindent, ami ennek útjában áll. Az anarchizmus tehát túlnyomó részben negatívum, a positivum csak az benne, amit e fentebbi néhány sorban összefoglaltunk.

Az anarchizmus, mint látjuk, dogmaticus jellegű tan, deductiv értékrendszer. A collectiv psychologia nagy úttörője Le Bon után »vallás«-nak is nevezhetjük. Apostolainál meg is találjuk azt a vad fanatismust, ami a térítőket általában jellemzi. A nagy theoretikusok ugyan mindent elkövettek, hogy tanaikat a józan ész által igazoltnak tüntessék fel. Ezért a socialistákkal együtt kisajátították maguknak a materializmus néven ismert tudományos feltevést, s azzal ámitják önmagukat, hogy tanaikat ily módon a józan ész ítélő széke előtt is igazolták. Már pedig az egész rendszer egy hiedelmen alapszik, s ez nem szorul arra, hogy a józan ész előtt igazoltassák. Ereje önmagában van és abban a fanaticus meggyőződésben, mely hirdetőit eltölti; lehet, hogy a legnagyobb esztelenség, – de ez mit sem határoz. A theoretikusok a materialista tudomány állítólagos észtörvényeire hivatkozva, élénk színekkel ecsetelik annak a boldogságnak állapotát, mely a szerencsétlen emberiségre fog áradni akkor, ha a tanok megvalósulnak. Mert hogy ne valósulnának meg, mikor mindez a józan és elfogulatlan ész követelménye. Csak az érthetetlen, hogy ha az anarchizmus ennyire észszerű, miért van szükség forradalomra és minden elképzelhető eszközre, hogy a

fennálló rend megdöntessék. Természetesen, nem szabad az ő okoskodásaikat komolyan vennünk. Ha egyszer többségre jutnak, a józan ész által annyira igazolt tanok terjesztésére a spanyol inquisitio tortúráit fogják alkalmazni. Így tett a keresztényiség is annak idején és ezt tették az újkori democratia apostolai is a francia forradalomban.

Az új vallás gondolata, mint minden nagy vallásrendszer, egyes gondolkodók műve. Hogy alkalmas talajra talált, annak az a magyarázata, hogy egyenes folytonosságban van az újkori liberális és racionalista eszmékkel. A társadalom nivellirozódása, a tekintélyek fokozatos megszűnése, a fennálló rend gyöngesége mind nagyobb tért engednek az anarchisticus törekvéseknek. Nincs általános nagy gondolat, mely az egyes társadalmakat összetartaná, s ilyenkor a társadalom klikkekre és kartellokra bomlik, s ezek a maguk kicsinyes és önző érdekeit istápolják és érvényesítik a nemzeti érdekek rovására. A társadalom klikkekre bomlása átmenet az anarchismusra. Az általánosságban nyilvánuló antagonizmus is rokonságban van az anarchismussal annak a jelenségnek révén, melyet a collectiv lélektan lelki infectiónak nevez.

Az anarchista-mozgalom teljesen újkori eredetű. A gondolat ábrándozó bölcselők fejében támadt. Egyik nagy theoreticus Kropotkin szerint »az anarchismus nem a tudománynak vagy valamely philosophiai iskolának productuma... Mint a socialismus és minden társadalmi mozgalom, az anarchismus is a néptől származik.«¹⁾ Fölösleges bizonyítékokat szedni elő ennek az állításnak megczáfolására, mert a történelem kézzelfoghatóan igazolja, hogy a szekták mindig valamely speculative úton létrejött gondolatnak eredményei. A gondolat továbbvitelének módja a propaganda, a legújabb kor történetéből jól ismert eszközeivel.

Az anarchismus sem népies eredetű. A gondolatot ideális tartalommal már a görög philosophiában meglelhetjük. Zeno a stoikus iskola alapítója tanította, hogy embereknek egy bizonyos eszményi viláгурalomban kell egyesülniök, megsemmisítve az állam és nemzetiség alkotta korlátokat. Úgy gondolta, hogy az állami elkülönültséget és széttagoltságot a

¹⁾ Kropotkin: Moderne Wissenschaft u. Anarchismus, 1. 1.

világpolgárság gondolatával kell helyettesíteni, s így az istenek és emberek egy nagy erkölcsi életközösséget alkotván, az a dicső feladat jut az emberi nemnek, hogy egy minden egyes tagját felölelő észuralomnak válik részévé.¹⁾

Hasonló gondolatokkal a középkori scholasticusoknál is találkozunk (Joachim von Flor is, Amalrich). Helytelen volna azért a mai anarchizmus eredetét egész az ókorig visszavinni, mint ezt némelyek a szintén merőben újkori eredetű socializmussal tették.

Az anarchista theoretikusok élére William GODWIN (1756-1836) angol íróat kell állítanunk. Godwin csak elméletet adott nagy vonásokban, s nem gondolt az elméletnek az életbe való kivételére. Az »Enquiry concerning political justice and its influence on morals and happiness« (1793.) című munkájában arra a következtetésre jut, hogy minden felsőbbség és állami hatalom tirannizmus. Államra nincs szükség sem a belső bajok, sem a külső támadás elhárítása céljából, és mivel az ember annál tökéletesebb, minél szabadabb, az állam csak baj, amit minél előbb meg kell szüntetni. Tanai hatás nélkül maradtak.

Az anarchizmus tulajdonképpen megalapítója PROUDHON (1809-1865.) a »Qu'est ce que la propriété?« (1840.) című híres művével, mely legnagyobb hatású terméke az újkori socialista irodalomnak. Az anarchizmus politikai és gazdasági elvei Proudhon tanításain alapulnak, nemkülönben Marx – értéktöbblet – elmélete is. A tulajdonról szóló tanai eléggé ismertek; egész irodalma van már ennek az elméletnek. A mai anarchizmus alapját a fennálló rend bírálatával vetette meg, mely szerinte csak arra szolgál, hogy a lopáson alapuló tulajdont fenntartsa és védelmezze az uralmon levők jogait az elnyomottak rovására. Úgy gondolta, hogy az állam, törvények és mindennemű felsőbbség eltörlése után egy szerződésen alapuló társadalom fog létrejönni, melynek tagjai kölcsönös bizalom, barátság és hűség alapján szerveznek majd bizonyos testületeket és egyesületeket, s így azután feleslegessé válik az államigazságot szolgáltató és megtorló hatalmával együtt.

¹⁾ L. Windelband: *Gesch. der Philosophie*, 142. 1.

Az anarchizmus erkölcsi elvei Max STIRNER (valódi nevén Caspar Schmidt) Feuerbach egyik követőjének tanaiból származnak. Rendszerét az alábbiakban részletesen fogjuk tárgyalni.

Az anarchizmust a socializmus megalapítóival egy időben fellépő nagy theoretikusok rendszerré formálták. Bekalandozták a tudomány és filozofia egész területét, hogy tanaik támogatására érveket gyűjtsenek és világnézetüket tudományosan megalapozzák. Igaz és észszerű tudomány mindaz, ami az anarchizmust látszólag támogatja, hamis és elvetendő minden, ami az anarchizmusnak nem kedvez. Így tettek a socializmus bölcsei is.

Az anarchizmus tudományos elvei főleg az újkori materializmus tanaiból vannak összeszerkesztve. Hogy pedig a nyilvánvaló ellentéteket a mai tudományés az anarchista világnézet között látszólag megszüntessék, a theoretikusok gondoskodtak új elvek felállításáról. A darwinizmus pl. nem nagyon kedvez az anarchista propagandának, ezért Kropotkin, hogy »a létért való küzdelem« tanát megczáfolja, felfedezte a kölcsönös segítség elvét. – A materializmus mint tudományos elmélet egyoldalú s egyáltalában nem alkalmas a társadalmi, történelmi és az úgynevezett lelki jelenségek megoldására, mint ezt hirdetői állítják. Ami az anyagi, értékelhető világ megismerését illeti, kétségkívül értékes megállapításokhoz jutott a tudomány, s ez vakította el azokat a tudósokat, kik az elméletet a szellemi tudományokra is kiterjesztették, hol a jelenségek csak megállapíthatók, de nem értékelhetők.

De a materializmus túl ment ezen a határon is. Mint világnézet és erkölcsi értékelmélet az úgynevezett lelki jelenségek létrejövetelében is csak egyszerű anyagi funkciót látva,, kétségbe von minden mélyebben fekvő indítékot az emberi cselekvés keletkezésében, s az ösztöniségre és szükségletre hivatkozva, leront minden korlátot és így szabad folyást enged minden destruktív törekvésnek.

Az anarchista világnézet a fentebb elmondott erkölcsi és tudományos teoriákon alapul. Főbb tételeit nem lesz nehéz összefoglalnunk, mert a nagy theoretikusok között alig van. lényeges eltérés.

Az etikai materializmus, melynek elveit az anarchisták és socialisták vitték ki az életbe, már a Kant előtti filozófiában megtalálható. Angliában Smith (ki az érdeket és rokonszenvet tette meg az emberi cselekvés rugóivá), Franciaországban Helvetius voltak legjelentékenyebb hirdetői, de a mai anarchizmusra még közvetlen hatással nem voltak.

II.

Az anarchizmus erkölcsi elvei Max STIRNER filozófiájában gyökereznek, ki Feuerbach egoizmus-rendszerét végletekig keresztül vitte. Feuerbach tanította, hogy az érzéklő én az egyetlen valódi létező és hogy minden szellemi és minden általános csak az egyén illúziója; ezenkívül Epikuroshoz hasonló erkölcsant és sensualista ismeretelméletet hirdetett.¹⁾ Követője Max Stirner.

Szerinte is csak az egyén reális énjének van valódi léte, minden más látszat, előítélet vagy babona. A személyes én lévén az egyetlen konkrét létező, ez teremtett mindent: istenfogalmat, vallást erkölcsöt, s amit cselekszik, mindezt önmagától és önmagáért cselekszi. Zavaros könyvében²⁾ olyan cinizmussal támadja a fennálló erkölcs- és vallásrendszert, hogy valósággal nem lehet komolyan venni. »A vallási rabszolgaság - mondja Stirner - elfedi rajtatok, amik valóban vagytok. Elhitették veletek, hogy nem vagytok egoisták, hanem idealisták, »jó emberek« vagytok. Rázzátok le magatokról, ne keressétek azt a szabadságot, mely semmivé tesz benneteket »az Ísra megtagadásban«, hanem keressétek önmagátokat, legyetek egoisták, legyetek mindenható énné . . . « Mivel szerinte kell, hogy az ember önző lényé legyen a középpontja és eriteri - uma mindennek, a tekintélyek tisztelete, az emberszeretet törvényeinek gyakorlása is csak önzésből, önszeretetből történhetik. »Szeretem az embereket, - mondja, - de az egoizmus tudatával szeretem őket, szeretem őket, mert ez a szeretet boldoggá tesz, mert nekem tetszik . . . , de ez a szeretet nem parancs, hanem mint minden érzelmem az én tulajdonom«.

¹⁾ L. Windelband: *Gesch. der Phil.* 522. 1.

²⁾ L. Lange: *Geschichte des Materialismus.* II. k. IV. f.

Az istentagadás, a vallás és erkölcs tagadása rendszerének logikus következményei, valamint az állam, társadalom és a családi intézmény kárhóztatása is, melyek szerinte mindmennyi akadályai az én érvényesülésének. Stirner szerint a liberalismus nem szabadította föl az egyént. A vallásszabadság azt jelenti, hogy a vallás szabad, a politikai szabadság azt jelenti, hogy az állam szabad. »Ez nem jelenti az én szabadságomat, hanem egy rajtam uralkodó kényszerítőhatalom szabadságát; jelenti, hogy az én kényuraim, mint az állam, vallás, lelkiismeret szabadok, de az állam, vallás, lelkiismeret engem tesznek rabszolgává, az ő szabadságuk az én rabszolgáságom.« Az egyéni szabadság – szerinte -, melyet a polgári liberalismus olyan féltékenyen őriz, egyáltalában nem jelent szabad önelhatározást, hanem csak személyektől való függetlenséget.

Max Stirner pokolra szán minden intézményt, ami az embereket összetartja: államot, társadalmat, vallást, családot, mert ezek mind kerékkötők és nem engednek szabad folyást az én érvényesülésének. Mindent tehet az ember, amit akar és nem tartozik a másét tiszteletben tartani.

Max Stirner erkölcstana egészben véve negatívum, mert szerinte mindent ki kell az emberből irtani, ami őt emberré teszi. A positivum, amivel ki akarja ezt a tabula rasa-t tölteni, mindössze ennyi: »Az egyénben visszatér a saját én az ő teremtő semmiségébe.« Hogy ez mi módon valósítható meg, meg lehet-e egyáltalában valósítani, ki lehet-e irtani az embertől azokat a sajátságokat, melyek társas lényvé teszik, s amelyek nagyobbrészt collectiv eredmények, ezekkel a kérdésekkel Stirner nem törődött. Elmélkedései mégis nagy hatást keltettek, ámbár rendszere a legnagyobb filozofiai eltévelyedések egyike. A philosophálásnak ez a csodálatos eltévelyedése nem is érdekelné bennünket ennyire, ha egy nagy rendszernek nem volna kiinduló pontja.

A nagy theoreticusok: Bakunin, Kropotkin, Reclus, legújabbban Jean Grave voltaképpen a Stirner-féle elveket fejlesztették tovább, hivatkozva folyton a materialista tudomány eredményeire. Az alap gondolat mindegyiknél a szabadság relativ fogalma, s a cél: felelősségtelenné tenni az egyént, hogy szabadon, erkölcsi és vallási normáktól menten élhessen

vágyainak és szenvedélyeinek. Stirnerre nem térünk vissza a továbbiakban; az anarchizmus erkölcsi nézeteit a nagy theoretikusok elmékedéseinek alapján összefoglalva tesszük vizsgálat tárgyává.

A Feuerbach- és Stirner-féle elveken alapuló anarhizmus lényegében csak tagadása minden eddigi morális rendszernek. Új erkölcsi törvényeket nem alkotott abból a fel-fogásból indulva ki, hogy az egyes egyén, mint olyan, se nem erkölcsös, se nem erkölcstelen, tehát nem morális lény. Az anarchista morál szerint jó, azaz erkölcsös mindaz, ami az egyénnek közvetlen gyönyört okoz vagy hasznot hajt; rossz, vagy erkölcstelen minden, ami bajjal vagy kellemetlenséggel fenyeget. A jó és rossz mai fogalma – Grave szerint – a társadalom fejlődésével együtt állandósult. Az intézmények a társadalmi fejlődés folyamán mindinkább elnyomták az egyénnek bizonyos szükségleteit, s így aztán erkölcsös cselekmény lett az, ami a fennálló rend érdekeinek kedvez és erkölcstelen minden olyan törekvés, mely nincs vele összhangban vagy ellene irányul. A vallás, állam és a többi intézmények így hamisították meg a morált, mely kezdetben teljesen egyéni volt és kialakult conventionális erkölcs, hogy lépten-nyomon gátolja az egyént szabad elhatározásában. »Hogy merik azt hánytorgatni, hogy az ember természeténél fogva rossz? – kérdi Grave –, mikor minden azt mutatja, hogy a tekintély és a tömegnek kevés számú kiváltságosak által való kizsákmánylása csak a kizsákmánylottak önmegtagadása folytán lehetséges, vagyis mást sem tesznek, mint hivatkoznak rend-, összhang- és szolidaritás érzelmeikre és végeredményben jóváhagyják és fenntartják azt a társadalmi rendet, mely őket semmivé teszi.«¹⁾ Az embert a mai társadalmi rend tette rossz, mert ellentétes egyéni érdekekre van alapítva. De bármennyire lenyűgözi is a társadalom az embert, s bármennyire szítják is az ellentéteket némelyek, az embe-riség egyetemleg törekszik az összhangzatos állapot felé – mondja tovább J. Grave. A bűntényeknek a mai mesterséges társadalom az oka, mely úgy van szervezve, hogy szítsa az ellentéteket, növelje az egoizmust. »Az ember se nem jó, se

¹⁾ GRAVE: L'individu et la société, 132. 1.

nem rossz, csak engedelmeskedik a ráható pillanatnyi indítékoknak.«¹⁾

Az anarchizmus tehát az ethikai determinizmus legszélsőségesebb álláspontját foglalja el; az emberi cselekvésben pusztán csak jelenségeket lát és ezek a jelenségek, mint már a sensualista Feuerbach is tanította, csak visszahatásai a benyomásoknak. Az anarchizmus etikája nem értékeli az emberi cselekvést, illetve, álláspontjához következetesen, csak személyes subjectiv és viszonylagos értékekről akar tudni. Ezért megdöbbenő ellenmondás, mikor ők az ember felszabadításáról és szabadságáról beszélnek. Azt mondják, hogy az erkölcsi törvények viszonylagosak, változnak egyének és korok szerint, – ami kétségtelen –, de viszont tagadják, hogy a mai conventionalis morál természetes és szükségszerű fejlődés eredménye. Szerintük a mai morál az elnyomók találmánya, amit a tekintélyi elven alapuló intézmények, az állam és vallás erőszakoltak rá az egyénekre és amit szószátyár philosophusok és egyéb könyvmolyok codifikáltak.

Hogy hogyan ítélik meg az anarchista theoretikusok a múltnak erkölcsi törvényeit, legjobban mutatja Kropotkin egyik elmefuttatása. Kropotkin elismeri, hogy megszívlelhető erkölcsi parancsok vannak, pl. a Mózes tízparancsolatában: »ne ölj«, »ne lopj« stb.; de ezzel a törvénnyel: »ne kivánd a te felebarátodnak feleségét, szolgáját és marháját« .. »törvényesítette hosszú időre a rabszolgaságot és rabszolgához, igavonó állathoz hasonlóvá tette az asszonyt«²⁾ Kropotkin borzasztó ellenmondásnak találja, hogy m ig az evangélium pl. a felebaráti szeretetet tanítja, Pál apostol a felsőbbség iránti engedelmességre inti a keresztyéneket a rómaiakhoz írott levélben. Az anarchista-logika különben nagyjából mindenütt ilyen. Egyetlen tárgyilagosa megállapításuk sincs, mert mindent a túlzó szekták szemüvegén néznek.

Az anarchizmus a determinista álláspontról és ebből az elvből, hogy az erkölcs subjectiv és relatív, arra a következtetésre jut, hogy az egyén felelősségtelen, tehát meg kell semmisíteni minden megtorló hatalmat és olyan társadalmi álla-

¹⁾ U. o. 148. 1.

²⁾ KROPOTKIN: Moderne Wissenschaft und Anarchismus, 45. 1.

pótot kell teremteni, hogy az egyének saját felfogásuk szerint fejlődjenek, a rokon vonások alapján keressék egymás barátságát és elkülönítsék magukat azoktól, kiknek élet-, gondolkodás- és cselekvésmódja ellenszenves előttük. Az erkölcsnek egyéninek kell lenni. De olyan egyén, ki mások erkölce szerint cselekszik, csaló és képmutató, következésképp erkölcstelen.¹⁾ A már többször idézett francia theoretikus úgy gondolja, hogy ha majd a még ma fennálló korlátok megszűnnek, tökéletesedni fognak az emberek erkölcsi fogalmai és saját boldogságukat keresve, nem különítik el magukat azoktól, kikkel érdekük együtt lenni.

Az anarchista morál a keresztyén morállal ellentétben csak jogokat ismer, kötelességeket egyáltalában nem. Az egyén összes jogainak alapja az »élethez való jog«. »Élni! ez a joga bárkinek megvan: – mondja J. Grave, – eleget tenni szükségleteinek, kifejtetni saját lényét; Íme, ez a célja minden létezésnek, és a megvalósítás módja változik egyének szerint.« »Mindenki akként cselekszik, amint jónak látja, amint tud. Ha pedig a végrehajtás eszközei ellentétbe jönnek a fennálló renddel, ez az ő dolga és azoké, kik a törvény alkalmazását védik.« Ezeket a természetes jogait szabadon érvényesítheti mindenki a jövőbeli anarchista társadalomban. De érvényesítheti ma is; igaz, hogy lépten-nyomon összeütkezésbe keveredik a fennálló renddel. Az ilyen elszánt egyének lesznek aztán az anarchismus vértanúi. Carnot francia köztársasági elnök gyilkosát hősként ünnepelték annak idején, Reclus pedig vértanúként, mint a férfias bátorság utolérhetetlen példáját magasztalta cikkeiben ezt a közönséges gonosztevőt.

Abban a társadalomban tehát, melynek bekövetkezését az anarchisták már közeli jövőben remélik, mindenki szabadon él kedvteléseinek, örömeinek, szenvedélyeinek, vagyis érvényesíti az élethez való elvitathatatlan jogait. Ezek a jogok az anarchista theoretikusoknál meghatározva nincsenek, ami természetes is, mert a meghatározás szükségképpen korlátozást jelent.

Arra az ellenvetésre, hogy mi történik akkor, ha az

¹⁾ GRAVE: L'individu et la société, 168. 1.

egyének, kik ennyire szabadjára engedik ösztöneiket, akadályozni találják egymást természetes jogaik gyakorlásában, az anarchizmus azzal felel, hogy az izoláltság csökkenteni fogja az emberek igényeit. Ha megszűnnek a kötelékek, megszűnik az ellenséges érzület is az emberek között és bizonyos kölcsönös szolidaritás fog majd kifejlődni. És mivel az emberek teljesen ösztöneik szerint élnek és élhetnek, kölcsönös jóakarral és engedékenységgel viseltetnek majd egymás irányában, s a maguk jószántából engedelmeskednek a természet törvényeinek. Hogy ezt a mesebeli aranykorra emlékeztető állapotot az emberi szenvedélyek kicsapongása meg ne zavarja, erről jó eleve gondoskodik az anarchista nevelés, melynek főbb elveit Reclus fejtette ki az 1898-iki anarchista congressuson.

Az anarchisták ugyanis éppúgy, mint a többi újító szekta, makacsul ragaszkodnak ahhoz a régi babonához, hogy a nevelés átalakítja az emberek gondolkodását és megváltoztatja eredeti természetét. A rendszer jellemzése céljából érdemes lesz röviden összefoglalni a nevelés főbb elveit.

Ebben a nevelési programmban benne vannak a radikálisok összes főbb elvei kibővítvé bizonyos anarchista szerzetelenségekkel.¹⁾ Alap gondolata a fegyelem és tekintély teljes mellőzése. A növendékek kezdeményező képességét eredetiségét kell lehetőleg kifejteni és arra törekedni, hogy a dolgokról saját és önálló felfogásuk legyen. Ez magában nagyon józan elv, de ennél tovább mennek. A jámborságot, engedelmességet, nemkülönben az istenfogalmat ki kell irtani már a gyermekek lelkéből, mert mindez csak út arra, hogy az ember rabszolgává legyen, tehát a személyes méltóság és a korlátlan függetlenség elvén kell a jövőbeli anarchista nevelésnek alapulnia. Grave szerint a mai nevelést az állam monopolizálta, azért, hogy engedelmes alattvalókat teremtsen, abból az igazságból indulva ki, hogy az ember lomha lény, ki csak szükségleteinek kényszerítő nyomása alatt gondolkodik és cselekszik. De módot találtak arra, hogy ezt az igaz-

¹⁾ L. GRAVE: L'Anarchie 184. 1.; La Société future, 340. 1. A program megjelent a »Les Teruys Nouveaux« 1894. ápr. sz.-ban.

ságot is meghamisítsák, mert akadályokat gördítenek a szükségletek kielégítése elé és a saját akaratukat és módszerüket teszik magának ennek a szükségletnek helyére. így azután ahelyett, hogy megtanítanak a szükségletek növelését, amely minden! emberben megvan ahelyett, hogy elért eredményeket a megszerzés könnyítésére öntenek bele minden tudatba, ahelyett, hogy vonzóvá tennék a napi feladatot, kinzó eszközt csináltak a nevelésből és pokollá tették az iskolát. Végeredményben ez a rendszer a nevelők kedve szerint formálta az agyvelőket és megölte a kezdeményező képességeket. »Beleverni a fejbe az engedelmesség és a tanítónak való alárendeltség gondolatát, megsemmisíteni az ember akaratát egy felsőbb és mindig elvont tekintély akarata előtt, de amely húsból és csontból való lényekből áll, mint aminő a pap és a többi hasonzorú polgári vagy katonai hatalmasság: csendőr, bíró, rendőr, képviselő, király vagy éppen holmi paszomántos hivatalnokocska«. »íme ez a feladatuk azoknak, kiknek vállalára a fiatal nemzedék tanítása nehezedik«. ¹⁾

Fölösleges tovább részleteznünk a Grave-féle nevelési rendszert, mely a mai oktatásban csak az ember elbutítását és lealacsonyítását látja, s ami a legfőbb, el tud képzelni nevelést tekintély nélkül. Végeredményben oda lyukad ki» hogy az egész mai nevelést, amely csak a kizsákmányolás ügyét szolgálja, el kell törölni és egy olyan nevelési rendszerrel helyettesíteni, mely lehetővé teszi, hogy az ember, minél több szükségletének, minél kényelmesebben tehessen eleget; ennek pedig első és alapvető feltétele a szülői és tanítói tekintély kiküszöbölése.

Hogy lehet-e tekintély nélkül nevelni és az annyira hangoztatott szükségleteknek hol van a határa, mert a felébresztett szükségletek vég nélkül kielégíthetetlenek, ezekre a kérdésekre a theoreticusok nem fordítottak figyelmet. Mert ők, mint minden újító szekta, sohasem bizonyítanak, csak tagadnak és állítanak.

Ezt a programot Domela Nieuwenhuis fejtette tovább. Rousseaura hivatkozva, legnagyobb mértékben természetellenesnek bélyegzi a mai egész nevelést. Az embert élni kell

¹⁾ GRAVE: L'Anarchie, 286. 1.

tanítani – mondja. Kárhozatosnak tartja a hagyományok tekintélyének és a szülői tekintélynek elismerését, mert nincs nagyobb zsarnokság, mint amit a szülők gyakorolnak gyermekeikkel szemben, kik saját hasonlatosságukra igyekeznek őket nevelni. A szülői tekintélyt a tanítói tekintély követi az iskolákban, hol az a legfőbb törekvés, hogy a gyermekek, kiket csak hazaszeretetre és más efféle elavult és – szerinte – az embert megbecstelenítő dolgokra oktatnak, jó polgárokká, vagyis az állam rabszolgáivá váljanak. Ha a gyermekeket szabadon hagyják, megtanulnak önmaguktól gondolkozni, összehasonlítani és cselekedni.

Az anarchista paedagogusok közül csak MALATO akarja bizonyos mértékben meghagyni a tekintély elvét, de ő is csak a nevelés alsóbb fokán. Szükségesnek tartja ugyanis, hogy a gyermeket ellenőrizték és bizonyos irányt adjanak neki.¹⁾

Az anarchista világnézet jellemzése céljából vázolnunk kell még azt is, hogy hogyan gondolkoznak theoreticusaik a másik morális intézményről, t. i. a családról.

De idevágó nézeteket legkimerítőbben Reclus és Grave munkáiban találhatni meg.²⁾³⁾ Az anarchisták – mint a szóban levő írónál látjuk – egyszerűen törölni akarják a család intézményét, de korántsem akarják polygamicus rendszerrel helyettesíteni, hivei lévén a nők egyenjogúságának. A család szerintük az egyének lekötöttségét jelenti, s mint ilyen, legnagyobb mértékben lealacsonyító természet és észellenes intézmény. Az anarchista társadalomban tehát a két nem szabadon egyesülhet és együttlétük csak addig tart, amíg ösztöniségük és kölcsönös vonzalmuk egybekapcsolja őket; ha ez megszűnik, az elválásnak semmi sem áll útjában. Hogy mi lesz a gyermekekkel, kik ebből az ideig-óráig tartó ösztöniségen alapuló együttélésből származnak, ezzel a kérdéssel az anarchisták bölcsei még nem foglalkoztak.

A házasság – Grave szerint – a lopáson alapuló tulajdonnal kapcsolatos intézmény, melyet az állam és az egyház felbonthatlanná tettek, hogy az egyént leigázzák. Az

¹⁾ Mindezt 1. bővebben ZOCCOLI: Anarchismus 333.

²⁾ RECTUS: L'évolution, la révolution et l'idéal anarchique, Paris, 1902.

³⁾ GRAVE: La société mourante et l'anarchie, Paris, 1893.

anarchisták tehát tiltakoznak a házasság ellen, mert két lénynek az egyesülése céljából, kiket szabad elhatározásuk hoz össze, semmi szükség sincs egy harmadiknak beleegyezésére; s amint szabad elhatározásukból keltek össze, szabadon elválhatnak akkor, amikor a kölcsönös rokonszenv megszűnt közöttük. A házasság felbonthatatlansága egész életre szóló szenvedéseket eredményez, mert az egybekelő felek a szenvedély uralma alatt nem látják egymás gyarlóságait. A mai állapot, a nemi élet korlátozása, töméntelen szenvedésnek forrása és hipokrita módon meggátolva a két nem szabad közlekedését, éppen azt az ösztönt akarja megzabolázni, amelyik az emberben a legerősebb; s hányan lesznek szerencsétlenné, kik nem mernek az ostoba előítéletekkel megküzdeni, – mondja Grave.

A másik anarchista író, Malato¹⁾ szerint a szabad házasság feltételezi a két nem jellem- és gondolkodásbeli hasonlóságát és így erősebb morális kötelék támad majd közöttük. Igaz, hogy az apa talán nem fogja úgy szeretni gyermekeit, kik nem az övéi, de annál jobban kifejlődik majd az anyai szeretet. Az új társadalmi rend ki fogja fejleszteni a ma elnyomott collectiv érzelmeket. Malato szerint a mai társadalmi fejlődés is a szabad szerelemnek kedvez, mert, mint a statisztika mutatja, a nagy városokban, különösen Parisban,, a szabad egybekelések és a házasságon kívüli szülöttek nagyobb arányú növekedést mutatnak, mint a népesség szaporodása. A mai házasság védelmezőinek arra az ellenvetésére, hogy a házasság eltörlése az egész világot egy óriási örménytágyává változtatja, az anarchisták azt válaszolják, hogy az emberiség, megszabadulva a nyomortól és a mai társadalom nyomasztó kötelekeitől, erkölcsileg és fizikailag egyaránt regenerálódni fog.²⁾

Már a fentebbi néhány sor is mutatja, hogy az anarchisták a nemi élet korlátozását akarják megszüntetni és az ösztöniségnek akarnak szabad folyást engedni. Érveik, amit a fennálló rend ellen felhoznak, túlzottak, mint minden újító szekta követelései. Ez a cél még jobban kitűnik Sebastian FAURE irataiból.

¹⁾ Philosophie de l'anarchie, Paris, 1897.

²⁾ L. ZOCCOLI: Anarchismus, 325-327. 1.

Faure szerint a házasság a prostitúció elismert formája. Ahelyett, hogy utat nyitna az ember ösztöneinek, lebilincseli az egyént és tulajdonképpen megöli a szeretetnek. Az ember – szerinte – természeténél fogva vágyódik a változékonyságra, tehát esztelenség érzelmeink állandóságát ünneplésesen megszilárdítani, mikor ezek éppen a mi változó egyéniségünknek speciális kifejező formái. Még nagyobb szerencsétlenség a házasság a gyermekekre, kiket a szülői önkény fegyelemre, engedelmességre szoktat, más szóval rabszolgákká aljasít.¹⁾

Már az elmondottakból világos fogalmat alkothatunk magunknak az anarchizmus moráljáról. Ez az erkölctan elszakítja az embert mindazoktól az erkölcsi erőktől, amelyek emberré tették, s amelyek kivetkőztették őt állapotából. Annak illusztrálására, hogy mi módon vezetik le az anarchisták az előadott erkölcsi elveket, érdemes lesz Bakunin néhány helyét idéznünk.

Bakunin az Isten fogalmának abszurditásából indul ki. Isten nem léteinek egyetlen bizonyítéka szerinte az ember szabadsága. A vallások, melyek Isten létét és uralmát hirdetik, megalázzák az embert, az egyház, s egyúttal az állam rabszolgájává teszik. »Ha Isten van, az ember rabszolga; már pedig az ember szabad tud lenni és annak kell lennie, tehát Isten nem létezik.«²⁾ Ha Isten léteznék is, meg kellene semmisíteni, így végzi Bakunin számos lapra terjedő szitkait. Az ember szabadsága szerinte abban áll, hogy engedelmeskedjék saját természete törvényeinek azért, mert azokat felismerte önmagában, s nem azért, mert kívülről kényszerítette rá egy idegen, isteni vagy emberi, collectiv, egyéni vagy bármiféle akarat.³⁾ A vallás – szerinte – collectiv butaság.

III.

Az anarchizmus erkölctana, melynek az előzményekben rövid foglalatját adtuk, egészben véve a XVIII. és XIX. század ethikai materialismusán alapszik. Az a morál, amit a

¹⁾ L. bővebben ZOCCOLI: Anarchismus, 327-328. 1.

²⁾ Bakounine: *Œuvres* III. 43-44. I.

³⁾ U. o. 51. 1.

materialista philosophusok hirdettek, – nem olyan, gorombán és cinikusan ugyan, mint az anarchista theoretikusok, – s amelynek az az alapgondolata, hogy az ember annál boldogabb, minél több szükségletét, minél könnyebben elégíti ki, csak olyan társadalomban képzelhető el, amelyenről az anarchisták álmodoznak. Az ethikai materialismus állítólagos tudományos érvekkel küzd tanainak megvalósításáért. Hirdetői ei akarják velünk hitetni, hogy tanaik észszerűek, hogy következtetéseikhez tapasztalati, inductiv úton jutottak, szóval, morális elveik a tiszta és elfogulatlan ész megismerésének eredményei. A többi szabadgondolkodó szekták is folyton az ész- és természettörvényekre hivatkoznak, mikor a fennálló erkölcsi rendszert támadják.

Kétségtelen, hogy az emberi cselekvésben része van a tapasztalatnak, a megismerésnek, de csak annyiban, amennyiben módot, eszközt nyújt a kivitelre és tájékoztat talán bennünket a megvalósítás lehetőségéről. De a célkitűzés, a törekvés, vágy valaminek elérésére, mindig belső s a tapasztalattól független, egyéni természetünkben rejlő indítékok alapján történik. Természettudományi ismereteim vajjon befolyásolhatják-e erkölcsi magatartásomat? Tudom pl. a biológiából, hogy milyen mennyiségű fehérjére és egyéb anyagra van szükségem a vegetatív élet fenntartása végett; ismerős vagyok a szervezetre káros anyagok természetével és végül ismerem a mai tudomány álláspontján a szervezet egész funkcióját. Mindezek az ismeretek teljesen függetlenek azoktól az erkölcsi törvényektől, melyeket követendőnek tartok az életben való magatartásomat illetőleg. A tudomány nem nyújt arra nézve szabályokat, hogy az ember miben lássa és keresse az életcélját és boldogságát. Honnan és hogyan bizonyítja a természettudomány, hogy az embernek minél nagyobb számú igények kielégítésére van szüksége, ha valaki, éppen ellenkezőleg a szükségletek leszállításában keresi a boldogságot? A nemzetek collectiv hiedelmektől vezetettve, vitték véghez nagy tetteiket. A tényeknek, a tapasztalatnak semmi vagy csak nagyon kevés része van az emberiség történetében. A belátásos iskola tanítása tudományosan igazolhatatlan feltevés. Azok a belső és titkos indítékok, melyek úgy az egyes ember, mint bizonyos embercsoportok célkitűzésében közre-

működnek, semmi kapcsolatban sincsenek az anyagi, a vegetatív élet funkcióival és azok ismeretével, mint ezt a materialista bölcsek gondolják. A materialisták a belátásra, a természetre és törvényeire való hivatkozással csak igazolni akarják a maguk ösztöniségét, igazolni akarják az erkölcstelenséget. Csak egyéni világnézet van, a természettudományos világnézet és természettudományos erkölcs csak azok számára van, akik vagy önmagukat ámitják, vagy másokat akarnak elámítani.

Az anarchizmus vallásszerű hiedelem; tételeihez semmi köze sincs a tapasztalatnak és a józan észnek. Alap gondolata a szabadság, amit tudományosan meghatározni lehetetlenség. Szerintük szabadság az, ha az ember korlátlanul érvényesíti ösztöniségét és szenvedélyeit. Más felfogás szerint a szabadság uralkodni tudás önmagán, az ösztön, a szenvedélyek fékezése. De lássuk ezt a szabadságot. Szabadságról beszélnek, de megengedhetőnek tartják a bombát és orgyilkosságot e szabad eszmék terjesztésére. A szabadságot akarják megvalósítani a jövőbeli anarchista társadalomban, de már a gyermekekből kiirtanak minden nekik nem tetsző hajlamot. Kifakadásaikkal éppen azt árulják el, hogy fogalmuk sincs a személyes szabadságról. Ők csak a hozzájuk hasonlók számára akarnak szabadságot.

Az egyéni szabadság és függetlenség a legmagasztosabb és legnagyobb cél, amire gondolkodó ember törekedhetik, de vajmi kevesen jutnak birtokába. Ez a szabadság csak azoknak lesz osztályrészévé, kik felülemelkedve a mindennapi és a testi élet örömeiért folytatott küzdelmeken, semmit sem törődve azzal a külső mázzal és fénnel, amiért az üres lelkű emberek tülekednek, embertársaikban önmagukat becsülik, s ily módon bizonyos eszményi és erkölcsi világnézetre tesznek szert. Ezt tanítja az evangéliumokban megnyilvánuló eszményi keresztyénség; ez volna az eszményi anarchizmus, de ezek az anarchisták nem törnek bombával és gyilokkal embertársaik életére.¹⁾

Az emberi természetben egyaránt megvannak az altru-

¹⁾ Renan írja: »Jésus à quelques égards, est un anarchiste, car il n'a aucune idée du gouvernement civil. Ce gouvernement lui semble purement et simplement un abus«. Van benne valami igazság, csak hogy Jézus nem tartotta a felsőbbiségét visszaélésnek, csak egyszerűen nem törődött vele.

istikus és egoistikus hajlamok. A társadalom a közös célok megvalósítását szolgálja, – jöllehet, az emberi gyarlóságok gyakran ellenmondanak ennek az állításnak –, tehát az ember altruista hajlamainak köszöni lételet, mert mindenkinek le kell mondania önkényes törekvéseiről a közös cél és jó érdekében. így azt is mondhatnánk, hogy a társadalomban a collectiv egoismus jut az egyesek egoismusával szemben érvényre.

De ha megszűnnek a collectiv érdekek és tevékenység biztosítékai, amennyire az emberi természetet ismerjük, bizonyossággal állíthatjuk, hogy ez az emberiségnek ős vadságba való visszatérését jelentené, mert az emberi természet lényegében mit sem változott. Mert a társadalom nem semmisítette meg az emberi vadságot, se ki nem fejlesztette (mint az anarchisták állítják), hanem csak elnyomta, korlátok közé szorította, s alkalom adtán nem egyszer előtör.

Mint mondottuk, az anarchismus lényegében nem más, mint az az ethikai materialismus, melyet a XVIII. és XIX. század szabadgondolkodó bölcészete hirdetett. A filozofálásnak e felületes módja kétségkívül nagyobb népszerűsége tarthat számot, mint a dolgok mélyére ható és a dolgok lényegét felfedni akaró metafisika. Tételei mindenképpen alkalmasak arra, hogy jelszavak formájában a tudatlan tömegekhez jussanak és őket fanatizálják. A műveletlen vagy félművelt, anyagi élvezetekért élő-haló embernek nem kell mást tanítani, minthogy »egyen vagy és jogod van saját belátásod szerint élni«, sikkaszt, csal, gyilkol, vagy ha erre nincs alkalm, esetleg bátorsága, szokásos módon végez magával.

Az anarchismus már most elérte célját. Tanai mikrobák módjára rontották meg a gondolkodni nem tudó emberek lelkét és neveltek tudatos gonosztevőket. Elég bizonyíték a párisi automobilos banditák pöre, kik anarchistáknak vallották magukat. És méltán, mert a maguk belátása szerint érvényesítették énjüket és az anarchismus által megengedett eszközökkel küzdöttek a fennálló rend ellen. Mestereik, Stirner, Grave és Bakunin eszméit követték s a korlátlan szabadság elvének értelmében cselekedtek. De nem kell messzire mennünk. A csalók, uzsorások, szélhámósok, kizsákmányolók mind anarchisták; a maguk belátása szerint érvényesítik én-

jüket és lábbal tapossák az erkölcs örök törvényét, mely azt mondja: ne tedd azt másnak, amit magadnak nem kívánsz.

De ha őszinték és tárgyilagosak akarunk lenni, nem szabad csupán az ethikai materialismust okolnunk az anarchista szekta antisocialis és végeredményben teljes felbomlásra vezető tanaiért. Az anarchista propaganda azért talált termékeny talajra, mert a fennálló rendnek meg vannak a maga fogyatkozásai és bűnei, jóvátételük bizonyára hoszszú időre útját vágná az anarchizmusnak, ha nem is szüntetné meg teljesen. Az anarchista apostolok épp akkor érvelnek leghatásosabban, amikor a fennálló rend bűnlajstromát szedik elő.

Kétségtelen ugyanis, hogy bármely társadalmi rendszer alkalmas a közjólét előmozdítására és biztosítani tudja a nyugodt fejlődést, ha elveihez következetes marad.

Az anarchisticus törekvéseknek a fennálló rend elvitáztatatlan bajai és hibái egyengetik útját és úgylátszik, hogy ezeken a bajokon nem lehet segíteni, mintha valami kikerülhetetlen végzet sodorna bennünket teljes decadentia felé. Ha a mai rend idejében gondoskodott volna a liberalizmus védelméről és intézményes úton meggátolta volna a liberalizmus elfajulását, a proletariátus osztályharcza nem élesedett volna ki annyira. Ha az új társadalmi rendnek az lett volna az elve, hogy mindenki szabadon érvényesítheti képességeit és vállalkozó szellemét addig a határig, amíg az mások megkárosításával és szabadságának csorbításával nem jár, a mai reactio aligha jött volna létre.

Az anarchizmus, mely egészben véve inkább erkölcsi, mint politikai vagy gazdasági rendszer, a legszertelenebb irányzat, amit eddig az emberi gondolkodás története felmutat. De bármennyire tele van is ellenmondásokkal – mint az előzményekben láttuk – eszméi mindinkább gyökeret vernek Francia-, Olasz- és Spanyolországban. Dene csodálkozunk azon, hogy ezek az ellenmondó és legelemibb logikával ellenkező tanok hívőkre találnak, mert nincs a világon olyan esztelenség, melynek követői ne akadnának. Csak bátor hirdetőkre van szükség. Gondoljunk csak arra, mennyi magasztaló híve van annak a morálnak, melyet Nietzche hirdetett, pedig ez azt tanítja, hogy az erősebb egyszerűen

tiporja el a gyöngét. Még a futuristáknak is megvannak a maguk bámulói, mert különben nem mernék a nyilvánosság elé vinni beteges fantáziájuk csodálatos szülötteit.

Az ilyen hiedelmekkel szemben, mint aminő az anarchizmus és a vele rokon jelenségek, hiába küzdünk a józan ész fegyvereivel. Itt az érvek és józan kritika mit sem használnak, mert tömeghiedelmekről van szó. Ezek pedig ragályosak és a lelki fertőzésnek, nem a gondolkodó észnek és a tudatos elhatározásnak köszönik erejüket, mint ezt a collectív psychologia bizonyítja. Hogy van-e jövője az anarchizmusnak, erre a kérdésre nem lehet határozott feleletet adni. Az a kérdés, hogy az az erkölcsi fundamentum, melyen a mai társadalom nyugszik, nem vesztette-e már e) erejét? Ha nem, akkor meg tud küzdeni ezzel a támadásokkal; ha pedig annyira meggyengült, hogy az ilyenfajta szekták meg tudják dönteni, visszaesünk a barbárságba, a »bellum omnium contra omnes« állapotába, melynek Hobbes olyan megkapó rajzát adta a De Cive első fejezetében.

Az amerikai vámpolitika újabb fordulatai.

Írta: PETHEŐ KÁLMÁN.

Minden szellemi és anyagi előrehaladásnak alapja és kiindulása az emberi munka. Minél magasabb fokú a civilizacio, annál inkább értékeli, annál inkább tudja becsülni az emberi munkát, annál nagyobb öntudatossággal törekszik az emberi munka tökéletesítésére, csiszolására. Viszont, az emberi munkáért nyújtott jutalmazás, nyersen kifejezve, a munkabér, adja meg a lehetőséget a mind magasabb műveltségi fok és anyagi jólét megszerzéséhez.

A gazdaságtörténet tanúsága szerint a népek gazdasági felemelkedése nem más, mint az iparosodás kérdése; az értékesebb, a tanult ipari munka az a leghatalmasabb emeltyű, mely az emberiséget felfelé segíti az egyre magasabban emelkedő civilizatio lépcsőin.

Ezidőszerint már eljutottunk ahhoz a ponthoz, midőn valamely nemzet gazdasági nagyságát a nemzeti munka, a nemzeti ipar állása határozza meg. Ezt bizonyítják a legfejlettebb nyugati államok példái s ezt bizonyítja mindenekfelett Amerika példája.

Az industrializálódás története minden népnél tanúságot tesz arról a szakadatlan küzdelemről, mely a külföldi áruval való kereskedő és szövetségesei, másrészt a honi termelők és ezek hivei között mindig a leghevesebb volt. Ezen kétféle érdekcsoportból mint két hatalmas, eredeti erőforrásból áll elő a nemzetgazdaság két ellentétes vámpolitikai iránya: a szabadkereskedelem és a protectionismus. A kereskedő és a közvetítő mindenkor »free trader«, a belföldi termelő és iparos mindenkor a védővamos irány követelője.

A XIX. század elején a nemzetgazdasági tudomány néhány kiváló művelőjének, elsősorban Malthus-nak népességi tanával kapcsolatban felmerült a kérdés, hogyan lehetne a túlnépességet megakadályozni, minthogy a népesség fejlődésében kétségtelen az az irányzat, hogy az élelmiszerek szintje fölé emelkedjék. A jelen század elején az elmélet és gyakorlat embereinek érdeklődését már nem maga a népességi tan, hanem az foglalkoztatja, mi módon történhetik a népesség eloszlása földünkön a legmegfelelőbbben, miként lehet a természetadta erőket a legjobban kifejteni és felhasználni s miként lehet az embert oly munkához juttatni, hogy az élet által támasztott szükségletek minél teljesebben legyenek kielégíthetők? Ezt a legnagyobb emberi célzt szolgálja a helyesen alkalmazott protectionismus, midőn értékben emeli az emberi munkát, midőn munkaalkalmat nyújt magas bérek mellett, midőn belterjes megmunkálás alá veszi a földet, feltárja a bányákat, gyárakat épít, kiterjeszti a közlekedést. Hogy a helyesen alkalmazott vámvédelem mily eredményeket érhet el, arra nézve Amerika nyújtja a legfényesebb példát; az Unió ipari fejlődése és gazdasági prosperitása az 1861-1892-ig terjedő három évtized alatt páratlanul áll a világtörténelemben.

A XIX. század első felében az Unió ipara egyelőre még csak a hazai szükséglet kielégítésére törekedett, mert az akkoriban felemelkedő amerikai ipar nem termelt oly mértékben, hogy a külföld piacainak megszerzése végett nagyobb jelentőségű kereskedelmi szerződésekre lett volna szüksége a kivitel érdekében. Éppen ezért ez időben az Egyesült-Államok részéről kötött egyezmények általában csak inkább a nemzetközi jog, mint a kereskedelempolitika szempontjából figyelemreméltók. Az amerikaiak nagy nemzeti önérzete, mely őket az angol uralom leküzdése óta eltöltötte, nyilatkozik meg e korban még kereskedelmi politikájukban is, amennyiben aggodalmasan igyekeznek megőrizni e téren is a teljes függetlenség tudatát. Ez a körülmény magyarázza meg akkori kereskedelmi politikájuk főelvét, a tarifátételek megkötésétől való tartózkodásukat. A régi amerikai vámszerződések nem tartalmaznak külön intézkedéseket az egyes tarifátételekre, hanem egyszerűen a legnagyobb kedvezmény elvét állítják

fel olyképpen, hogy a harmadik államoknak ellenengedményért adott előnyöket, hasonmértékű engedményekért a szerződő államra is hajlandók lesznek kiterjeszteni. A legnagyobb kedvezmény ilyen értelmezése természetesen jóval szűkebb tartalmú, mint a hatvanas években. Európában megállapodott legnagyobb kedvezményi záradék, melynek elve az, hogy minden, valamely harmadik államnak nyújtott engedményben ingyen, ellenszolgáltatás megkövetelése nélkül részesítik egymást a szerződő felek. Az amerikaiak tehát, mint elsőrangú üzletemberek, vámpolitikájukból is kizárták az ajándékozás fogalmát, mert minden vámpolitikai engedményért a szerződő államtól is megfelelő értékű előnyt követeltek. Az unió részéről felállított ezen u. n. reciprocitási elv (reciprocity principle) azonban nem gördít akadályt szerződéses vámegegyezmény megkötése elé, mert csak azt akadályozza meg, hogy valamely ország behozatali árúit az Egyesült-Államokban ellenszolgáltatás nélkül kedvezményhez juthassanak.¹⁾ Másrészt az amerikaiaknak sikerült ily módon kiküszöbölni az európai államok kedvezményi záradékának legkényesebb részét, melynek fennállása mellett gyakran bizonyos engedmény a szerződő államnak csupán azért nem adható meg, nehogy a kedvezményi záradék révén ez engedményhez ingyenesen oly harmadik állam is hozzájusson, mely az illető árú előállításában veszedelmes vetélytárs. Azonban az Unió vezető emberei még ennyivel sem érték be, hanem a »reciprocity principle« továbbfejlesztésével sikerült azt is elérniök, hogy a belföld érdekében autonóm úton tett vám leszállításokért is külön engedményeket kaphattak a külföldtől. A nyolcvanas években az Unió pénzügyi helyzete olyannyira javult, hogy a Alax-Kinley bill a cukorra, kávéra, teára és nyersbőrökre vetett vámokat megszüntette. E vámok eltörlése azonban, mely autonóm úton, a belföldi fogyasztók érdekében történt, csak oly államokkal szemben lépett életbe, melyek a nevezett árúk vámmentes behozatalát hajlandók voltak megfelelő ellenengedményekkel megváltani. És valóban a délamerikai, ázsiai államok, sőt Europa államai is siettek az Unió követelésének eleget tenni, mert féltek attól, hogy ellenkező esetben elvesztik

¹⁾ 1. President Harrison's message to Congress in December 1912.

az amerikai piacot. A Mac-Kinley bill reciprocitás! záradékának¹⁾ tehát meg volt a fogatja, mert a dél- és közép-amerikai államok a gabonára, hüvelyesekre, húsfélékre, kőszénre, főképp pedig vasipari gyártmányokra és gépekre nézve nyújtottak vámmentességet, vagy jelentékeny vámleszállítást. Az európai államok közül némelyek, mint a monarchia és Németország a legnagyobb kedvezményt, mások, mint Franciaország a minimális tarifa alkalmazását biztosították az amerikai kivitel számára.

Nagyjelentőségű vívmánya volt ez a republikánus pártnak, ha meggondoljuk, hogy a megkötött szerződésekben Amerikának sikerült úgyszólván minden fontosabb kiviteli cikke számára a külföldi piacot lényegesen kiterjeszteni; a demokraták azonban siettek a reciprocity clause-zal ügyesen kicsikart engedményeket minél jobban lerántani, hogy mily kevés joggal, azt az alább következő adatokkal fogjuk bizonyítani, melyek számot adnak a túlnyomórészt a Mac-Kinley billi folyamányaként jelentkező óriási méretű gazdasági prosperitásról.²⁾

Az *American Economist* jelenti, hogy 1890-től 1892-ig az Unió területén 345 új gyári üzem indult meg, 108 pedig ténylegesen kiterjesztette működését; e vállalkozásokba fektetett tőke a szóbanlevő két év alatt meghaladta a 40 millió 449 ezer dollárt. SHEPPERSON, a New-York Exchange igazgatója szerint az Egyesült-Államokban az 1892. évi új campagne elején a textilszakma több mint 15 millió orsót foglalkoztatott, ami az előző évhez képest 660 ezernyi orsóval többet jelent. Az amerikai pamutfonók 1891-ben 2 millió 400 ezer bál pamutot, a következő évben pedig 2 millió 600 ezer bál dolgoztak fel. A megelőző 12 év alatt az európai pamutfogyasztás 92%, míg az amerikai szükséglet 150%-kal emelkedett. PECK new-yorki iparfelügyelőjelenti, hogy az 1891-ben általa megvizsgált közel hatezer ipari üzemben, mely 67 külön-

¹⁾ E záradék (reciprocity clause) felhatalmazta az Unió elnökét, hogy a cukorra, teára, kávéra és bőrökre engedélyezett vámmentességet bizonyos határidő letelte után felfüggeszse oly államokkal szemben, melyek amerikai árukat az amerikai vélemény szerint méltánytalanul magas vámokkal sújtják.

²⁾ 1. Az Egyesült-Államok vámpolitikája és a reciprocitás. Közgazdasági Szemle 1902. XXVI. évfolyam.

böző iparágra terjedt ki, az előállított árúk értéke az előző évhez képest 31,315.131 dollárral, a kifizetett munkabérek összege pedig 6,377.925 dollárral emelkedett. A massachusetts-i iparfelügyelő kerületében a gyári alkalmazottak számának 7.346 egyénnel történt emelkedésről ad számot, aminek folytán a kifizetett munkabérek összege az előző évvel szemben tetemesen meghaladta a három millió dollárt; az iparvállalatokba újonnan befektetett tőke pedig 9,932.490 dollár volt.

Az amerikai nyersvastermelés az 1891/92. időszakban több mint az előzőben és sokkal nagyobb mint az addigi termelési campagne-ok bármelyikében. De lássuk e néhány jellemző termelési adat mellett a kivitel alakulását is. A külkereskedelmi forgalom emelkedésére 1892-ben az előző tíz év átlagához viszonyítva kerek 30% volt és 128 millió dollárral haladta túl az előző év forgalmát. Ez annál nagyobb jelentőségű, mert az emelkedést nemcsak hogy teljes inertekekben az óriási lendületet vett kivitel idézte elő, hanem ezen felül a behozatal értéke 17.5 millió dollárral esett vissza. A kivitel értéke 1892-ben érte el 1.030,278.148 dollárral az addigi legnagyobb magasságot; közel 146 millióval haladta meg az előző év kivitelét és 34.65%-kal multa felül az 1891. évet megelőző tíz év átlagos kiviteli értékét. De az óriási mértékben előretörő általános gazdasági fellendülésnek más beszédes jelei is vannak; így pl. a takarékpénztárak betétállománya, melynek kilencztizedrészét munkások megtakarított fillérei szolgáltatják, 1891-ben egyszerre 98,235.243 dollárral emelkedett, – midőn pedig az előző három évtized alatt a takarékbetétek értékemelkedése nem tett többet 4 milliárdnál. Az 1892. év első kilencz hónapjában a bankok clearing-forgalma több mint négy milliárd dollárral volt több, mint az előző év megfelelő időszakában.

Az itt felsorolt adatok eléggé bizonyítják azt a roppant gazdasági fellendülést, mely a kilenczvenes évek első két esztendejében az Egyesült-Államokban végbement. Mindazonáltal a demokrata párt egy pillanatig sem szűnt meg a republikánusok programját ócsárolni. A demokrata párt felléptetett elnökjelöltje, a mérsékeltebb Cleveland, ki már 1884-ben viselte az elnöki méltóságot, sem tudta megakadályozni, hogy pártja oly határozati javaslatot nyújtson be az alsóházba,

mely a republikánus vámpolitikai programot a gazdagok által a szegény néposztályok egyenes megkárosítására elkövetett csalásnak és rablásnak (fraud and robbery), a Mac-Kinley-bill-t pedig az osztályuralom leggyalázatosabb alkoltásának (the culminating atrocity of class-legislation) minősítette.³⁾ Pedig a védővamos irány s különösen a Mac-Kinley-bill hatása alatt az állam pénzügyei annyira javultak, hogy pl. a jövedelmi adó contingensét 40 millió dollárral lehetett alábbszállítani; a pénzügyi kormány éveken keresztül az államadóssági terhekből havonként csaknem hét millió dollárt törlesztett. A Mac-Kinley-bill utolsó éveiben a rendes bevételek feleslege a rendes kiadások felett meghaladta a kilencz millió dollárt. Mégis a demokraták mindent elkövettek a bili megsemmisítésére s propagandájuk, különösen nagykereskedői körökben, talált élénk visszhangra oly mértékben, hogy két newyorki és egy chicagói cég, bár kísérletük eredménytelen maradt, egyenesen a Mac-Kinley-bill alkotmányszerűségét támadta meg.

A demokrata párt a nyolczvanas évek óta kitűnő szövetésesre is akadt: a londoni Cobden Clubre, mely azon célból alapítottatott 1866-ban, hogy a szabadkereskedelem eszméit minél szélesebb körben terjessze a külföldön. Ez az intézet titkárát már 1879-ben New-Yorkba és Chicagóba küldte, aki a szabadkereskedelmi eszmék terjesztése céljából e két városban valóságos ügynökséget állított fel. E jól szervezett ügynökségek csakhamar elárasztották az Unió területét a »free trader« eszméket magasztaló röpiratokkal, sőt néhány év szorgos munkájával sikerült a demokrata párt számos befolyásos emberét is az ügynek megnyerni, melynek titkos célja nem volt más, mint az amerikai piacot megnyitni az angol; árúk számára.¹⁾

¹⁾ L. bővebben CÜRTISS: The industrial development of Nations., New-York, 1912. vol. III. p. 263.

²⁾ A londoni Times 1880 jul. 12-én a Cobden Club üléséről irt tudósításban az egyesületnek az Unióban követendő politikáját félreismerhetetlenül körvonalozza: ... how free trade will come some day to the United States must be left to the Cobden Club ... We intend to break down the protecting system in that county that done our victory is complete and final.

A Cobden Club a demokrata pártban kész szövetségesre talált; ugyanis a párt vezetői éppen a nyolczvanas évek elején új programot igyekeztek kidolgozni, minthogy 1856 óta az elnökválasztásoknál mindig vereséget szenvedtek. A tarifarevizió beállítása, melynek elérésére a Cobden Club exponensei minden erejüket megfeszítették, a pártpolitikai szempontot véve, jobbkor nem is jöhetett volna. A vámpolitikai program megvitatása 1860 óta csak ritkán foglalkoztatta hosszabb ideig a pártokat. A közvélemény érdeklődését a polgárháború után előtérbe nyomuló kérdések teljes mértékben lekötötték, másrészt az államháztartás óriási kiadásai egyre nagyobb bevételeket tettek szükségessé; ennek következtében még azok is, kik a vámleszállítás hívei voltak, pénzügyi tekintetből fejet hajtottak. A nyolczvanas években azután a helyzet alaposan megváltozott. Az állam pénzügyeinek kedvezőre fordulásával a »free trader«-ek most már szabadon fordulhattak a fennálló vámpolitikai rendszer ellen, anélkül, hogy őket az állam pénzügyi egyensúlyának megingatásával lehetett volna vádolni.

A nagystílú propagandával szemben a republikánus párt nem tudott s részben nem is igyekezett eléggé védekezni, így lett 1892 novemberében a demokrata jelölt, Grover Cleveland, másodízben az Unió elnöke. Az új elnök még első megválasztása alkalmával, 1887-ben, a congressushoz intézett üzenetében sietett kifejezni azon törekvését, hogy a szegényebb néposztály megélhetését minél olcsóbbá akarja tenni, s nem fogja engedni, hogy a fogyasztó a helytelen vámpolitika következtében hozzájáruljon az amerikai munkabér emeléséhez, mert ez az oka annak, hogy az Unió csak sokkal magasabb termelési költség mellett termelhet, mint Európa.¹⁾

E megvesztegetően hangzó program mögül kivilágított a Cobden Club sikeres munkája s Anglia sajtója kitörő örömmel fogadta az Egyesült-Államok elnökének ünnepélyes kijelentését; viszont az amerikai demokrata érzelmű lapok kettőzött erővel folytatták a harcot a Mac Kinley bili ellen. Maguk a párt vezető férfiai és kiadó tagjai egyre radikálisabb szellemben nyilatkoztak a jövő vámpolitikai programjáról.

¹⁾ President's message to Congress in 1887.

Cleveland másodszeri megválasztásával a demokrata párt elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. Minden eszközzel igyekeztek a közvéleményt meggyőzni, hogy az a gazdasági fellendülés, mely az elmúlt három évtized alatt csak egyre szélesebben bontakozott ki, nem a védővamos politika eredménye volt, hanem daczára annak, létrejött az ország természeti gazdagságai s népének óriási munkaenergiája következményeképp. Az izgatás a tarifarevisio érdekében egyre elkeseredettebbé vált. Mellőzzük itt a propaganda eszközeit, az Ígérek felsorolását, melyek a népet rövid időre a demokraták karjaiba hajtották. A fenyegető veszedelemmel szemben azonban a hazai iparosok és gyárosok is védelemre gondoltak. Az egyetlen hatékony védelmi eszköz pedig nem lehetett más, mint a munkabérek tetemes leszállítása és a termelés megszorítása.

Hiszen ha az eddigi méretekben, az eddig fizetett munkabérekkel folyt volna tovább a termelés, a jóval alacsonyabb költséggel előállított európai árúk versenye a biztos csődöt jelentette volna. Hogy tehát az általános vámleszállítással a munkabérek nagymértékű csökkenése szét választhatatlanul összefügg, csakhamar a »free trade« hívei is szomorúan tapasztalták; már ekkor nem kisebb tényező ismeri ezt el, mint a szabadkereskedelmi politika egyik vezető orgánuma, a *New-York Commercial Bulletin*,¹⁾ pedig még akkor sejteni sem lehetett az elkövetkezendő gazdasági válság nagyságát.

A pánikszerű válság pedig már hamarabb következett, mint maga a tarifarevisio; félreismerhetetlen jelei már 1893. júliusában mutatkoztak, teljes erejével azonban csak a következő év elején tört ki s szakadatlanul tartott a demokrata párt uralmának megszűnéséig. A gazdasági válság pedig minden kétséget kizárólag az új tarifapolitika következménye volt, amely egyébként már életbelépése előtt előrevetette árnyékát. A tőke hirtelen visszavonult; nemcsak az új alapítások és befektetések szűntek meg egy csapásra, de a pénz a termelő üzemekből is, amennyire lehetséges volt, elvonatott. A belföldi értékpapírok milliókra menő összegekben kezdték meg egyre

¹⁾ »... labor may be expected to yield its quota« és különösen . . . »those who have taught workmen that a reduction of the tariff does not mean a relative reduction of wages have adulterated a great reform with a very paradoxical doctrine«. (*New-York Commercial Bulletin*, 1892 nov. 17.).

fokozottabb visszaözlésüket a külföldi hitelezőktől; a kincstár aranykészlete állandóan csökkent s a bankjegy contingens túllépése rohamosan haladt előre. Pedig az Unió békéjét sem a háború réme nem zavarta meg, rossz terméstről sem lehetett panaszkodni, új aranymezőket sem fedeztek fel, a válság mégis teljes erővel indul meg, s ezt maga Cleveland sem hallgathatja el.¹⁾

Ily áldatlan viszonyok között sokan azt remélték, hogy legalább a demokrata párt mérsékeltebb elemei visszarettennek munkájuk eddigi következményeitől, s talán még sikerül megállítani a megindult lavinát. Azonban mindhiába volt az érdekelt körök, gyárosok, iparosok, munkások és üzletemberek könyörgése, emlékiratai, a demokrata párt titkos ülésein elkészült a vámrevisiós törvénytervezet, mely azután WILSON elnöklése mellett rövid congressusi vita után hamarosan megszavaztatott. A Wilson bill rendezése szerint vámmentes behozatalra (on the free list) került a vasércz, kőszén, gyapjú, néhány pamutárú és fonalak, a legtöbb mezőgazdasági termék. A *free list* mellett nagyfokú vámleszállítás mondatott ki az összes ipari termelési ágakban, melyekben Európa elsőrendű versenytárs volt.

A Wilson bill-t mindenki egyforma elkeseredéssel fogadta. A demokraták nagy része még mindig nem találta elég radikálisnak, viszont a republikánus párt s vele az ipari érdekeltség mindent elkövetett, hogy törvénynyé válását megakadályozza; a republikánusok a senatusban egyébként is nagyobb számban foglaltak helyet, mint a képviselőházban s így sikerült kieroszakolni, hogy a javaslatot ismételten átdolgozzák; ez azonban végeredményben oda vezetett, hogy az eredetileg következetes javaslatból, minden elvet nélkülöző férczmunka lett. Végül is oly alakban emelkedett törvényerőre, mely egyik párt kívánságainak sem felelt meg, így az elnök által kezdeményezett tarifamódosítás azzal végződött, hogy maga az elnök megtagadta az általa megindított törvény szentesítését s az elnöki vetoja ellenére lépett életbe.

¹⁾ . . . With plenteous crops with abundant promise of remunerative production and manufacture suddenly financial fear and distrust have sprung up on every side and loss and failure have involved every branch of business. (From President Cleveland's annual message to Congress 1893).

A köztudatban Wilson-Gorman néven ismert új törvény intézkedéseinek részletes feltárására nem terjeszkedhetünk ki, csak röviden megemlítjük, hogy a gyapjú vámmentes behozatala továbbra is fennmaradt, s a legtöbb ipari termeivény vámja 25-75%-kal mérsékeltetett, ellenben vámemelés általában csak a jelentéktelenebb árúknál vétetett fel. Nagyobb jelentőségű a cukorra vetett 40%-os értékvám, melylyel első sorban igyekeztek a vámbevételek erősen megingatott egyensúlyát helyreállítani. Már itt utalnunk kell arra, hogy bár a cukortermelési jutalmakat is megszüntették s a kiviteli jutalmat élvező külföldről érkező cukrot külön magas vámpótlékkal sújtották, az új tarifa mindjárt fennállásának első évében kerek 60 millió dollár deficitet hozott. A tarifamódosításról egyébként a kormány a következő hivatalos jelentést adta ki:

vámköteles árúk közül vámmentes lett 92 tétel,	
50-75%-os vámmérséklés történt	119 tételnél,
25-50%-os » »	368 »
25%-os vagy ennél kevesebb vámmérséklés történt	250 »
végül a vám emelkedett	53 »

Az új törvény négy teljes évig maradt érvényben a Dingley bill megalkotásáig, mely 1897. évi július hó 27-én lépett életbe. Az az általános gazdasági depressio, mely már a szabadkereskedelmi irány életreállítását ígérő Cleveland programmal kezdetét vette, az újjá alakított Wilson-törvény nyomán csakhamar még nagyobb mértéket öltött; e valószínűséggel állandósult válságoknak csak a védővamos irány helyreállítása vetett véget. Hogy e nézetünk miatt ne illethesen senki az egyoldalú protectionismus vádjával, az alábbiakban kénytelenek leszünk a Wilson-Gorman bill gazdasági kihatását a statisztika számaival kissé részletesebben megvilágítani, annál is inkább, mert fejtegetéseinek során ki fog tűnni, hogy az igazi nagy nézőpontokat nélkülöző vámleszállítási törekvés a védővámokkal hatalmassá növelt amerikai iparban s ezzel kapcsolatosan az egész structurában mily óriási pusztításokat vitt véghez. Egyébként is szükségesnek tartjuk, hogy ezen, az Unió gazdasági fejlődésére nézve oly siralmas négy évnél hosszasan időzzünk, mert az így nyert tanulságok

nagyobb óvatosságra fognak inteni a szintén tetemes vámleszállításokra irányuló 1913. évi Underwood bill megítélésénél.

Az a körülmény, hogy WILSON a mezőgazdasági népességű West Virginia képviselője volt, magyarázza részben, hogy nem volt s nem is akart kellően tájékozva lenni azon viszonyok felől, melyeken az Unió keleti államainak óriási gyár-
ipari szervezete sarkallott. Csakis így mondhatta azt, hogy az általa kidolgozott törvénytervezet nem fog az amerikai iparnak árthatni. A tények azonban ezen kijelentésére váratlanul hamar ráczáfoltak. A nagyiparosok és üzletemberek mindenestre elsőnek megérik a közeledő gazdasági válságot. Amidőn kétségtelenné vált, hogy a WILSON-javaslat rövid idő alatt törvényerőre fog emelkedni, ezek az érdekelt körök azonnal számoltak a helyzettel. Az idegen olcsó árú beözönlésével meg fog kezdődni a verseny életre-halálra a drágán termelő külföldi árú között. Hogy az amerikai termelő a küzdelemben valahogyan megállhassa a helyét, feltétlenül le kell szállítani a termelési költségeket. A nyersanyagokra és ipari segédanyagokra adott vámkedvezmény hatása ez irányban teljesen elégtelen. Nincs más hátra tehát, mint termelési költségeknek egyik leghatalmasabb tényezőjét reducálni, a munkabéreket leszállítani. Ezenfelül a termelést is erősen korlátozni kell, mert a munkabérek leszállításával egyszerre tetemesen hanyatlak a fogyasztók nagy tömegének vételképessége. Talán a pánikszerű félelem nem volt minden tekintetben indokolt; tény azonban, hogy szinte máról holnapra százezrek lettek munkanélkülivé s az elbocsátott ipari és kereskedelmi alkalmazottak száma egyre nagyobb arányokban emelkedett. Az általános gazdasági depressio félre nem ismerhető jeleit legelőször a nagy pénzüintézetek mutatták.

A takarékbetéteket a betevők oly mértékben követelték vissza, hogy a bankok rövid idő múlva vagy egészen megtagadták a visszafizetést, vagy a betéteknek csak bizonyos hányadát fizették ki. Csupán New-York államban kerek 34 millió dollár értékű betét vétetett vissza az 1893. év folyamán, az év közepéig pedig több mint 300 pénzüintézet került csődbe vagy függesztette fel bizonyos időre vállalt kötelezettségeinek teljesítését. Az 1903. év októberében megtartott ipari

összeírás szerint az elmúlt 12 hónap alatt a munkaalkalmak (2%-kal, a munkabérek 69%-kal, az üzleti vállalkozás pedig körülbelül 50%-kal csökkent. Nem volt az ipari és kereskedelmi foglalkozásoknak oly ága, melyre a válság ki ne terjedt volna. Rövid egy év leforgása alatt a csődök száma 50%-kal emelkedett s az ezzel kapcsolatban ki nem egyenlített hitelezői követelések 348 millió dollárra emelkedtek. Még a vasúti üzem is oly súlyos veszteségeket szenvedett, hogy az Interstate Commerce Commission jelentése szerint az 1893-ban elbocsátott vasúti munkások és alkalmazottak száma meghaladta a 100.000 főt.¹⁾

Hogy a WILSON-GORMAN bill romboló hatását egészen világosan lássuk, néhány specifikus példára kell részletesen rámutatnunk. A gyáripár egyik legfontosabb termelési ága az egész amerikai gazdasági szervezetnek. Az Unió gyapjubehozatala az 1894. évet megelőző három év átlagában mintegy 140 millió fontra rúgott. A nevezett évben, mely a gyapjú vámmentes behozatalát kimondó WILSON GORMAN billt megelőzte, az import egyszerre 55 millió fontra esett vissza a gyapjívám eltörlésére való tekintettel. A következő három év alatt a behozott gyapjú mennyisége évi átlagban mintegy 260 millió fontra szökkent, ami nemcsak az amerikai termék visszaszorítását, hanem egyszersmind 40% áresést is maga után vont. E körülmény természetesen nem maradhatott hatás nélkül a juhállományra és annak értékére sem. A MAC KINLEY bili védőszármái alatt a juhok száma 47,274.000 darabra emelkedett s az állatok értéke közel 67 millió dollárt képviselt. Az új törvénynek a szabad gyapjubehozatali rendelkezése 1897-ben már a juhok számát 37 millió darabra apasztotta, értékükben közel 50%-os visszaesést okozott.

A demokratapárt azt hirdette, hogy a gyapjú vámmentes behozatalával a gyapjúszővőipar óriási lendületet fog nyerni. Ez nemcsak hogy nem történt meg, hanem mivel a ruhakelmék vámja 45%-kal szállítottatott le, az idegen, különösen

¹⁾ Jellemzi a viszonyokat a New-York Herald 1893. évi augusztus hó 15-iki száma, a következő felírásokkal: Fifty thousand out of work in Chihago and thousandmore will be laid off. More than half the wage earners in and around Pittsburgh have been laid off. All trades in Philadelphia affected.

angol gyártmányú szövetek oly mértékben özönlöttek be rövid idő alatt, hogy félő volt, miszerint az amerikai gyártmány néhány éven belül teljesen versenyképtelenné válik. Már maga az a körülmény is jellemző, hogy a készárúk csoportjában éppen a gyapjúárúk behozatala mutatja a legnagyobb emelkedést. Tanulságos képet nyújt a kérdésre vonatkozólag az alábbi kis összeállítás, mely a MAC KINLEY bili fennállása alatt a legélénkebb forgalmú 1892. év gyapjúárú behozatalát szembeállítja az 1895. év adataival, midőn már a WILSON-GORMAN bill teljes hatása érvényesült:

Gyapjúárúk	Az első tíz hónap behozatali értéke dollárban	
	1892-ben	1895-ben
Szőnyegek	1,303.718	1,356.307
Ruha	1,200.057	1,296.219
Ruhaszövet	11,803.471	21,807.899
Ruházati cikkek	15,250.431	19,528.051
Kötött árúk	1,273.161	1,988.340
Kendők	273.280	370.264
Fonalak	566.933	1,632.852
Egyéb	1,003.886	1,919.785
Összesen	32,674.937	49,899.717

Az amerikai gyapjúipart ezenkívül nagy mértékben veszélyeztette a gyapjúhulladéokra alkalmazott tetemes vámleszállítás. A MAC KINLEY bill utolsó négy évében az összes behozatal gyapjúhulladékból mindössze 1,352.421 font volt; az új törvény első évében e cikk behozatala egyszerre 17,666.563 fontra szökött fel, ami annál nagyobb jelentőségű, mert a behozott gyapjúhulladékból készült silány szövetek a gazdasági válság ideje alatt sokkal nagyobb keresletnek örvendtek, mint a drága belföldi gyapjúkelmék. De nézzük nagy vonásokban a külkereskedelmi forgalom egyéb alakulásait. A demokrátpárt nagyban hirdette, hogy Cleveland kereskedelmi-politikája tetemes emelkedést fog előidézni az Egyesült-Államok külkereskedelmi forgalmában. Ezen jóslatnak is az ellenkezője következett be. Míg 1892-ben az Unió árukivitelének összege meghaladta az 1 milliárd 30 millió dollárt, addig három évvel később a WILSON-GORMAN bill alatt a külföldre eladott árúk

értéke 825 millió dollárra szállt alá; ugyanezen évben a behozatal értéke kerek 96 millió dollár csökkenést mutat. A külföldön kivitt arany értéke 1895-ben pedig már meghaladta a 30 millió dollárt, a következő évben pedig 78 millió dollárra emelkedett.

Azonban nemcsak az ipar, kereskedelem és közlekedés körébe tartozó foglalkozások szenvedtek e roppant gazdasági depressio nyomásától. A mezőgazdasági népesség jövedelme is tetemesen megcsappant, nemcsak közvetlenül a fogyasztás visszavonulásával, hanem annak következtében is, hogy a mezőgazdasági termékek árai is egyre jobban lemorzsolódtak. A fejenkénti búzafogyasztás 1892-ben még 5.9 bushel, három évvel később már csak 2.4 bushel; hasonlóképpen csökkent a tengeri fogyasztás is több mint 50%-kal. Az áresésre jellemző, hogy míg 1890-ben a búza ára 84 cents, a tengerié 50 cents, a zabé 42 cents volt bushelonként, addig öt évvel később az árak 50, 22 és 19 centstre süllyedtek. Hasonló módon vesztett értékéből az állatállomány is: négy év alatt kerek 828 millió dollárt, úgy, hogy DES MOINES teljesen megbízható adatai szerint az összes mezőgazdasági termékekben ezen idő alatt beállott értékcsökkenés 4,284 millió dollárt ért el. Hatalmas visszaesést látunk a fontpsabb mezőgazdasági termékek kivitelében is. Volt ugyanis e kivitel *Year-Book of the Department of Agriculture* adatai szerint:

Év	Kivitel értéke	Csökkenés 1892-höz képest
	d o l l á r b a n	
1892 . . .	799,328.232	—
1893 . . .	615,382.986	183,945.246
1894 . . .	628,363.038	170,965.194
1895 . . .	553,210.026	246,118.206
1896 . . .	570,899.845	228,428.387

Lássunk még néhány jellemző adatot az Unió pénzügyi állapotára vonatkozólag. Míg a republikánus párt uralma az államadóssági álladékot a nyolczvanas évektől kezdve egyre nagyobb mértékben redukálhatta az államháztartás fölöslegeivel, addig a Cleveland kormány néhány év alatt az államadósság terhét tetemesen növelte. Így 1895 márcziusában az adóssági teher 105 millió dollárral, ugyanez év decemberé-

ben 57 millió dollárral, majd ismét kerek 100 millió dollárral emelkedett. Míg a republikánus kormány az államadósság törlesztésére havonkénti átlagban 57 millió dollárt tudott fordítani, addig a demokrata párt az államadósság terhét havonként átlag 7.5 millió dollárral emelte. Az 1893. pénzügyi év alatt a rendes bevételek 385,819.629 dollárt mutattak. A következő évben a bevételek összege 297,722.019 dollárra süllyedt; a párt négy év kormányzása alatt a rendes bevételek csökkenésének összege kerek 265 millió dollárra rúgott. Ezen adatokból világosan látható, hogy a Wilson-Gorman-bill egyenesen ellenkező eredményre vezetett az állami bevételek tekintetében is, mint ahogyan azt alkotói tervezték. A vámok indokolatlan leszállításával nem következett be a behozatal oly mérvű emelkedése, hogy a vámok szolgáltatta bevételek csak oly összeget is rendelkezésre tudtak volna bocsátani, mint amekkorára volt a vámbevétel a republikánus kormányzás alatt a Mac Kinley bili magas védővámjai mellett. Igen érdekes adatokat nyújt erre vonatkozólag az alábbi táblázat:

Év	Rendes bevétel	Vámbevétel	Rendes bevételi (+) kiesztési (-) többlet
d o l l á r b a n			
1892	354,937.784	153,971.073	+ 33.293
1893	385,819.629	203,355.624	+ 59.364
1894	297,722.019	147,111.223	— 11.827
1895	313,390.075	143,421.672	— 26.253
1896	326,976.200	160,021.752	— 25.203
1897	347,721.705	176,554.127	— 18.052

A Wilson-Gorman-bill alkotói tehát roppantul tévedtek, midőn arra számítottak, hogy a behozatali vámok nagyfokú leszállításával a vámbevételt az eddiginél sokkal nagyobb mértékben fogják emelhetni. Az értelmetlen tákolmányynal éppen az ellenkező eredményt érték el. A dolog magyarázata pedig igen egyszerű. A tisztán pénzügyi vámokkal nem lehet oly eredményt elérni, mint amilyen eredményt nyert a védővamos politika okszerű megvalósítása. A tarifa általános leszállítása ideig-óráig talán nagyobb bevételt biztosíthat a kincstárnak, de azután a belföldi ipar védelmének lerontásával oly gazdasági válságnak kell szükségképpen előállania, mely a népes-

ság vásárló erejét lassankint a minimumra szállítja alá, s a fogyasztás hamarosan csak az elsőrendű szükségletek kielégítését fogja szem előtt tartani. Ennek folytán a behozatal egyre nagyobb mértékben fog csökkenni, ezzel kapcsolatosan pedig az állam vámbevétele is egyre inkább súlyedni fog. Ez történt a demokrata pártnak minden okszerűséget nélkülöző tarifarevíziója nyomán. Hogy milyen volt a helyzet a republikánus uralom alatt, arra már eddig részletesen rámutattunk. A helyesen keresztülvitt védővamos politika azzal, hogy a belföld gazdasági erejének és termelőképességének teljes kifejtésére törekszik, oly széleskörű munkaalkalmat s magas munkabéreket biztosít a népességnek, hogy a vásárlóképessege egyre jobban emelkedik, ami pedig természetesen nemcsak a belföldi termelvények, hanem a külföldi cikkeknek is mind élénkebb fogyasztására nyújt eszközt; e második esetben a védővamosok ellenére is a kincstár vámbevétele folyton emelkedik. Bármily nagy veszteségeket szenvedett is közvetlenül az állami pénzügy, a külkereskedelem és a belföldi termelés a Wilson-Gorman-bill életbeléptetésével, mégis a legsúlyosabb felelősség e törvény alkotóit azért terheli, hogy a gazdasági depressio következtében a munkakereslet a minimumra süllyedt s csakhamar megindult a munkabérek rohamos súlyedése is. A gyáripár termelvényeinek értéke 1890-ben 9.370 millióra rúgott; szakkörök véleménye szerint hat évvel később ez érték minden túlzás nélkül 12 milliárdra emelkedhetett volna a republikánus párt kormányzati rendszere mellett. Bár részletes felvétel nem készült, mégis alapos szakköri vélemény szerint a gyáripari termékek értéke 1895-ben alig volt 5 milliárd dollár, vagyis öt év alatt közel felére szállott alá, figyelmen kívül hagyva azon körülményt, hogy az első két év még az emelkedő üzleti conjunctura jegyében folyt le. Minthogy pedig e roppant értékek túlnyomó része a kifizetett munkabérekre esik, némi fogalmat alkothatunk arról, mily mértékben sújtotta a szerencsétlen tarifarevíziós kísérlet a munkájuk után megélni kénytelen tömegeket. Talán szükségtelen több adatot felsorolnunk; az eddigiek is megerősítik azon nézetet, mely szerint a szabadkereskedelmi irány s főleg az Angliából tíz éven keresztül hathatósan támogatott propaganda ígéretei közül egyetlenegy sem valósult meg. Nemcsak hogy

az amerikai farmer mezőgazdasági termékeinek kivitelével nem ért el magasabb árakat, hanem még a belföldi piacon is idegen termékekkel kellett versenyezni. Minthogy az idegen árúk behozatala óriási mértékben megkönnyítettett, a kincstárnak a behozott árúk kiegyenlítésére részben még aranykészletét is fel kellett használnia. A gyapjú vámmentes behozatala s a gyapjúszővetek vámleszállítása az amerikai gyapjúfonóipart a legnagyobb válságba kergette, midőn pedig ugyanezen idő alatt Anglia szövőműhelyei megfeszített erővel dolgoztak, hogy a megnyitott amerikai piacot ők foglalhassák el minél előbb. Az általános gazdasági depressio természetesen a kivitel tetemes csökkenését is maga után vonta.

A Wilson-Gorman-bill-t követő s négy éven keresztül szinte állandósult válság, a bőséges termékek ellenére is, megbénított minden termelésre irányuló munkát és üzleti vállalkozást; nem változtathatott ezen sem az Unió természeti kincsekben oly nagy gazdagsága, sem kedvező éghajlata, sem az amerikai nép bámulatos munkaképessége, mindazok a körülmények, melyeknek a szabadkereskedelmi irány harcosai az Egyesült-Államok addigi gazdasági fellendülését egyedül és kizárólag tulajdonították.

A végső következtetésnek tehát annak kell lennie, amire egyébként a Wilson-Gorman-bill hatásának részletes tárgyalásánál már többször rámutattunk, hogy a demokrata-párt tarifaleszállítása az egész amerikai közgazdaságra valósággal destructiv hatással volt. Tiszta közgazdasági axióma az, mely szerint valamely népnek termelnie kell, értékeket előállítania, hogy mint vevő és fogyasztó léphessen fel; keresnie kell, mielőtt költhetne, termelnie kell, mielőtt fogyaszthatna. A termelési berendezés mélyrevágó megbolygatása elkerülhetlenné teszi a válságos idők bekövetkezését. A Wilson-Gorman-bill valójában teljesen felforgatta a gazdasági gépezetet s végeredményben a végzett munka jutalmát, bármily természetű lett legyen is az, a munkabért erősen leszállította. Már pedig, ha valamely ország munkabér-complexuma tetemesen csökkenést szenved, ugyanolyan mértékben száll alá a nép vásárlóképessége, vagyis a fogyasztás. A szerencsétlen Wilson-Gorman-bill az ipari termelés és egyúttal a munka jutalmazása tekintetében sokkal alacsonyabb színvonalat teremtett,

mint amilyen e niveau a republicanus kormányzat idejében volt s ez utóbbi vonatkozásban közel hozta Amerikát éppen az alacsony munkabéreieért az amerikai szemében megvetett Európához.

A fentiekben inductív módon igyekeztünk kimutatni azt, hogy a helytelen alapon felépült amerikai vámleszállítási kísérlet a legszorosabb kapcsolatban volt a munkabérek alakulásával, sőt azokra egyenesen végzetes kihatást gyakorolt. Ez inductív módszerrel s értékes statisztikai adatok támogatásával nyert megállapításunkat annál inkább kell hangsúlyoznunk, mert szembehelyezkedik többek (TAUSSIG, YVES GUYOT) nézetével, kik elméleti okoskodás útján, deductív alapon igyekeznek bizonyítani azt a tételt, hogy munkabérek alakulását a vámtarifamérséklés nem érinti.¹⁾

¹⁾ L. YVES GUYOT: ABC du Libre-Echange, Paris 1913. Ez alkalommal nem hallgathatjuk el, hogy néhány sorban ne reflectáljunk közgazdasági irodalmunk egyik fiatal Sympathikus művelőjének a »Közgazdasági Szemle« 1911. évfolyamának 521. lapján tett megjegyzésére, mely szerint Amerikában a védővamos politika hatásának vizsgálatánál kitűnt, hogy a munkabérek magas védővamosok ellenére sem emelkedtek oly arányban, mint ahogyan a munkások száma emelkedett, sőt hogy leggyengébb volt a munkabérek emelkedése az összes vizsgálat alá vett tényezők közül. Ez a megállapítás téves egyeb tekinteteken kívül elsősorban azért, mert a cikk írója az angol HOBSON adatait veszi bizonyítékul, mely adatok az 1890-1900-as évtizedre vonatkoznak. A fentiekben kimutattuk, hogy e tíz évből négy esztendőn keresztül mily mélyenjáró gazdasági depressio fojtogatta Amerika közgazdasági életét. Azt hisszük, sikerült kimutatnunk azt is, hogy az ez idő alatt szinte állandósult válságok s ezzel kapcsolatban a munkabérek erős hanyatlása is éppen a vámleszállítás egyenes következményei voltak. HOBSON, hogy »kimutassa« free trader« igazát, egyszerűen megelégedett azzal, hogy a nullával végződő két esztendő közé első évtized adatait vette okoskodása alapjául a nélkül, hogy az ez időszak alatt lefolyt s egymással merőben ellentétes két gazdaságpolitikai áramlat mélyreható következményeit figyelemre méltatta volna. Mindenütt inkább, mint az Egyesült-Államokra nézve állapítható meg az a tétel, hogy a magas vámvédelem a munkabérek viszonylagos csökkenésével jár. Az amerikai munkabérek alakulásának hosszas tárgyalására nem térhetünk ki; ez irányban utalunk az egyik legnagyobb amerikai politikus THOMAS B. REED 1894. febr. 1-én tartott képviselőházi beszédére, melylyel a Wilson bill-1 támadta. GEORGE CURTISS, ki az Uniónak legélesebb kritikával dolgozó színpolitikusa, e beszédéről azt mondta, hogy több gazdasági philosophiát, józan gyakorlati érzéket és megdönthetetlen igazságot tartalmaz, mint amit a szabadkereskedelem hívei valaha is összehordtak. (The industrial development of Nations. Volume III. p. 308.)

A republikánus párt harminczhárom éven át vallotta programjával a védővamos politikát oly nagyszerű eredménnyel, melyre a világtörténelemben nincs más példa. Az ellenpártnak 1892-ben sikerült néhány évre uralomra kerülnie, azonban e rövid idő elteltével az új választásokkor csúfos vereség érte. A közvélemény teljes bizalommal fordult újra Mac Kinley államférfíui nagysága felé. Megválasztatása előtt ezerszámra kapta a meghívásokat az Egyesült-Államok minden részéből s a választását megelőző körútján megtörtént, hogy egyetlen nap alatt 300 ezernyi tömeg éljenezte. Bár előre csak nagyvenhat programbeszéd elmondására vállalkozott, egyre új és új lelkes közönség kívánta szavait hallani s így körútját sokszorosan meg kellett hosszabbítania. Ez idő alatt 325 beszédet mondott s utazásának minden egyes napjára átlag két szónoklat esett, melyek mindegyikénél 5-50 ezernyi lelkes tömeg jelent meg. Hosszú körútja alatt Mac Kinley meggyőződött arról, hogy a nép teljes tudatával van a vámpolitikai kérdés fontosságának s hogy a közvélemény ismét a védővamos politika törhetetlen híve. Rövid időre azután, hogy az elnöki széket elfoglalta, benyújtott az ő elvei alapján megszerkesztett új vámtarifa, a Dingley bill; ez nagyjában azonban alapjában véve a régi Mac Kinley bill volt, csekélyebb változtatásokkal, melyeket az egyre újabb követelésekkel fellépő gazdasági fejlődés tett szükségessé. A bili egyik legfontosabb intézkedése az, hogy az Egyesült-Államok megfelelő kedvezmények elnyeréseért hajlandók a Dingley-tarifa tételeit 20%-kal mérsékelni, vagy pedig oly mezőgazdasági termékeket vámentessé tenni, melyek az Egyesült-Államokban nem termeltetnek. A Dingley-bill alapján számos tengerentúli állammal kötött vámszerződést az Egyesült-Államok kormánya. Az európai államok közül a bili intézkedései főleg Portugáliát és Franciaországot érintették. A megkötött kereskedelmi szerződések kétségkívül azt mutatják, hogy az Egyesült-Államok bár engedtek a kilenczvenes évek előtti vámpolitikájuk uralkodó merevségéből,¹⁾ az alaposan megvita-

¹⁾ Protection for what we produce, free admission for what we do not produce reciprocal agreements to gain open markets for us. Reciprocity builds up foreign trade and finds an outlet for our surplus. (Republican National Platform 1896.)

tott engedményekért azonban megfelelő előnyöket nyertek árukivitelük számára. A Dingley-tarifa hatása alatt rövid két év alatt új életre kelt az amerikai gazdasági élet; megszűnt az állandósult s több száz millió dollárnál magasabb államkincstári hiány, a belföldi termelés ismét elfoglalta a hazai piacon régebbi helyét s míg a behozott készgyártmányok értéke két év alatt .329 millió dollárról 260 millió dollárra szállott le, a behozatalra került nyersanyagok értéke 1896-tól 1900-ig 200 millió dollárról 320 millióra emelkedett. A gazdasági élet minden ágában nagyfokú fellendülés váltja fel az előző időszak válságait. A statisztikai hivatalos felvételek különösen érdekes adatokat közölnek a munkanélküliség nagy mértékben való megszűnésére s a munkabérek erős emelkedésére vonatkozólag. Már 1900 július 12-én büszke önérzettel mondhatta Mac Kinley, hogy a republikánus párt beváltotta ígéretét, mert a gazdasági jólét egyre nagyobb körben terjedt, kifelé pedig hatalmasan növekedett az amerikai lobogó tekintélye. Az állami pénzügyek annyira javultak, hogy a négy- és ötszázalékos államkötvényeket kétszázalékos kötvényekkel cserélhették fel, az általános kamatláb csökkent, a munkabér színvonala tetemesen emelkedett, a kölcsönvevő országból kölcsönadó vált. Ily általános fellendülés és teljes közbizalom mellett foglalta el Mac Kmley 1901-ben másodszer is az elnöki széket. A demokrata párt egyik legtöbbit hangoztatott vezéreszméje az volt, hogy a vámrevíziós politika segítségével a külföldön kell piacot teremteni az amerikai termelés számára, mert különben kikerülhetetlen a túltermelés. Hogy ez az aggodalom mily korainak bizonyult, azt láttuk a Wilson Gorman-bill hatásának megvilágításánál. A helyes irányban vezetett amerikai vámpolitika feladata egyelőre még a lehetőleg egészében megszerezni a honi piacot. A belföldi termelés élesztésével, a munkabér emelkedésével, szóval a népesség vásárlóképességének fokozatos növelésével egyúttal a városi és vidéki lakosság helyes eloszlása is mindinkább elérhető. Az amerikai Unió természeti gazdagsága, népének óriási vállalkozó szelleme és munkaenergiája mellett valóra válhat az az eszménykép, hogy a hazai termelés egészben a belföldön fogyasztassék el; a külkereskedelmi forgalom emeltyűje legyen egyrésről azon árúk behozatali forgalma, melyek az Unió területén nem termelhetők (non

competing commodities), a kivitel emelkedését pedig a kedvezőbb természeti viszonyok s az egyre fokozottabb technikával előállított árúk exportja szolgáltatta. És ezen a ponton esik össze a demokrata párt programpontja a republikánus törekvéssel: az amerikai termelésnek piacot biztosítani a külföld országában is. Talán egy amerikai államférfi sem volt inkább áthatva e kérdés jelentőségétől, mint a republikánus párt legnagyobb embere, Mac Kinley. Ő azonban nemcsak jelszavak után indult. Hosszú dicsőséges politikai pályájának leszűrődött meggyőződése volt, hogy a gazdasági előrehaladásnak, civilizációnak alapja, kiindulási pontja, csirája: az emberi munka, hogy minden szellemi és anyagi előrehaladásnak legnagyobb tényezője a munkabér. Ezt a nagy közgazdasági tételt tükrözi vissza minden egyes beszéde, melyet a vámpolitikával kapcsolatban mondott. Az emberi munka méltó megjutalmazását legfőképpen helyesen megvalósított védővamos politikától várta. Önzetlenül dolgozott a közérdekért; tiszta puritán élete az amerikai nép lelkesedését, bizalmát és szeretetét nyerte meg számára oly mértékben, mint az egyik elődjének sem jutott osztályrészül. Bár nem tartozott a demokrata párthoz, egész lényét a legtisztább demokratikus eszmék hatották át.

A külföldi piac megszerzésének kérdése nem kevésbé foglalkoztatta, mint a democratapárt bármelyik tagját. Éles elmével meglátta azt a veszedelmet, melyet a szabad kereskedelmi politika megvalósítása magában rejtegetett. Mert mire vezetett a vámleszállítás? A hazai termelés és a munkabér csökkenésére, a belföldi piacnak idegenekkel való megosztására, csak azért, hogy esetleg az amerikai árú kétes értékű előnyökhöz jusson a külföld piacain. Azonban ott is mindenütt félelmes versenytárs az angol, a német és a francia, kivel meg kell küzdeni a világkereskedelemnek csak valamennyire is értékes területein. És vajjon ez idegen nemzetekkel meg lehetne-e küzdeni, ha termelési technikájuk oly rejlett volna minden tekintetben, mint az amerikai, viszont az általuk fizetett munkabér félannyi. Ha a vámleszállítással megszűnnék a külföldi és a hazai termelés költségei között fennálló különbség, akkor a belföldi termelési költségek leszállítása volna szükséges a külföld versenyével szemben. Ezzel

azonban a termelési költségek egyik leghatalmasabb compone-
nense, a munkabér leszállítása következnek be, pedig éppen
a munkabér szintjének fentartására és emelésére alapítja az
amerikai gyakorlati gazdaságtan az egyetemes fejlődés lehető-
ségét. Hiszen éppen a magas munkabér teszi a legnagyobb
fogyasztóvá, a legjobb piaczczá az Egyesült-Államokat, ezért
igyekeznek oda bejutni a külföld hatalmas termelői. A leg-
helytelenebb felfogás azt hinni, hogy a világpiac megszerzé-
sére az első lépés a saját piac feladása. Az amerikai gazda-
sági expansiónak éppen az az eszménye, hogy a belföldi ter-
melés oly fokra emeltessék, melynek reális értéke előtt önként
meghajolni kényszerül a külföld. Ez eszme pedig kétségkívül
megvalósítható, hiszen Amerika saját határain belül egye-
síti a legnagyobb természeti gazdagságot, a legkülönfélébb
nyers anyagokat, az óriási munkaenergiáját és üzleti képes-
séget magában rejtő népeiséget, a technika legcsodálatosabb
vívmányait, a magas munkabérekkel a legnagyobb és leg-
gazdagabb fogyasztóközönséget, s mindezekkel együtt a munka-
bér további emelésének lehetőségét. E tényezők oly belátha-
tatlan gazdasági fejlődés zálogai, melyek a világpiac felé
törtető expansio sikerét vaskövetkezetességgel biztosítják. A
gazdasági fejlettség magas fokán álló, egy bizonyos termelési
területen belül éppen a magas munkabérek biztosítják a leg-
szélesebb körű s legintenzívebb fogyasztást. Az a végzetes
doctrina, hogy az alacsony munkabérek a termelő jövedelmét
emelik, csak azok szeme előtt lebeghet, kik a külföld szá-
mára termelnek s a külföldön csak alacsony munkabérekkel
állhatják meg a versenyt.

Az amerikai termelés számára a belföldi fogyasztás biz-
tosítása után sem következhetik még közvetlenül a világpiac
megszerzése. Közelfekvőbb feladat s az amerikai gazdasági
élet fejlődésére roppant jelentőségű a délamerikai köztársasá-
gok vevőközönségének megnyerése az amerikai termeivények
számára. Délamerika egy ideig készgyártmányszükségletét
elsősorban Európából fedezte, míg nyersterményeit és ipari
segédanyagait szintén az óvilágban helyezte el. MAC KINLKY
volt az első, ki a gazdasági expansio irányát öntudatosan
Délamerika felé fordította, s a két roppant nagy gazdasági terü-
letet az élénk kereskedelmi összeköttetéssel akarta közel hozni

egymáshoz. Említettük a DINGLEY bili ezirányú intézkedéseit, melyekben azonban világosan kidomborodik mindenkor a vezető eszme: engedményeket csakis oly külföldi termékek behozatalánál szabad tenni, melyekre szükség van, de belöldön nem termelhetők, s behozataluk s felhasználásuk a hazai termelés kiterjesztését segíti elő.¹⁾

A legnagyobb amerikai államférfi, MAC KINLEY halála után ROOSEVELT vállalkozott arra, hogy nagynevű elődje eszméit további diadalra vigye. Vele szemben kezdi a democratapárt először erélyesebben hangoztatni a trustök és monopóliumok elhatalmasodását, mint a túlzott védővamos politika következményét. Mindazonáltal ROOSEVELT három évi elnöksége alatt a szigorúan védővamos politika teljesen érvényesült, s az elnök több ízben tanúságot tett amellett, hogy a republikánus párt ez irányban elfoglalt programjának törhetetlen hive. Több ízben kifejtette, hogy a trust-kérdés megoldása úgyszólván független a vámtarifa revisiójától. Elsősorban bizonyos trustöket és kartelleket a tarifa megváltoztatása egyáltalában nem érint; másrészt a többiek mellett versenytársként kisebb amerikai termelő-egyedek állanak, kiknek érdekei a tarifa-kérdés szempontjából azonosak hatalmas üzleti ellenfeleik érdekeivel.

Ebből következik, hogy minden olyan tarifális intézkedés, mely a trustök ellen irányul, elsősorban s nagyobb mértékben a gyengébb önálló termelő egyedeket sújtaná, végeredményben pedig a munkások bérének csökkenésére vezetne, akár trustök, akár egyéb részvénytársaságok vagy egyéni vállalatok szolgálatában álljanak is. A tarifarevisio egyébként nem jelentene egyebet, mint hogy a trustök megszabadulnának a gyengébb *belöldi* versenytől s egyedül a külföld versenyével kerülnének szembe. E változás kétségkívül a hazai termelési költségek leszállítására való törekvést vonná maga után, ami ismét elsősorban s legnagyobb mértékben a munka-

¹⁾ ... in making of commercial treaties the end in view always to be the opening of new markets for the products of our country by granting concessions to the products of other lands that we need and cannot produce ourselves and wick do not involve any loss of labour to our own people, but tend to increase their employment. (President MC KINLEY'S message to Congress, March. 4, 1897.)

bérek csökkenésében nyilvánulna meg. Kétségtelen, hogy e változás a trustök egy részének pozitív nyereséget jelentene. Másrészt azonban általában a tarifaleszállítás egyenlően sújtaná a trustöket s a belföldi termelést egyaránt s a védővám által nyújtott előnyök csak úgy volnának a trustöktől megvonhatók, ha azok az önálló termelőktől is megvonatnának. A vámvédelem megszüntetésével könnyen megtörténhetnék, hogy az angol, német és francia trustök kerítenék hatalmukba az amerikai piacot. Ezzel szemben a védővamos politika vezéreszméje a belföldi termelési erők felhasználása és fejlesztése, a nemzeti munkaerő foglalkoztatása és méltó jutalmazása. A védővamos rendszer kényszeríti az amerikai pénzembert, hogy tőkét amerikai vállalatokba fektesse, gyárait az Unió területén építse, melyben belföldi nyersanyag kerül feldolgozásra amerikai munkáskezek által. Ellenben, ha az amerikai üzletember Kínában, Japánban vagy akár Európában olcsó munkabérek mellett akarja tőkét gyümölcsöztetni, kizáratik az amerikai piacról s megakadályoztatik abban, hogy a rosszul fizetett terméivényeivel áraszsza el az Uniót s az ottani munkabérek szintjét a silány európai bérek szintjére nyomja le. E gazdasági politika következetes kiépítése eredményezte, hogy az óvilág tőkéseinek figyelme is az Unió felé fordult s hogy ma az Egyesült-Államok a világ legnagyobb iparos és kereskedő nemzete.

A védővámok feladata azonban nemcsak az, hogy az idegen árút kívül tartsák az ország határain, hanem, hogy egyúttal a belföldön tartassék meg a termelő tőke. A tőke vándorlásának törvénye abban áll, hogy a tőke mindig ott keres alkalmazást, hol a legnagyobb nyereséggel termelhet, más szóval, ahol az előállítási költség és a piaci ár közötti különbség a legnagyobb. A termelési költségek egyik legfontosabb tényezője a munkabér; az Egyesült-Államokban fizetett munkabér úgy aránylik az angol munkás béréhez, mint 100 az 50-hez; ezzel szemben a német munkabér 35, a francia 25, a kelet munkabére pedig 10. Mármost ha figyelembe vesszük, hogy a szállítási költség gyakran nagyobb ugyanazon súly után New-Yorktól Chicagoig, mint amekkora a hajóköltség akár a legmesszebb eső keleti országokból,

akkor kétségkívül megállapítható, hogy az amerikai védővámok eltörlésével s a jelenlegi magas munkabérek fenntartásával az angol tőkés 100%-os, a német 300%-os, a francia 400%-os, végül a kelet munkabéréivel 1000%-os haszonra tenne szert, ha az amerikai piacon, az amerikai termelés költségei által meghatározott áron értékesíthetné gyártmányait. Ez esetben a tőke vándorlásának törvénye szerint az amerikai tőke legrövidebb idő alatt kénytelen volna elhagyni a sokkal kedvezőbb termelési viszonyokat nyújtó Egyesült-Államok területét, hogy idegen országokban rendezze be termelő telepeit. Végül tehát a tőke visszatartására ismét vissza kellene állítani a magas védővámokat, mert ellenkező esetben az amerikai ipar a legrövidebb idő alatt tönkre menne. Példaként felemlítjük a New England States vasiparának esetét. A Singer Sewing Co. és a Chicago Tool Co. kénytelen volt Skócziában fiókgyárat állítani, a Westinghouse Co. Manchesterben, a chicagói Western Electric Co. Londonban, Parisban és Berlinben stb. stb. kénytelenségéből csupán azért, hogy az alacsonyabb európai munkabérek mellett termelt gépeikkel lássák el a nem amerikai piacot. Ez esetekben a vámvédelem nem volt elegendő arra, hogy az amerikai termék versenyképes lehessen a világpiacon; hogy azzá lehessen, az amerikai tőke külföldre ment, ott állította fel gyárait, hogy az olcsóbb munkabért igénybe vehesse. Ugyanez az eset állana elő, ha megszüntetnék a gyapjú-, pamut- és selyemszövetek vámját; az amerikai szövőgyáratat becsuknák, s az amerikai tőkés ott állítaná fel új telepeit, hol a legkisebb költségek mellett termelhetne. Ez történnék az összes többi iparágban is a védővámok eltörlésével, a szabadkereskedelmi áramlat az óvilágba üzné a tőkét. Már pedig a gazdasági fejlődésnek legfőbb éltető eleme a tőke, ennek megtartásával az ország felvirágzása, üldözésével az Ország gazdasági életének hanyatlása jár együtt.

A vámvédelem helyes mértékének megállapítása, még oly politikailag és gazdaságilag független területen is roppant nehézségekkel jár, mint amilyen az Egyesült-Államoké. Még a tisztán a közérdeket tekintő tarifaprogrammok is többé-kevésbé csak tapogatóznak, el nem érik, csak megközelítik az *igazi* mértéket. A republikánus párt által szerkesztett

Dingley bili tizenkét évi hatálya után az új tarifa Taft elnökségével egyidejűleg jelenik meg, mint a republicánus párt tarifarevíziós programjának szülötte. Az 1909. évi vámtarifát a lehető legszélesebb körre kiterjedő enquete előzte meg, melynek célja volt megállapítani, hogy a vámtételek túl magasak s mily mértékben lennének leszállítandók, másrészt mely vámtételek nem biztosítják az amerikai ipar számára a szükséges védelmet, illetőleg mely tételek volnának alkalmasak arra, hogy felemelésükkel nagyobb pénzügyi bevétel biztosíthatatnék? Az enquete-ot vezető Ways and Means Committee az összes érdekeltek, iparosok, gyárosok, gazdák, munkások, kereskedők és pénzemberek véleményét meghallgatta s az összehordott anyagot nyolcz kötetben közel kilencz-ezer lapon adta közre, s az enquete elnöke önérzetesen kijelentette, hogy jobb eredményt nem leheteti remélni sem.¹⁾

Ily nagy terjedelmű anyag állott az új törvény megalkotójának, Mr. Payne-nek rendelkezésre, ki az 1910 május 17-én tartott congressusi beszédében kifejezést adott azon törekvésének, hogy az új bill megszerkesztésével a republicánus párt 1908-iki programját kívánja ezúttal is szem előtt tartani.²⁾

A Payne-Aldrich tarifa, bár nem mutat lényeges eltérést az eddigi védővamos politika sarkalatos elveitől, több tekintetben tényleg eszközöl vámmérséklést; ez azonban inkább pártpolitikai tekintetek érvényrejutásának eredménye, hogy az Egyesült-Államok némely részeiből erélyesebb vámrevíziós követelések megtagadása ne vezessen a republicánus párt gyöngítésére. Jelentéktelen változtatások történtek a gyapjú és gyapjuszövetek tételénél, valamint a czukorra vonatkozólag is, bár a Philippine-szigetek 300 ezer tonnányi behozatala vámmentességet nyert. E mennyiség bár közel 10%-át adja a belföldi fogyasztásnak, mint vámentes behozatal mégis kevés ahhoz, hogy a czukor piaczi árát a fogyasztó javára leszáll-

¹⁾ ... no inquiry could be fuller in its scope or more fruitful of results.

²⁾ ... to fix duties entirely in accordance with the principles laid down in the platform of 1908., not to make them too high and not beyond a reasonable protective tariff system; not to cut them so low that they would deprive American citizens of an opportunity to work at American wages.

lítsa s így a vámmentesség tisztán a Philippine-szigetek termelőinek nyújtott ajándék volt. Alászállított az épületfa, vas és acél vámjá; a nyersanyagok közül a kőszén 67%-ról 45%-ra, a vasércz 40%-os vámtételről 15%-os értékvámra mérsékelte. Jelentékenyebb emelés történt a pamuszövetek, s a pamutból készült kötöttárúknál, valamint a selyemszöveteknél, míg az új tarifa legjelentékenyebb intézkedése volt a nyersbőrök vámmentessé tétele, ami az 1872-től 1897-ig terjedő vámmentesség felelevenítése volt. Még néhány jelentéktelen módosítástól eltekintve, a Payne-Aldrich law a vámpolitikát lényegében nem igen érintette s úgyszólván tisztán csak administratív jelentősége volt, amennyiben a maximalis és minimalis tarifát állította fel.

Az új bill megállapított tarifatételei alkotják az Egyesült-Államok minimalis tarifáját. A maximalis tarifa abban áll, hogy a minimalis tételekhez a behozott árúk értékének 25%-a adatik hozzá akkor, ha valamely külföldi állam megtagadja az amerikai árúkkal szemben a méltányos elbánást és azok bevitelét jogtalan megkülönböztetéssel (undue discrimination) kezeli. Ide értendők az idegen ország tarifájának túlmagas tételei vagy administratív természetű rendszabályok, melyek az áruforgalom gyors lebonyolódását gátolják stb. Az »undue discrimination« fenforgásának megállapítását a törvény az Unió elnökére bizza. A maximalis és minimalis tarifa megkülönböztetésének gyakorlati jelentősége azonban nem volt, mert a maximalis tételek tulajdonképpen csak fenyegetésül használtattak fel oly államokkal szemben, melyek részéről az amerikai árú kivitel szigorúbb elbánás alá vétethetett volna.

Bár a Payne Aldrich lawról Taft elnök úgy nyilatkozott, hogy »it is the best tariff law ever passed«, a demócrata párt más véleményen volt s újult erővel kezdte az izgatást a mérsékeltebb vámok érdekében. Hosszú küzdelem a demócrata párti Woodrow Wilson került az elnöki székbe, kinek egyik legfontosabb programpontja volt a gazdasági élet teljes átformálása a vámtarifa revisiója alapján. Underwood ily irányú törvényjavaslatát, hat hónapi parlamenti tárgyalás után, 1913. év október harmadikán látta el aláírásával Wilson elnök.

Az 1913. évi új vámtarifa által eszközölt változtatások

közül a legjelentősebbek a cukorra és gyapjúra, valamint az utóbbiból való árúkra vonatkoznak. Az előző két vámtarifa szerint a cukorvám egy és kétharmad cent volt; ezután a vám minden font cukor után egy cent, de csak 1916 májusig, amikor a cukorbehozatal teljesen vámmentessé lesz. Az átmeneti idő alatt a cubai import, mely az összes cukorbehozatalnak túlnyomó részét tette, 20% vámmérséklésben részesül.

A cukorvám mérséklése s két év múlva teljes eltörlése nagyon is radikális intézkedés, már csak az állami bevétel szempontjából is, mert a kincstártól évi 50 millió dollár jövedelmet von el. A pénzügyi kormány e hiány pótlására külön bevételi forrásról, az 1%-os jövedelmi adóról gondoskodott, mely azonban igen sok súrlódásra fog okot szolgáltatni s emellett alig nyújthat 60-70 millió dollárnál nagyobb bevételi forrást.¹⁾ A cukorvám teljes eltörlése nagyon erősen fogja sújtani ez iparágat, melyben óriási tőkék fekszenek. Maga TAUSSIG is, aki a vámleszállítás lelkes híve, nem igen hiszi, hogy a cukorvám teljes eltörlése bekövetkezzék.²⁾

Még kevésbé lehet védelmezni a gyapjívám rögtöni teljes eltörlését. Még maga a democrata párt sem ment ennyire 1911. évi programjában, hanem a 20%-os értékvám mellett foglalt állást. Tisztán Wilson elnököt terheli a felelősség e merész lépésért. Amellett, hogy a kincstár itt is tetemes bevételtől esik el, legalább az eddigi vámvédelemre feltétlen szükség lett volna, mert a behozatal a régi vámtétel mellett folytonosan emelkedett, ami a kiegyenlítő vám jellegét kétségtelenné teszi. TAUSSIG a gyapjú szabad behozatalát is azzal védi, amivel a cukor vámmentessé tételét, hogy t. i. a megélhetés olcsóbb lesz. Azt maga is elismeri, hogy

¹⁾ A chicagói egyetem kiváló folyóirata, a »Journal of Political Economy«, mely szintén a »downward revision« melleit foglal állást, az új jövedelmi adóra vonatkozólag ezt mondja: »The tax was unnecessary, a compensating revenue (for removed sugar duties) it could have been obtained with far less difficulty and friction.«

²⁾ . . . there is a lingering doubt whether such a program of reduction will be carried out to the bitter end . . . it may be that the Democrats will lose their majority in Congress of the election of 1914; still more that they will lose everything in 1916. (1. Quaterly Journal of Economics vol XXV m. p. 9.)

nem sokkal; egy átlagos férfiruháért szerinte a legjobb esetben egy dollárral kell majd kevesebbet fizetni. Ezért a kétes eredményért kell hát felforgatni az egész termelési rendszert! Mert még a gyapjú vámmentes behozatala hagyján. Tetemesen leszállított a gyapjuszövetek vámja; ez oly iparágat támad meg alapjában, mely évente közel fél-milliárd dollár értékű árut hoz piacra s munkásainak csaknem 100 millió dollár munkabért juttat.¹⁾ Átlagban véve az eddigi 55%-os ad valorem vámtételek 35%-ra mérsékeltek. Ily körülmények között, maga TAUSSIG is elismeri, hogy néhány évnek kell eltelni addig, míg a gyapjúipar helyzete a vámleszállítással kapcsolatban megítélhető lesz, annyit azonban már most megállapít, hogy *nagyobb jelentőségű árcsökkenés a gyapjuszöveteknél nem várható, viszont ez iparág egyes termelési szakmái, különösen a legfinomabb és legolcsóbb árú előállítására nagy veszélyben forog.*²⁾ Főleg azokra az idegen, elsősorban német tőkésekre és gyárosokra hoz nagy csalódást az új tarifa, kik a magas vámvédelem reményében tőkéjüket az Egyesült-Államokba vitték és a főbb ipari központokban állítottak fel nagy kiterjedésű gyártelepeket.

Hasonlóképpen igen erős mértékben történt pamutárúk vámtételeinek leszállítása; pl. felsőruhánál a specifikus vám alapján kiszámított 50%-os ad valorem vámtételről 35%-ra, harisnya 75%-ról 20-50%-ra, kötött és kötszövött árú 89%-ról 55%-ra, alsóruhánál 60%-ról 30%-ra, asztalterítőnél 40%-ról 25%-ra stb. stb. Eddig csak a finomabb gyártmányok behozatala emelkedhetett, ezután az olcsóbb árú behozatala is tetemesen megkönnyítették; a gyapjúipar a hiva-

¹⁾ Nem mulaszthatjuk el, hogy legalább néhány fontosabb gyapjuszövetre vonatkozólag szembe ne állítsuk egymással a régi és új vámtarifák kiszámított ad valorem tételeit:

	1909. évi vámtarifa	1913. évi értékváma % -ban
Gyapjufonál	79·44	18·00
Gyapjútakarók	72·69	30·00
Alsóruha gyapjúból	93·29	30·00
Női és gyermekruha »	99·70	35·00
Kész férfiruha »	79·56	35·00
Gyapjuszőnyegek	88·53	20·00
Ővek stb. divatcikkék	82·07	35·00

²⁾ L. Quarterly Journal of Economics 1913, november. No 1. p. 16.

talos statisztika szerint 1909-ben 387 ezer embernek nyújtott foglalkozást s a kifizetett munkabér 132.9 millió dollár volt, míg az előállított pamutárúk értéke tíz év alatt 89%-kal 628.4 millió dollárra emelkedett. A selyemárúk vámjának leszállítása már jóval jelentéktelenebb s általában a 45% érték vám szintjén továbbra is megtartatik. Bár az Unió Kína után a legnagyobb selyemtermelő állam, mégis tekintélyes behozatala van évente Franciaországból, Japánból és Kínából is. Hogy mily intenzív fejlődést mutat ez iparág az amerikai vámvédelem alatt, azt leginkább az a körülmény bizonyítja, hogy Anglia selyemipara nem bírván el a szabadkereskedelmi aerát, csaknem teljesen átültetett Amerikába, különösen a keleti államok kisebb városaiba.

A vas és aczél tételénél meg kell jegyeznünk, hogy az új tarifa mellett vámmentesen hozható be nemcsak a vasércz, hanem a nyersvas, ócskavas, Bessemer-aczél, aczél-sínek stb. is. Egyéb vasárúkra, minél inkább távol esnek a nyers állapottól, fokozatosan emelkedő *ad valorem* vámok lépnek életbe. Ily módon erősen szenved az amerikaiak legnagyobb büszkesége, vasiparuk is, melynek a jövőben erős versenytársa lehet a fel nem tárt nagymennyiségű vasérczcel és kőszénrel rendelkező Kína; az országnak rendkívül olcsó munkabérei mellett még az is nagy előnye, hogy a Csendes-óceán mellett fekvő amerikai partokon igen csekély szállítási költséggel továbbíthatja árúit.

Vámmentesen hozhatók be az Unió területére az új tarifa szerint a kikészített bőrök, valamint a cipőfélék is. A mezőgazdasági termékek közül is számos kerül a »free list«-re; így búza, liszt, szarvasmarha és hús, tojás, tej, végül a kőszén és épületfa.

Az 1913. évi tarifának egyik jellemző vonása, hogy az *ad valorem* vámoknak igen széles körben szerez érvényt. Kétségtelen, hogy a vámnak az árú értéke szerint való kiszabása a legigazságosabb s maga a vámok nagyságának megállapítása igen egyszerű; a vámok beszedése azonban annál több nehézségbe ütközik ez esetben, mert a behozott árúk pontos érték megállapítását kívánja meg. Az *ad valorem* vámok széles körben való alkalmazása sokkal súlyosabb feladatot ró a vámhivatalokra, a pénzügyi kormányt pedig a vámtarifa adminisztratív

részének kibővítésére és szigorítására készíti. Az új amerikai vámtarifa tervezetnek különösen azon rendelkezése ellen léptek fel, és pedig sikerrel, a külföldi érdekeltek, mely jogot adott nemcsak a consuloknak, de az amerikai vámhivatalok képviselőjének is az exporteurök könyveibe való betekintésre. Az újonnan felvett administratív intézkedések a még oly lelkiismeretesen eljáró exporteur árubevallási munkáját is tetemesen növelik.¹⁾

Az új amerikai vámrevisio hatását részleteiben ma még nem lehet megállapítani. Hogy fennmaradása nagy és mélyreható változásokat fog okozni az Egyesült-Államok egész gazdasági berendezésében, ahhoz szó nem férhet. Legkevésebbé valószínű azonban, hogy általa megvalósul az Unió elnöke által kitűzött eszmény? a megélhetés olcsóbbá tétele. Ezt maga TAUSSIG sem hiszi s szinte naivan megjegyzi, hogy legalább az a haszna lesz e nagy felforgatásnak, hogy végre megszűnik az a babonás tévhit, mintha a gazdasági prosperitás a merev protectionista vámpolitika fentartásától függne.²⁾

Az új vámtarifa WILSON elnök másik nagy eszményét sem fogja megvalósítani; nem fogja megtörni a trustök uralmát, mert az Egyesült-Államok e rákbetegsége független a tarifakérdéstől. Alaradna végül a vámok leszállításával szerezhető külföldi piac.

E pontban az óvilágot megelőzik a délamerikai államok, melyeknek az északamerikai gazdasági szervezetbe való bekapcsolása elsőrendű fontossággal bír. WILSON elnök ezt annyira érzi, hogy attól sem riad vissza, hogy fegyveres erővel szerezzen érvényt az északamerikai hegemoniának. A demokrata párt uralomra jutása nagy csalódást hozott azokra, kik azt remélték, hogy ezzel az Unió külpolitikája hatalmas fordulatot fog venni a liberális irány felé. Az Egyesült-Államok külpolitikája a jelen pillanatban még inkább, mint valaha, homlokán viseli a csalhatatlan pánamerikán bélyeget. Az utóbbi évtizedek eseményei azt mutatják, hogy MONROE elnöknek már 1823-ban felállított tana – *America for the Americans* –

¹⁾ 1. JAMES CURTISS: The administrative provisions of 1913, Quarterly Journal of Economics vol. XXVIII, no. 1, p. 30 – 45.

²⁾ 1. F. W. TAUSSIG: The Tariff Act of 1913. Quart. Journ. of Econ. vol. XXVIII. p. 29.

rohamosan átalakul. A közép- és délamerikai államok kezdik észrevenni, hogy politikai és gazdasági integritásukat mind nagyobb veszéllyel fenyegeti a csillagos lobogó s a régi jelszó helyébe új kerül, ahogyan a spanyolok mondják: *America para los Americanos del Norte*.

A vámleszállítási irányzat, a »downward revision«, határozott megszakítást jelent a szilárd vámvédelmi politikában, melyet a republikánus párt keltett életre az amerikai polgárháború lefolyása után. Az a gazdasági depressio, mely a Wilson-Gorman-bill következményeként jelentkezik 1893-tól 1897-ig, még idejekorán visszatéríti az amerikai közvéleményt a protectionista politikához. A democratapárt egyre erősebb izgatása s a republikánusok közötti viszálykodás azonban ismét már 1909-ben érezteti hatását a szabadkereskedelmi eszmékkel kaczerkódó PAYNE-ALDRICH law tervezetében, melynek élet azonban a congressus előtt történt megvitatásban a republikánus senatoroknak még sikerül letompítani. Sokkal határozottabb körvonalakban bontakozik ki az UNDERWOOD-féle javaslat, mely az 1913. év végével emelkedik törvényerőre. A democratáknak sikerült pártjuk eszményi lelkületű vezérért, WOODROW WILSONT az elnöki székbe emelni. Ő igazi democrat eszméktől áthatva, igyekszik a szegényebb néposztály nehéz megélhetési viszonyain könnyíteni; ily értelemben írja első programpontjául az élelmiczikkek s mezőgazdasági termékek és nyersanyagok vámjának leszállítását. Mint idealista, szintén a pánamerikan eszmékért rajong, s az amerikai ipar termékeinek a külföldön, s nem utolsó helyen az ó-világban akar piacot szerezni. Azonban sokkal nagyobb idealista, mint amilyen jó vámpolitikus. Hogy szándéka tiszta s cselekedeteit az amerikai nép iránti szeretet és megbecsülés vezeti, ahhoz kétség nem fér. El kell csak olvasnunk azokat az érdekes életrajzi adatokat, melyek THEODORE STANTON tollából sok tekintetben élénk világot vetnek az Unió elnökének eddigi pályafutására,¹⁾ bár a cikk Írójának felfogásával, melyet WILSON-ról, mint közgazdasági politikusról táplál, nem érthetünk egyet. Már mint egyetemi hallgató, majd később mint egyetemi tanár is, nagy bámulója az angol népnek és alkot-

¹⁾ L. Revue des Deux Mondes LXXXIII. année, mart. 1913.

mányának, s e nemzet politikai és közgazdasági íróinak szorgalmas tanulmányozásával egyre jobban megrögződik benne a kereskedelmi szabadság és a »free trader« eszmék iránti törhetetlen bizalom is. Ez a szinte elfogultságig menő lelkesedés, párosulva a természetadta nagy idealizmussal, WILSON elnököt meggátolja abban, hogy a szépen hangzó democraticus jelszavak mélyére tekintsen. Őt egyébként nem is annyira az Egyesült-Államok kereskedelmi politikája, mint inkább az Unió alkotmányjogi berendezésének bonyolult kérdései foglalkoztatják.***) Inkább csak annyiban közgazda, amennyiben azt pártja tőle megköveteli. WILSON-nak a tarifakérdésben elfoglalt egyik álláspontja az, hogy általában a vámok leszállításával, különösebben pedig az élelmiszerek és mezőgazdasági termékek vámjának tetemes mérséklésével a szegényebb néposztályok megélhetési viszonyain kell könnyíteni. Ilyképpen az idegen államok versenye kényszeríteni fogja a belföldi termelőt arra, hogy termékeit a külföld árújával egyforma olcsón adja; a vámleszállítás tehát úgy szerepelne, mint a drágaság egyik hathatós orvosszere, amit el kell érni a vámbevételnek még oly erős csorbitása árán is.

E felfogással szemben kénytelenek vagyunk kiemelni, hogy az áraknak a vámleszállítással elérni kívánt olcsóbbodását éppen a szegényebb néposztályok nagyon is drágán kénytelenek megfizetni. Igaz ugyan, hogy a magas vámvédelem a termelőnek vagy gyárosnak megadja a módot, hogy árúját drágábban adja, de ezzel szemben meg van a lehetőség s az egyedüli lehetőség arra, hogy magas munkabéreket tudjon fizetni. P2zzel együtt a termelési technikát egyre fejlesztheti, sőt mint azt éppen az amerikai nagy vállalatoknál tapasztaljuk, a magas áron való értékesíthetés teszi lehetővé a legtöbb helyen a termelés folytonos javításának kutatását végző kísérleti állomások berendezését. Magas vámvédelem me lett az amerikai gyáros kitűnően fizetheti munkásait, kiterjesztheti és fejlesztheti a termelést, végül maga is számottevő jövedelemhez jut, melynek egy része mint új tőke, ismét új vállalatokba lesz fektethető. A tetemes vámleszállítás mellett az amerikai termelő az idegen áru versenyével szemben, min-

**) L. legnépszerűbb két munkáját: Congressional Government. Baltimore 1884 és The State, Middletown, 1900.

denekelőtt termelését kénytelen megszorítani és lehetőleg mérsékelni a minimumra a termelési költségeket. Hogy ezt elérhesse, vagy el kell bocsátani munkásainak egy részét, vagy a munkabéreket kell alászállítani; a legtöbb esetben azonban mind a két eszközt igénybe kell vennie, hiszen még az angol termelő is fél annyi munkabér árán tudja áruit előállítani. A külföld versenyét emellett csak a nagytőkével dolgozó néhány óriás méretű vállalat bírhatná talán el, melyeknek azonban éppen erejük adná meg a hatalmat ahhoz, hogy a munkabéreket tetemesen leszorítsák. A tetemes vámleszállítás tehát kétségtelenül a munkanélküliség növekedésére s a bérek csökkentésére vezet, vagyis éppen azon legfőbb tényezőt ássa alá, melyről már dolgozatunk elején kifejtettük, hogy minden emberi haladás alapja, kiindulási pontja.

Ami az élelmiszerek és mezőgazdasági termékek vámjának leszállítását illeti, nézetünk szerint az is czéltévesztett. Ideig-óráig olcsóbb volna ugyan az élelmezés, de a külföld versenye csakhamar a mezőgazdasági munkabéreket s a mezőgazdaság jutalmát is a minimumra szállítaná le. Magas vámvédelem mellett ezzel szemben nemcsak magas jutalom éri a mezőgazdasági munkát, hanem emellett még egy nagy socialpolitikai kérdés megoldását is felette megkönnyíti, mely Amerikát újabban annyira foglalkoztatja: s ez a városi és vidéki népesség helyesebb eloszlása. Kétségtelen, hogy a mezőgazdaság minél nagyobb jövedelmezősége az ipari népesség egy részét a vidékre a mezőgazdaság szolgálatába terelné s ezzel automatikusan nagyban csökkenne az ipari túlnépesség veszedelme.

Utaltunk már a democrata párt azon programmpontjára is, mely a behozatali vámok leszállításával a külföldön igyekszik piacot szerezni az amerikai termékeknek. Ez a politika, amennyiben az ó-világ piaczeit tartja szem előtt, nem állhatja meg a bírálatot, mert az ó-világban alig versenyezhet a magas munkabér mellett előállított árú az olcsó munkával s emellett sokszor a tökéletes amerikai gépeken gyártott európai árúval. E kétes értékű előnyért nem szabad feláldozni az amerikai piacot azzal, hogy sorompóit megnyitnák a külföldi árú előtt. A magas vámvédelem mellett éppen Amerikában van meg minden mód arra, hogy a belföldi termelés teljesen fedezni-

tudja a saját szükségletet. A külkereskedelem igen élénk lehet emellett, főleg a délamerikai államokkal, Kínával, Japánnal, Ausztráliával stb., honnét gyarmatárúkat és oly termékeket kap az amerikai fogyasztó, melyet otthon előállítani nem lehet. Európának emellett nyersterményeiből (különösen pamutból) szállít egyre nagyobb mennyiséget s cserébe ezért luxus-cikkeket vásárol. Hogy mily része van az amerikai gazdának a mezőgazdasági termékek árának drágulásában, azt a kormány földművelési államtitkárának szavai is mutatják, melyekkel az ez irányú hivatalos jellegű kutatások eredményét jellemzi (. . . from the details that have been presented with regard to the increase of the prices of farm products between farmer and consumer, the conclusion is inevitable that the consumer has no well-grounded complaint against the farmer for the prices that pays). Hogy a közvetítő kereskedelemnek a magas áralakulásban mily szerep jut arra utal a canadai kereskedelmi szerződés törvényjavaslatát támadó nagyfontosságú beszédében HON. ASHER, melyet a Congressus 1911. évi április hó 11-iki ülését mondott. A leg gondosabb vizsgálódások kiderítették, hogy pl. New-York városban a fogyasztó által fizetett ár a hagymánál tízszerese, a burgonyánál hétszerese, a tojásnál, tejnél kétszerese volt annak, mit a gazda eredetileg e termékekért kapott s ezért az árért is a gazdának bizony keservesen meg kellett dolgozni. Ezt egyébként a demócrata párt nem egy neves vezetője is elismeri. A »downward revision« hívei még azt a jól megérdemelt hasznot is el akarják venni tőle. Ugyanekkor megállapították, hogy a kávé árát a közvetítés ötszörösre emeli; minthogy pedig a kávé vámmentesen hozható be, világos, a tarifának kevés köze van az árak emeléséhez. A magas árak csak annyiban következményei a vámvédelemnek, amennyiben az erősen lüktető gazdasági élet magas munkabéreket teremt, mely a kereslet nagymérvű emelkedését teszi lehetővé az összes termelvények iránt, már pedig az élénk kereslet mindenkor az árak megszilárdulásával jár. Helytelen az a nézet, hogy a magas vámvédelem volna döntő befolyással az árak emelkedésére, mert akkor miért találunk hasonló jelenségre a »free trader« Angliában. A folytonos áremelkedés minden valószínűség szerint az aranynak egyre erősebb értékveszte-

ségéből folyik. A mind nagyobb mérvű aranybányászattal együtt megnövekedik lényegesen az ezen érczre mint tartalékra alapított hitelforgalom, ami a termelvények árát még inkább fokozza (1. erre vonatkozólag, számos amerikai egyetemi tanár, mint TAUSSIG, SUMNER, CLIVE DAY és SELIGMAN fejtegetéseit). Tanulmányunk eredményét összegezve, habozás nélkül kimondjuk, hogy az új vámleszállítási irány jelentősége nem több, mint a politikai pártok közötti súrlódások megszüntetésére irányuló törekvés. Egy ideig uralkodhatik az amerikai vámpolitikában a békéltető jellegű irányzatnak e megnyilatkozása, azonban minden valószínűség amellet szól, hogy rövidesen ismét az egészséges eszméktől vezetett s helyesen alkalmazott protectionismus fog diadalmaskodni. A vámleszállítás káros következményei, melyek mélyen vágnak a nép gazdasági életébe, hamarosan ismét a vámvédelmi rendszer felé fordítják a közfigyelmet. Az Egyesült-Államokban 1890-től 1897-ig egyszerre óriási arányokban emelkedett a munkanélküliek száma; a vámleszállítást követő általános gazdasági depressió a munkabérek csökkenésében nyilvánult meg leg-erősebben. E négy év, mondhatni, az egész amerikai gazdasági structurát kivetette sarkaiból. Az áldatlan helyzet a Gorman-Wilson-bill következménye volt, mely azt tanította, hogy idegen munkát, idegen tőkét kell beereszteni, mert az olcsóbban dolgozik, olcsóbban termel s ezzel olcsóbbá teszi, megélhetést. Szerencsére az amerikai közvélemény hamar tisztán látta a helyzetet. A Dingley-tarifa csakhamar új életre keltette az amerikai vállalkozást, mozgásba hozta a tőkét, munkát adott a dolgozni akaróknak s oly hatalmas lendületet adott az egész gazdasági életnek néhány év leforgása alatt, mire egy nemzet történetében sincs példa.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Politika.

Az új szabadság.

{Wilson Woodrow: The new freedom. A call for the emancipation of the generous energies of a people. London: Chapman & Hall 1913. VI, 280. p.)

WOODROW WILSON-t ma az elnöki székben is mint egyetemi professort tiszteli az Egyesült-Államok népe. Egyikét látja benne azon nagy theoretikusoknak, kik szellemi munkájukkal mintegy irányzói voltak az Egyesült-Államok alkotmánya kialakulásának és fen maradásának. Esemény tehát egy-egy ily nagyrebecsült theoretikus megnyilatkozása Amerikában s annál inkább áll ez, ha a theoretikus egyben az állam feje is.

Életrajz írója WILLIAM BAYARD HALE*) szerint THOMAS WOODROW WILSON 1856 december 28-án született *Staunton*-ban, Virginia államban. Atyja ír, anyja skót családból való volt. Kezdetben atyja tanítja, majd 17 éves korában a Mecklenburg County-ban levő *Davidson-College*-be kerül, ahonnan 1875-ben a *Princeton* egyetemre megy. Itt éli át a jövőre nézve átalakító esztendőket; itt éri el első sikereit is. 1879 ben, 22 éves korában, megjelenik az »*International Review*«-ban, akkor egyik igen jelentős államtudományi folyóiratban, »A ministeri kormányzás az Egyesült-Államokban« című dolgozata, melyben megvannak már mindazon alapelvek, melyek szerint 34 év multán, a mai elnök kezébe vette az állam kormányzását. Már ezen ifjúkori értekezésében azon sebekre helyezte WILSON kezét, melyek gyógyítására az elnökség adta meg számára az alkalmat.

Jogi tanulmányai bevégezése után gyakorlati pályára lép. Ügyvéd lesz, s Atlantában, rá nézve egészen idegen városban

* Hale: WOODROW WILSON, the story of his life. (New-York, Garden City: Doubleday 1912.)

nyitja meg irodáját. A Marietta-Street egyik egyszerű házá-
nak második emeletén hirdeti művészi czégér Atlanta polgá-
rainak, hogy új ügyvéd áll rendelkezésükre. A czégérnek azon-
ban nem volt nagy vonzóereje. Az iroda kong az ürességtől,
s a fiatal ügyvédnek bőven van ideje államtudományi ismer-
etei bővítésére. Már másfél éve áll az iroda, s cliens még
mindig alig jelentkezik, úgy hogy egy szép reggel WILSON
levéteti a szép czégért, oda hagyja a várost s a *Johns Hopkins*
egyetemre megy tanulmányai további folytatása céljából.
Államtudományokat és közigazgatást tanul itt, s még hall-
gató korában jelenik meg első nagy munkája »*A congressusi*
kormányzásról« 1885-ben. Ez egy csapásra ismertté teszi
nevét. És még mielőtt doctori vizsgáját letette volna, jönnek
a meghívások a különböző főiskoláktól. A nők számára újon-
nan alapított *Bryn Mawr College*-ben foglalja el a történelem
és politikai gazdaságtan tanszékét és még ugyanezen évben
megházasodik. Öt év multán a *Princeton*-egyetem meghívására
a politika és jogismeretek tanszékére kerül, 1902-ben pedig
a *Princeton*-egyetem elnöke lesz. Hogy nyolcz év multán ezt
a tisztségét letette, az csak azért történt, mert *New-Yersey*
állam kormányzójává választották meg.

Az az idő tehát, hogy hosszú tanulmányai folyamán
szerzett elméleti ismereteit a gyakorlati életbe is átvihesse,
bekövetkezett. S ez a tér csak tágult akkor, amikor az elnöki
székbe került.

Művei rendre közkincsét képezik az Egyesült-Államok
népének. A »*Congressional Governement*« (1885.), »*The State*«
(1889.), »⁴ *history of the American people*« (1902.) stb.
mind igazi írói egyéniséget tüntetnek fel széles látókörrrel és
szellemes tárgyalási modorral. Kisebb dolgozatai között foglal
helyet a »*New Freedom*«, mely közvetlenül elnökké való
megválasztása után, mintegy az elnökválasztási campagne
hatása alatt, annak eredményeképp keletkezett. Mint ő mondja,
igen éledbe vágó tárgyakról szól benne, melyekről rendre
sokat beszélt a választás idejében; de a könyv maga nem
programmnyújtás, csupán kísérlet politikája új szellemének
jellemezésére, csupán szózat a hazafiakhoz s azokhoz, kik
mindannyian szabadok kivannak lenni. Mert az új szabadság
mégis csak a régi, csupán újra éledve és a modern Amerika
legyőzhetetlen erejének, el nem nyomható kitartásának ruhá-
jába öltöztetve.*)

Az Unió a hetvenes években nagy változáson ment át:
agrár államból industriális állammá váll. Átalakult ezzel
alapjában véve az egész gazdasági élet, mely különben is
kezdetől fogva hajlott a nagy üzemek fentartása felé. 1896-

¹) Előszó VI. o.

ban bekövetkező nagy gazdasági válság azután minden irányban előtérbe állította azt a követelményt, hogy az Unió minden erejével oly ipart teremtsen, mely független legyen a világpiactól. Ez meg is történt és pedig semmi egyébvel, mint szervezéssel, a hitel és kereskedelem tömörítésének lehetővé tételével és nagy ipari üzemek létesítésével. Ez a fejlődés azonban nagyon is egyoldalú maradt s egyenesen ellentétképpen jelentkezett a régebbi idők intézményeinek, magának az alkotmánynak.

Az organisait tőke pánczélos erejével szemben mindig gyengének bizonyult minden törekvés. Sőt Amerikában egyenesen a tőke pánczélya alatt találtak védelemre a régi intézmények rendre.

Már Mc KINLEY, majd ROOSEWELT égetően szükségesnek tartották, a régi elvektől eltérítő fejlődés következményeképpen, a gazdasági élet újonnan fejlődő organisációjával az állami élet szervezetének is szükségessé váló átalakítását.

WILSON ezt úgy fejezi ki, hogy Amerika ma oly kort él, mely a régitől alapjában véve különbözik. A mai Amerika nem olyan mint a húsz év előtti, de még olyan sem, mint a tiz év előtti. (3. o.) S a legnevezetesebb ebben a változásban, hogy ma Amerika majdnem minden részében az egyes egyén nem a maga számára dolgozik, nem végez úgy munkát, mint jövedelmének közvetlen a fogyasztótól való megszerzője, hanem a legnagyobb fokban mint alkalmazott, mint nagy üzemek kis kereke. (5. o.) Új korszak ez Amerika gazdaságtörténetében, új felvonás az emberek egymásra vonatkozás mak színjátékában.

Ma Amerikában a munkaadók is szabály szerint valamely szövetségnek, nagy ipari vállalatnak, trusztnek a tagjai. A munkások velük szemben szintén csoportosulnak, de a csoportban nem olvadnak úgy fel, mint a munkaadók. Az egész képre a tőke és munka között valami új, egészen más viszonylat nyomja rá bélyegét, mint amilyen a helyzet megelőzőleg volt. A helyzet ma az, hogy Amerikában a munkaadó elvontság, jogi személy, míg a munkás még nagyon is atomizáltán élő, külön egyén. Ma nem lehet Amerikában önálló pályát választani, új ipari vállalatot, vagy üzletet kezdeni anélkül, hogy szervezetekkel szemben ne találja magát az illető, melyek számára kijelölt utakat mutatnak s érvényesülését csak úgy engedik meg, ha a kijelölt úton haladva, megnyeri a szervezetekben összecsendülő nagy tőkék jóakarátát, vagyis ő is közéjük áll, tőkéjét a többihez csatolja.

Szabadság ez? – kérdi WILSON. Nem, – ez a teljes függés. (17. o.)

Mi már most a jövő feladata Amerikában? Amerika egészen újratereztendő, hogy a szabadság földje legyen, melyen

az egyén akadálytalanul fejtheti ki képességeit, erőit. Ezt a célzt törekszik igazolni WILSON, mint az egyetlen becsületes célzt, mely szerint az Egyesült-Államok belpolitikájának a jövőben alakulnia kell.

Szabad népnek nincs szüksége gyámságra! Az Egyesült-Államok kormányzatának mentesnek kell lennie minden olyan befolyástól, mely alatt ma polgárai a valóságban állanak s közvetve kormányzása is áll. Mentésnek kell lennie bizonyos társadalmi osztályok befolyásától, nem azért, mintha ez a befolyás természetsszerűleg rossz volna, hanem azért, mert befolyásuk irányzatos, részleges, nem terjed ki az egész nemzetre hatása tekintetében és így nem is lehet olyan értékes, mint ha minden társadalmi osztály érdeke érvényesül a kormányzásban. WILSON eszménye, ha a nép maga gondoskodik önmagáról a törvény és a jog alapján, és nem egyes társadalmi osztályok az egyedüli irányadók. Szerinte a democratia azon tényen nyugszik, hogy az államban *minden érdek mindenkinek az érdeke*. (»The whole stability of democratic policy rests upon the fact that every interest is every man's interest.« 62-63. o.)

De különben is Amerika története szintén azt igazolja, hogy a névtelen tömegek erejében nyilvánuló genius biztosítja a megújhodást a nemzetek számára s nem az élen álló osztályok vezető egyedei. Az ismeretlen tömeg WILSON szerint a történet alapja, az a democraticus hatalom, mely a társadalmat folyton a megfelelő magaslaton tartja. És egy nemzet olyan nagy és csak olyan nagy, amily nagyságot alkotóinak összege képvisel.

A democratia dicséretében egészen az extasisig megy el WILSON, mikor hangsúlyozza, hogy nekünk amerikaiaknak vérünk gyorsabban pezseg, ha arra gondolunk, hogy szemben a többi nemzetekkel, mivé vált Amerika saját erejéből és mit fog még alkotni hatalmas segédforrásaival, melyeket maga teremtett saját maga számára. A többi népek is lélekzetfojtva látják ez ország saját erejéből való felemelkedését. Valóban semmi egyébre sem lehetünk olyan büszkék, mint hogy erősek vagyunk. De mi tett ily erőssé? Millió és millió dolgozó kéz, millió és millió sohasem nyugvó kéz, mely napról-napra csak alkotott. A nagy tömeg munkája tette erőssé ezt az országot. Nálunk senki sem mondhatja, hogy ez, vagy az a család, nemzetség hatott közre fejlődésünkben, vagy valamely különleges faj volt a tulajdonképpeni alkotó. Még legnagyobb vezetőink is rendre a névtelenek sorából kerültek ki. (80-81. o.) Mindezek alapján ez a nagy amerikai nép egész tömegében jogosult arra, hogy a teljes szabadság birtokosa legyen s hogy a csupán az utóbbi időkben bekövetkezett ellentétes fejlődés a helyes irányba téríttessék.

Azoknak a férfiaknak, kik Amerika felett uralkodnak, hozzá kell szokniok, hogy a tömeggel együtt munkálkodjanak. Megjavíthatatlanul nem maradhat fenn az a rendszer, mely magánfelfogás, illetve néhány úgynevezett szakértő közreműködése mellett kíván alkotni és kíván vezetni. A kormányzásnak a közvélemény megnyilvánulásának kell lennie, a kölcsönös megértésnek, a közös megállapodásnak.

Gyönyörűen hangzik az elnök szájából: »Ha hallom, hogy a nép általános szavazása a zagyva tömeg, a buta nép, a mob megnyilvánulásának nevezetik, akkor úgy érzem, hogy annak az embernek, aki így mer beszélni, nincs joga arra, hogy magát amerikainak nevezze!« (104-105. o)

A boss és választási gépezetének működtetése az ilyen hazafiak homályban lefolytatott szerepének színtere. A nép szabad vélemény nyilvánításának lehetősége ma egyenesen ennek a rendszernek az áldozata. De ez még csak a kisebbik rossz, amit a boss okoz. Mert a következménye a boss működésének az, hogy lehet mondani egy emberöltő óta Amerika népét nagy részben nem azok kormányozzák, akik arra tulajdonképpen hivatva lettek volna. A boss egy párthoz sem tartozik, hanem azok felett áll. Olyan egyének gyülekezete, kiket a nép talán nem is ismer, de bizonyosan nem választotta őket. És mégis, befolyásuk sokkal nagyobb, mint a választottaké. Ezt pedig azzal érik el, hogy kezükben tartják a választási gépezetet, melyet úgy alkalmaznak, amint saját külön érdekeik telhetetlen kielégítésére éppen jónak látják. Az így megválasztottak azután lekötelezettjei lesznek a bossnak s mindent úgy végeznek, amint a boss kívánja. Ez ellen orvoszerűen WILSON a tisztviselőknek közvetlenül, candidálás nélkül, a nép által való választását ajánlja, továbbá a hivatalnokok, képviselők, bírácoknak a népnek való felelőssé tételét, azaz a referendum teljes keresztlüvelét, mely maga után vonja, a képviselők új helyzetét tekintve, a törvény kezdeményezésnek, az iniciatívának is a népre való teljes visszahárulását.

A politikai élet megtisztítására irányuló ezen megoldási módok mind mélyen belevágnak a féltve őrzött régi alkotmány testébe, de előbb-utóbb be kell következnie az operációnak, a régi átalakításának.

A politikai viszonyok elferdültségének oka sok tekintetben kapcsolatos a gazdasági élet alakulásával. Itt van mindjárt a vámkérdés. Amerikára nézve ma már a védvamos gazdasági politikának nemzetgazdasági mentő hatása nincs. Az ifjú iparokról szóló elmélet, melyet WEBSTER és CLAY állítottak fel, ma már nem érvényes, mert az ifjú iparok ma már óriásokká váltak. A védvamos gazdasági politika ma már csak külön érdekeket elégít ki s nem közérdeket. A

másik súlyos gazdasági kérdése az Egyesült-Államoknak a trustök kérdése. Erre nézve maga az a tény, hogy a trust csak ott tud érvényesülni, ahol minden verseny ki van zárva, igazolja annak minden egyébben, csak nem az ipari és kereskedelmi valódi képességen, törekvésen, solidságon való nyugvását. Ezek hiánya pedig egyenesen megöjlője a gazdasági élet szabad folyásának.

Amint a politikai, úgy a gazdasági élet terén tehát új szabadságra van szüksége az Egyesült Államoknak. S »ez az új szabadság a megváltás, egyenlőség és lelkesítés, telve az élet lehelletével, mely becses, mint az a szellő, mely egykor Kolumbus hajóit előre vitte és amely a boldogság lehetőségének büszke ígéretét hozta magával, amely beváltása Amerikának feladata. (279. o.)

Így szól az elnök, s természetes, hogy nagy visszhangja kél minden irányban szavának az országban. Csüggedőket megtart, új harcosokat szerez az igazi demokrácia számára. A lelkes hang, mely inkább a szívhez szól, mint tudományos okadatolással az észhez, jellemzi főképp WILSON e művét, s így bár sok esetben professori komolyságának egészen elébe helyezi a gyakorlati politikus népszerű, s csak saját célját szolgáló okfejtéseit, kiválóan alkalmas mégis a kötet arra, hogy éppen ilyen jellegénél fogva annál jobban megértsük az amerikai élet dübörgő, mindent elsodró szélsőségeit, erejét, melyre WILSON méltán lehetett oly büszke.

Krisztics Sándor.

Fajegészségtan.

A születések csökkenő száma és a német fajegészségtani (eugenikai) társaság.

A német fajegészségtani társaság idei jeni gyűlésén a népesség csökkenő szaporodásának kérdésével foglalkozott, melyet azért is választott tanácskozása tárgyának, hogy a fajegészségtanról elterjedt hibás nézetek egyikét eloszlassa. Ugyanis a fajegészségtannal kapcsolatos kutatások és viták túlnyomóan és egyoldalúan a negatív faj egészségtanra szorítkoznak, mint amilyen az értéktelen emberanyag kiselejte-

zése, mi által az értékesek fokozott szaporodását célzó sokkal fontosabb, habár talán nehezebben keresztülvihető és kevésbé érdekfeszítő pozitív rendszabályok szükségessége háttérbe szorul.

Nálunk a születések számának csökkenése ezidőszerint talán még nem jelent oly veszedelmet, mint nyugati Európában és reméljük, hogy idejekorán hozzálátva a baj orvoslásához, nem is jutunk a lejtőn oly messzire. Németország is eme jelenség fejlődésének egy korábbi fokán vette észre a veszedelmet, mint nyugati szomszédja; mi talán okulva a példákon, még hamarabb létesítünk ellenrendszabályokat. Hogy erre szükségünk van, mutatja az egyke rendszere, mutatja az újmalthusi tevékenység (lásd pl. »A nő« című folyóirat hasábjait).

Az alábbiakban fordításban közölt határozatokat, melyek bejárták az egész német sajtót és folyóiratokat és felterjesztések alakjában a kormányok elé kerültek, jellemzi a belső, erkölcsi megújulás szükségességének hangsúlyozása, ami különösen a gyűlésen lefolyt vita során nyert kifejezést. Összhangban állanak avval, amit e kérdésről APÁTHY fejtett ki a magyar fajegészségtani szervezetek alakuló gyűlésén. Az erkölcsi tényezők fontosságát a határozatokban az egylet felfogásához hiven még erősebben kidomborítani csupán a nyilvánosságban néha észlelhető úgynevezett józan felfogás miatt nem lehetett, mert visszahatástól kellett tartani. Hogy mennyire alapos volt az aggodalom és hogy mily nézetekkel kell ily kérdések megvitatásánál számot vetni, mutatja az a körülmény, hogy bizonyos körökben a határozatokba még felvett erkölcsi jellegű részek valóban visszatetszést is szültek. Pénzsegély követelése osztatlan elismerésben részesült.

A határozatok szövege a következő:

A) *A veszedelem.*

1. A német nemzet jövőjét komoly veszedelem fenyegeti. A német birodalom csak úgy biztosíthatja nemzeti sajátágát és fejlődésének függetlenségét, ha haladéktalanul és erélyesen hozzálát ahhoz, hogy kül- és belpolitikáját, valamint a nemzet egész életét a faj egészségtan szellemében átalakítsa. Legszükségesebbek az oly intézkedések, melyek az egészséges és értékes családok szaporodását elősegítik.

2. Az egészséges és értékes családoknak rohamosan csökkenő és fönmaradásukhoz sokszor már ma is elégtelen szaporodása néhány nemzedék alatt szükségképpen a német nép kulturális, gazdasági és politikai hanyatlásához vezet.

3. Az elégtelen szaporodást részben a szaporodóképesség csökkenése okozza, különösen a gonorrhoe, sifilis és alkoholizmus következtében.

4. Ámde a születések jelenlegi csökkenésének főoka a gyermekek számának folytonosan fokozódó szándékos korlátozása.

5. A gyerekszám korlátozásának indító okai főképpen:

a) attól való félelem, hogy a gyermekek nagyobb számával a család gazdasági állása rosszabbá és a gyermekek gondos ápolása és nevelése nehezebbé válik;

b) az örökösödésre való tekintet;

c) a nő házonkívüli elfoglaltságának összeférhetetlensége nagyobb számú gyermek fölnevelésével;

d) a nagyvárosi lakásrendszer.

6. A születésnek csökkenését nagyban elősegíti a fogamzás megakadályozását és magzattelhajtást célzó szerek gyorsan növekvő tökeerővel való előállítás, lelkiismeretlen hirdetése és szervezett eladása, valamint az újmalthusi tanok terjesztése.

B) Orvoslás.

Számban- és minőségben kielégítő utódok felnevelése érdekében a német faj egészségügyi társaság a következőket kívánja:

1. A belső telepítések fokozott elősegítését az örökösödési jog oly értelemben vett rendezésével, hogy a sokgyermekű család kedvezményben részesüljön.

2. Családi otthonok létesítését sokgyermekű városi családok számára (kertvárosi telepítés, kertekkel ellátott kislakások építése közhasznú szövetkezeti alapon, kiskerttelepek stb.)

3. Sokgyermekű családok gazdasági segélyezését tetemes nevelési pótlékkal törvényes anyák, illetve túlélő atyák számára és a gyermekszám tekintetbe vételével a hivatalnokok és alkalmazottak fizetésénél. (Ismeretes, hogy nálunk ez utóbbi kívánság már megvalósult.)

4. Számos férfihivatásnál (katonák, hivatalnokok) főnálló házassági akadályok lehető eltörlését.

5. Szesz-, dohány- és luxusadók fölemelését, valamint hadmentességi adó behozatalát a harmadik pontban említett célra.

6. Az eljárás törvényes szabályozását oly esetekben, melyekben a terhesség megszakítása vagy a terméketlenítés orvosilag szükségesnek látszik.

7. Küzdelmet a szaporodási képességet veszélyeztető minden tényező ellen, különösen a gonorrhoe és sifilis, a tüdővész, szeszfogyasztás, ipari mérgezések és a kenyérkereső nőt környékező veszélyek ellen.

8. Egészségi bizonyítványok kölcsönös kicserélését a házasságkötés előtt.

9. Nagy díjak kitűzését kitűnő mesterművekre (regények,

színművek; képzőművészet), melyek az anyaság eszményét, a családi érzést és az egyszerű életet dicsőítik.

10. Áldozatkész nemzeti gondolkodás és az eljövendő nemzedékek iránti kötelességérzés fölbresztését, az ifjúságnak ebben a szellemben való erőteljes nevelését.

A német faj egészségtani társaság mindazokhoz, kik a föntiek helyességéről meggyőződtek, azt a sürgős kérést intézi, hogy vele együtt kitartóan és erélyesen mind szélesebb körök megnyerésében fáradozzanak, hogy a szükséges intézkedések törvényes megvalósítását el lehessen érni, mielőtt még késő lenne.«

Hoffmann Géza.

Közgazdaságtan.

A földtulajdon primitív alakulása.

(Jan. St. Lewinski: The Origin of Property and the formation of the village community. London, Constable & Company Ltd. 1913. XI. + 71)

OPPENHEIMER a közgazdaságtan egész rendszerét »reine« és »politische« Ökonomie-ra osztja, azokra a változásokra hivatkozással, melyeket az emberi társadalom berendezésében a történelem folyamán érvényesült hatalmi tényezők okoztak. Erre az általános nézőpontra pedig éppen onnan jutott el, hogy a ma is létező nagybirtokot politikai hatalom létesítményének tekinti szemben a kisbirtokkal, amelynél a tulajdonos egyúttal a mezőgazdasági munka elvégzője is. Világos tehát, hogy a nagybirtok lehetőségét, tehát a földtulajdon mai megszlását nem tisztán gyakorlati gazdasági okokra vezeti vissza.

És ha nem is socialista vagy még nem is radicalis gondolkodású valaki, mégis, hogyha csak valamennyire figyelemmel akar lenni a történelmi tényekre, el kell ismernie, hogy a nagybirtok kialakulásánál tényleg nem gazdasági, hanem hatalmi tényezők voltak döntő befolyással. Még ha a legteljesebben el is ismerjük azokat a nemes érdemeket és közérdekű szempontokat, melyek a nagybirtok létesítését indokolttá tették, akkor is úgy áll a dolog, hogy először bizonyos hatalmi szervezetnek kellett létezni, mel v a nagybirtokban egyeseket része

sített. És többnyire bizony ellentétes volt ez a hatalmi érdek azokéval, akik ugyanazt a földet, hacsak részben is, már korábban művelték.

Midőn tehát a művelt országokban alig találni talpalatnyi oly helyet, ahol valaha hódítás, külső hatalmi kényszer nem befolyásolta volna a birtokviszonyok alakulását; midőn már évszázadok óta a tulajdonjog oly merevsége áll ellent a gazdasági érdekek ruganyos érvényesülésének, melyet évről-évre csak fokozni igyekszünk, midőn nemzetközi viszonylatban is biztosítjuk a tulajdonjog érinthetlenségét, az evvel szemben való oly alakulása a földbirtok tulajdonának, mely tisztán a gazdasági czélszerűségeen alapul és aszerint alakul, változik, felette nagy érdekekkel kell, hogy bírjon reánk nézve, akik egészen ellenkező viszonyokkal állunk szemben és igen kíváncsiak vagyunk arra, hogy miképpen néz ki a föld tulajdonjoga ott, ahol nincs kényszerszabályok közé szorítva, ahol tisztán a művelők gyakorlati érzéke bír reá hatással? És azután – mint-hogy minden mai állapotnak gyökerét egy ilyen egyszerű állapotban véljük feltalálni, – miből, talán milyen fokozatokkal alakult ki a föld kizárólagos tulajdonához való, ma oly »szent«-nek tartott jog?

A legújabb időkig a földtulajdon eredetére és primitív kialakulására nézve nagyon hézagosak, tehát nagyon eltérők voltak a vélemények. Vita folyt úgy a fölött, hogy a közös tulajdon megelőzte-e az egyéni tulajdont, mint a fölött, hogy a falusi együttélés, illetve tanyarendszer volt-e az eredeti forma s főleg hogy a gazdaságilag nagyon esztelennek tartott előbbi alakzat mi alapon alakult ki? Napjainkig a vizsgálat tárgyai jórészt csupán a kötött tulajdonjog békóiban leledző culturnépek történelmi adatai voltak s e révén a túlnyomó vélemény a mai uralkodó egyéni tulajdon elődjévé tette a közös tulajdont és a falusi rendszer oktalanságát csupán nem gazdasági, önvédelmi és faji eredetre vezette vissza. De voltak, akik erősen kételkedtek e vélemények helyességében és első-sorban az orosz mirek nem régi eredetével igyekeztek a közös tulajdonjogra nézve megczáfolni azt, mintha ez az egyéni tulajdonjogot megelőző általános fejlődési fokot jelentene.

És a mindenesetre már is a nyugateurópainál jóval primitívebben kialakult és primitívebb állapotban levő kelet-európai, orosz viszonyok tanulmányozásának kiterjesztése vezetett rá a primitív földbirtokviszonyok részletesebb tanulmányozására, tüzetesebb megismerésére.

Főleg a Szibéria óriási területén gazdasági szervezetükre nézve teljesen primitív viszonyok közt élő és szabadon fejlődő néptörzsek földbirtokviszonyainak gondos tanulmányozása, melyet az orosz kormány segítségével orosz tudósok tervszerűen hajtottak végre, úgy hogy számos terjedelmes

műben számolhattak be észleleteikről, nyújtotta kiegészítését és betetőzését annak az anyagnak, melyet a primitív népek földtulajdoni fogalmairól a különböző néprajzi tudósok a világ minden táján egybegyűjtöttek. A szibériai és keletorosz viszonyok tanulmányozása annál értékesebb eredményeket nyújtott, mert míg mindenütt szükségszerűleg hatalmi szervezeteknek is részei a primitív népek is, ami gyakran megzavarja gazdasági berendezkedésüket is, addig Szibéria jelentékeny részében ezek a primitív törzsek közvetlen kapcsolatba jutottak a minden oroszok birodalmával, mely egyetlen hatalmi őrzőjük lett, de nem avatkozott be gazdasági viszonyaikba, sőt biztosította azok teljes szabadságát, hacsak az egész törzs köteleességévé tett adózási kötelezettségnek megfeleltek.

Ismertetésünk tárgya egy lengyel nevű angol közgazdasági írónak rövid, compendiumszerű munkája a primitív földtulajdonra vonatkozó művekből, melyben elsősorban az orosz-szibériai kutatások eredményeit sűríti össze, de más primitív népekre vonatkozó közleményeket is figyelembe vesz. Ennek kapcsán azután vázolja az ezen művekből kialakuló képét annak, hogy a tisztán gazdasági szempont irányítása mellett, tehát primitív viszonyok közt, mennyiben létezik a földtulajdon, milyen a formája és érvényesülési köre s evvel kapcsolatban hogyan alakul ki a tanyai rendszer, illetve falusi együttélés.

Oly kérdésekre vet tehát világosságot, melyek mindannyiunkat közelről érdekelnek s így a hatalmas kutatómunka előttünk kevésbé ismert eredményeinek minél tágabb körben való megismerése sok homályt felderühet, sok érdeklődést kielégíthet.

A kutatás eredményeinek rövid egybefoglalása a következő.

Az ember mindenben a gazdasági célszerűség szempontja szerint jár el, ugyanezt az elvet követte a tulajdonjog kialakításában is. Azok a néptörzsek, melyek nem foglalkoztak földműveléssel, a vadász, halász vagy még a nomád, állattenyésztő törzsek sem ismerik a föld tulajdonjogát. A föld nekik oly jószág, mint nekünk a víz és a levegő és egyenesen nem bírják megérteni a tulajdonjog fogalmát. Nyilván azért, mert a tulajdonból folyó kötöttség gazdasági értelmére nem tanítja meg őket helyzetük. A tulajdon, mint minden célirányos állapot fenntartása, bizonyos megerőltetésbe kerül s erre ekkor még szükség nincsen.

A kezdetleges culturájú népeknél a földtulajdon csak akkor jelentkezik, hogyha munkát kell fordítani valamely földterületre oly célból, hogy az gazdaságilag céljainak megfeleljen. Ahol az emberek némileg állandó jellegű lakhelylyel bírnak, ott elsősorban is ez a lakhely lesz a lakó kizárólagos

tulajdona, mert a reá fordított befektetés fűzi hozzá és kényszeríti a mással szemben való megvédésére. Azután magántulajdon a nomádoknál az a rét, melyet fentartása céljából gondozni és elkeríteni kell. És magántulajdon végül mindig az irtásterület, melynek mezőgazdálkodásra használhatóvá való tétele nagy munkát igényel. A szántóföld sehol sincs magántulajdonban, mert a ráfordított munka már ugyanazon évben meghozza ellenértékét. Javában a szántót egy-két évig művelik, azután tovább mennek.

Az egyéni tulajdonnak újabb alapja jelentkezik az állandó letelepedéssel, midőn a mezőgazdálkodás lesz a főfoglalkozássá, mert ekkor a mezőgazdálkodás céljából letelepülő kizárólagos jogot emel a lakhelyre, mezőgazdasági üzemközpontja körüli területre. Itt már azon földterületre is kiterjeszti jogát, melyben nem fekszik munkája. Indoka a tulajdonba vételének: a fekvésből folyó szükségesség.

Miként a fentiekből láttuk, a földtulajdon ezen fokán nincs hely a közös tulajdon számára. A tulajdon szűkkörű, de mindig egyéni. Ahol a közös tulajdonhoz hasonló viszonyokra bukkanunk, ott mindig a használhatóvá tételben való nagyobb számú részvétel az alapja, de a közösség itt mindig csak a legszükségesebbre van korlátozva és sem falusi, sem törzsi jellegű (pl. így végzett irtás sem létezik), hanem mindig csak szorosan a munkában résztvevőkre terjed ki.

Ezen azután változtat a népesség szaporodása. A szabad foglalás aránytalanságokra vezet. Az erőszakosabb, ügyesebb, gazdagabb többet foglal el és a jobbat. Ez eleinte nem okoz bajt, mert mindenki talál magának elég erdőt, rétet, felszántható területet. Mihelyt azonban a népesség szaporodása folytán ez az, elhelyezkedés nem könnyű, súrlódások keletkeznek melyek a foglalás jogát szabályozzák.

Átmenetet képez ezen állapothoz az, midőn a nomádok száma, állatállományuk nagysága akkora lesz, hogy egyes csapadékszegény években a takarmány korlátlanúsága megszűnik. Ekkor először a munkát nem igénylő s így magántulajdonban nem levő réteken való takarmánygyűjtésbe visznek bele egyenlősítő szabályozást: egy napon való kaszálási kezdést, bizonyos területnél nagyobbak elfoglalására való tilalmat. A munkát igénylő rétek még a tulajdonosok szabad rendelkezése alatt maradnak. Utóbb a réteket egyenlő darabokban kiosztják és ezt a könnyebben fenntartható rétekre is kiterjesztik, míg a nehéz munkával megőrizhető erdei rétek továbbra is művelőik egyéni tulajdonát képezik.

A felszántható föld területének a népesség számarányához képest való csökkenésével szintén korlátozzák a szabad foglalás jogát. Immár nem elég egy közelébe lakó gazdának tulajdonát vitató szava, hanem szükséges, hogy tényleg is

mívelje a földet. Mihelyt nem látható többé a földön művelő munkájának a nyoma, avagy a föld bizonyos éveken keresztül műveletlenül maradt, végül mihelyt arról a termés le lett takarítva, elfoglalhatja azt más, akinek arra szüksége van. A földet gyorsan kimerítő, erejének helyreállítását nem ismerő, tehát a művelendő területet folyton változtatni kényszerülő primitív mezőgazdálkodás mellett ezek a rendszabályok mindinkább arra kellett hogy vezessenek, hogy a szerteszejjel szórt farmokban letelepedetteknek földjeibe az új jövevények mind erősebben és mind zavaróan beleékelődtek. A szántóföld kevésnek bizonyulván, az abban hiányt szenvedők neki mentek a réteknek, erdőknek (az ekének nem szabad útját állni), mely utóbbiak korlátlan pusztítása végül fahiányra vezetett.

Ennek az anarchikussá váló állapotnak következtében az egyenkint letelepedett gazdálkodók helyzete mind hátrányosabb, tarthatatlanabb lett. A népesség sűrűsége többé nem engedte, hogy mindenkinek külön erdeje, legelője legyen. A külön erdőt, külön legelőt az egyes már nem bírta megvédelmezni a betörő foglalók ellen, akik a szántóföld után való keresésben nem álltak meg ezek irtásánál, feltörésénél hanem a gazda lakának legközelében fekvő szántóra is rátették kezüket, ha ürügyük volt rá a parlagon hagyás folytán. A birtokban levők, a gazdagok ennek a fejlődésnek ellenálltak, amíg csak bírták, de a növekvő szegénység túlereje végül mindenhova betört és így kénytelen volt mindenki engedni és: falukba tömörülni.

Ekként a falusi közösség kényszerű gazdaságfejlődés folytán jött létre, mert ez a szervezet lehetővé tette közös legelő tartását, az erdei faizás közös kielégítését és végül a szántóföldek időnkénti kiosztását, melyet a népesség számának változásai tettek szükségessé. A sok szegénynek győzelme volt ez a gazdagok felett és az egyéni jog korlátozása.

A vázolt fejlődési folyamat világosan mutatja, hogy mindig az egyéni tulajdon alakult ki előbb és a közös tulajdon forma csak ezután következett. De a falusi szervezet tanulmányozása azt is igazolja, hogy az irányadó szempont ez után is az egyéni jog volt, csak ott lesz az korlátozva, ahol a közös gazdasági érdek kívánja. Sohasem terjeszkedik tehát ki az intenzív gazdasági munka területeire: belsőre, szőlőre stb. Nincs rá oka, hogy a rétekre kiterjedjen, hacsak azok nem túlaránytalanul oszlanak meg az egyesek között. Ellenben a szántóföld időnkénti kiosztását annak kényszerű változtatása és a dülőkényszer mozdítják elő. Az egyéni jogokban való benyúlás azonban alkalmazkodik a helyi szük-

ségességhez és a gazdálkodás előrehaladt állapotához, mely utóbbi körülmény, lassan ismét mind szűkebbre szorítja a közös jogok körét. A munka intenzitásával nő a tulajdonjog intenzitása. Sok helyen a jó fekvésű és minőségű földek közös kezelés alatt állanak, míg a rosszabbak szabadon foglalkozhatók.

Hony mennyire összefügg a lakóság sűrűsödésével és a föld társadalmi keresletével a fejlődés, igazolja LICKNOW statisztikája az irkutzki kormányzóság területéről, mely szerint *minél kevesebb a gazdálkodókra fejenként eső szántóföld mennyisége, annal tágabb a közös jogok érvényesülése.* Amely vidéken legtöbb a szántóföld, ott semmiféle formája a közös tulajdonnak nem létezik, míg a szántóban legszűkebb községek az időnkénti felosztást gyakorolják.

A szerfölött nehéz munkával művelhetővé tett szántóföld azonban ott is kivételesen egyéni tulajdonba kerül, ahol a többi szántót időnként újra osztják. Ahol pedig minden talaj ilyen nehezen művelhető, nincs faluközösség, pld. Finnországban.

Az orosz birodalmi adatgyűjtés végül arra is bizonyítékot szolgáltatott, hogy a földtulajdon formái, a farmrendszer vagy faluközösség létezése sehol sem függnék össze faji jelleggel, hanem mindig a gazdasági szükségletnek megfelelőleg alakulnak ki. Ezt igazolja, hogy a telepes orosz földművesek a viszonyokhoz képest választják ezt vagy amazt a rendszert, habár a hazai viszonyaik éppen az ellenkezők is voltak.

LEWINSKI bizonyítva látja, hogy – hacsak nem gazdasági okok játszottak közre – egyébként mindenütt megelőzte a tanya (farm) rendszer a falusi községet és az szükségyszerűleg állott elő a nép szaporodása folytán. A falusi együttélés hátrányosnak tekintett tulajdonságai a kisebb bajt képviselték. Egyebekben ezek is mindig a gazdasági érdekhez idomultak s így a dülő rendszer, a sok külön darab föld is ennek a szempontnak hatása alatt jött létre. Ezt bizonyítja az, hogy ahol a föld minősége és fekvése egyenletes, kisebb a dülők száma, ellenben ahol sokféle a fekvés és minőség, jóval több. Mindennek, amit észszerűtlennek tartunk, komoly létesítő okai voltak és vannak.¹⁾ Egy kozák falu eltért az eddigi dülő rendszertől s egy darabban adta ki a szántóföldet, de 6 év múlva visszatért az előbbihez, mert oly hátrányos volt az új állapot.

Azt, hogy a hegyvidékeken a falusi község alig van elterjedve, annak véli tulajdoníthatni LEWINSKI, hogy ott a hely-

¹⁾ Erre bizonyíték hazánkban az eltérés az Alföld és Dunántúl között. Amott a farmrendszer, itt a faluközösség nyilván összefügg a talaj minőségével és az éghajlattal.

változtatás nehezebb s így fokozott érdeke a tulajdonosnak, hogy a tanya rendszert fentartsa s tulajdonát a közeli földekre megvédelmezze. De talán összefügg ez a primitívebb vagy igen hegyes vidékek lakosságának ritkaságával is.

A vázolt fejlődés általános érvényű az egész világon, amitől eltérés csak ott van, ahol külső behatás folytán rendkívüli kereseti forrásra tesz szert a lakosság. De – hozzáteszi a szerző – mihelyt ez a keresetforrás megszűnik, a szükségszerű fejlődés tovább halad. Ezt bizonyítják a vasúti munka által rendes életmódúkból kizökkentett szibériai vidékek.

Neubauer Ferencz.

Magyar közgazdaság és kultúra.

(A Budapesten 1913. évi aug. hó 11-30. megtartott VIII. nemzetközi közgazdasági tanfolyam előadásai. Budapest 1914.)

Ebben a szép, vaskos kötetben közel félszáz előadás ismerteti hazánk történelmét, földrajzi, közjogi, gazdasági viszonyainkat, kereskedelmi intézményeinket, iskoláinkat, irodalmunkat, Budapest fővárost, végül Bosznia-Hercegovinát. A dolog természeténél fogva az előadások jelentékeny része csak összefoglalás – emiatt sok felolvasó mentegetőzik a tárgy bősége és az idő rövid volta által rákényszerített hiányosságra – és hazánk gazdasági élete már sokkal fejlettebb, semhogy arról ennél jóval nagyobb kötet is mindenre kiterjedőleg beszámolhatna –, mégis alapvető mű ez annyiban, hogy hazánk gazdasági viszonyairól ilyen sokoldalú és részletes mű még nem jelent meg. Sajnos, hogy magyar nyelven ezután sincs ilyen munkánk, ez a mű t. i. vegyesen francia és német nyelvű.

Egyes részletkérdéseket nagyon alaposan tárgyal a munka, különben is az előadók elsőrangú tudósaink közül vannak összeválogatva, természetes dolog tehát, hogy az egész könyv magas színvonalon áll. Ilyen írónak közönségesen ismert jó tulajdonságaira, fölöslegesnek tartjuk rámutatni, egyszerűen utalunk PERESZLÉNYI-nek a Közgazdasági Szemle 1913. évi október havi füzetében megjelent ismertetésére, amelyet teljes

egészeben magunkévá teszünk, ezen a helyen egy remélhető magyar kiadás érdekében néhány hiányosságra leszünk bátrak a ügyeimet felhívni.

A mű jelentékeny része hazánk gazdasági leírására esik. Ezen a téren kereskedelmi iskolai földrajztanárainké volna az első szó, de sajnos, a felolvasók közt hiába keressük kereskedelmi iskoláink földrajztanárai két vezéralakjának, SIMONYI JENŐ-nek és PÉTER JÁNOS-nak nevét, holott ez irányban ők lettek volna elsősorban hivatva a munka megírásában közreműködni.

Egy ilyen alapvető műben szívesen látnók a tárgy- és névmutatót, ehelyett pedig még a rendes tartalomjegyzéket is sajnosán kell nélkülöznünk. Igaz, hogy a kinyomtatással sietni kellett, hogy aug. 30-ára meglegyen, s talán késleltette a munkát az íróknak az az igyekezete, hogy lehetőleg a legfrissebb adatokat is felhasználják, mégis feltűnő, hogy még rendszeres lapszámozásra sem volt idő, (minden előadásnak külön lapszámozása van), mikor a congressusnak egy nappal később kiosztott actáinál mindezt a legszebb rendben látjuk, eltekintve az ott különben sem fontos mutatótól.

Ilyen alapvető műben, amelynek hibái kétségtelenül bejutnak a külföldi, sőt talán hazai tankönyvekbe is, sajnálattal látjuk a sajtóhibákat, melyekből legtöbb éppen az első előadásba csúszott: Oudova, Becké, Futin, Gorgény, Kudzier, Ruzska, – e. h. Ondova, Beckó, Gutin, Görgény, Kudzsir, Ruzska stb. stb., talán ide vehetjük ezt is: »Temesvár sur la Ternes et, sur la Béga la ville de Lúgos« – ez t. i. fordítva van; szintén tollhiba lesz, hogy a vasút ott szeli Kolozsvárt, ahol a Sebes Kőrös völgyébe lép. Egy későbbi felolvasásban hazánk textilparáról szólva, a szerző ismétlen hivatkozik a *nem mellékelt* fényképekre: »voir photographie«, »ci joint quelques vues photographiques«. Ezzel korántsem azt akarjuk mondani, hogy kevés a melléklet, mert sok és szép melléklet van, – a melléklet hiányát a hazánk vasútjairól szóló előadásnál éreztük csak, ez t. i. sokkal érthetőbb lett volna egy vasúttörténelmi térkép alapján, – így hazánk vasútjairól itt csak egy, inkább orographiai térképről alkothat képet az olvasó, ezen pedig csak az »à trains rapides« vonalak vannak ábrázolva.

A sietség mellett a rövidség is félreértésekre adhat okot. így pl. a TELEKI PÁL előadásában az idegenek esetleg a cityképződést látják abban a jelenségben, hogy Budapest lakossága a környező falvakba költözik a város helyett, pedig a cityképződés a IV. kerületre szorítkozik, ahol magánemberek nem győzik a lakásbért fizetni, csak üzletek, az egész város elhagyásának pedig nálunk közismert oka a telekspeculatio,

akárcsak a szintén egyenetlenül fejlődő amerikai nagyvárosoknál. KÁROLY REZSŐ előadásából a francziák meglepetve értesülhettek, hogy nálunk a földek 6%-a törpe, 46.5%-a kis, 15%-a közép és 32%-a nagy üzem művelése alatt áll, hiszen a kisbirtok hazájának kikiáltott Franciaországban a területből több mint 40% nagy üzem! A hiba ott van, hogy a francziáknál a törpe-, kis- és középüzem felső határa 1-10-40 hold, nálunk pedig 5-100-1.000 hold, vagyis nálunk kisüzemnek nevezik azt, ami a francziáknál már nem is közép, hanem nagy üzem. MADAY később a munkáskérdéssel kapcsolatban részletesen leírja, MATLEKOVITS pedig a német viszonyokkal összehasonlítva írja le, hogy nálunk mekkora földeket értenek kis, közép stb. üzem alatt s ez pótolja a látszólagos hiányt. Ugyancsak KÁROLY-nál az állat és állati terménykivitelünk 256 millió K (1909). PIRKNER-nél ugyanez 400 millió K (év nélkül); KÁROLY szerint hazánk bányászata (Bergbau és nem: Berg- und Hüttenwesen) 185 millió K-t jövedelmez, nem tudom, hogy beszámította-e a kőbányászatot, amelyről hivatalos statisztikáinkkal egybehangzóan nem szól MATLEKOVITS és EDVI ILLÉS; ők hazánk bányászati jövedelmét a só nélkül, de a kohótermékek beszámításával 160 millió K-ban, RÉZ GÉZA kohótermékek nélkül, a vasérczekkel és sóval (a só eladási és nem termelési árban) mutatja ki.

Szintén a rövidség félreértésre adhat okot BUD JÁMOS előadásában. A magyarok »kedvezőbb szaporodása« a nemzetiiségekkel szemben t. i. könnyen a születések kedvezőbb arányára magyarázható, pedig a halálozási arány billenti a mérleget a magyarok javára; esett ugyanis

	a magyarok közt			valamennyi nemzetiség közt		
	élve- születés	halá- lozás	1000–1000 szapo- rodás	1000 lélekre élve- születés	halá- lozás	szapo- rodás
1908	39.2	26.2	13.0	39.4	27.9	11.5
1896—1900 .	36.2	23.9	12.7	36.3	24.8	11.5

s ez azért fontos, mert a születések kedvező aránya nem mutat föltétlenül jobb gazdasági és műveltségi viszonyokra, míg a halálozások kedvezőbb aránya erre vezethető vissza. Már a szaporodásra is befolyásuk van a gazdasági és művelődési viszonyoknak, s milyen befolyásuk van a beolvadásra! Köztudomású, hogy milyen népvándorlás ment végbe hazánkban az utolsó két évszázadban az Alföldre, s megy most a városokba: az idevándorolt nép megmagyarosodva számbelileg növeli, meggazdagodva vagyoniilag teszi erősebbé, magasabb culturájú körbe jutva műveltségével vezetős szerepre teszi hivatottá a magyarságot. Ennek a természetes folyamatnak tulajdonítható, hogy 1840, ill. 1850 és 1870 közt, mikor a szabadságharcz éppen a magyaroktól követelt legtöbb ember- és

pénzáldozatot, mikor a jobbgyáság felszabadítása erős csapást mért a nemesség tekintélyére, az absolutismus alatt folyó úrbéri rendezés a színmagyar köznemesség jelentékeny részét tönkretette, a polgárságunk pedig még németesedni is kezdett: ez alatt az idő alatt a magyarság számaránya nem csökkent, hanem még emelkedett is. Vannak ezekre czélzások, de mégis feltűnő, hogy ezeket nem részletezte BUD, mikor felolvasásában azt bizonyítgatta, hogy itt a magyar faj uralma természetes alapokon nyugszik, s a magyarosodás nem erőszakolt folyamat. Megemlíti BUD a kivándorlást is, amely szintén a magyarság túlsúlyát növeli, s a kivándorlást legtekintélyesebb íróink nyomán a nagybirtokrendszer hibájául rója fel. Ez tényleg positiv ok, de van egy fontos negativ ok is: nagyiparunk fejletlensége, a közszenhiány! Franciaországban kisbirtokrendszer van, s ott a population rurale 1886-1906 közt több mint egy milliónyival csökkent, miközben a városi lakosság száma közel 3 milliónyival emelkedett absolut számokban; Németországban 1886-1910 közt a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság szintén absolut számában is csökkent s ezzel egyidőben az ipari lakosság óriási arányban emelkedett: itt a kivándorlás megszűnését az ipar hallatlan kifejlődésének kell tulajdonítanunk; Franciaországban az ipar fejlettsége mellett természetesen a szaporodás csekélysege is közrejátszik. Nálunk tehát a kivándorlás nagysága egyrészt városaink csekélyebb felvevőképességére vezethető vissza, mert a mi »földéhes« parasztjaink sem mind a prairiekre mennek, hanem tízezer- és százezerszámra keresnek és kapnak munkát Newyork, Cleveland gyáraiban, a bányákban, Románia ipartelepein stb. Hanem azt már nem tudom, ki írná alá, hogy az egyke-rendszer tipikus osztályának, a kisbirtokosságnak terjedése a születési arányszámot javítani fogja?

MÁDAY ANDOR felolvasásától a munkáskérdésről egyebet is vártunk volna, mint törvények idézését és a socialista pártok történetét. A külkereskedelmi forgalom ismertetésénél több logikus kapcsolatot szerettünk volna látni, TRAUTMANN HENRIK t. i. a behozatali árúkat szorosabb kapcsolat nélkül, az érték nagysága szerint sorolja fel; egyhelyt 57, másutt 60-féle árút sorol fel egy lélekzetre.: Es wurden ferner i. Jt.

Bizonyos egyenetlenséget látunk abban, hogy pl. malomiparunkat inkább technikai szempontból méltatja FARKAS FERENCZ, míg a többi iparágaknál a földrajzi elterjedés, a külföldi hasonló iparágakkal való összehasonlítás a főrésze az előadásnak. Ez elvégre egyéni felfogás dolga, de azt már nem helyeselhetjük, ha ilyen rövid előadásokban valaki idegen tárgykörre is kiterjeszkedik. Így hazánk földrajzi leírásában nyelvészeti, történeti, politikai fejtegetéseket találunk. Ugyanitt van az is, hogy Debreczen, Szabadka,

Kecskemét, Hódmezővásárhely a török időkben összefutott lakosságnak köszönheti keletkezését. Ez nagyon elterjedt nézet, s mi nem is szólnánk ellene semmit, ha nem éppen földrajzi értekezésben, s nem éppen egy olyan fejtegetés befejezése-képpen volna írva, amelyben városaink keletkezésének *természetes* föltételeiről van szó. Ezek a városok megvoltak a török világ előtt is vagy mint városok, vagy mint nagy »vásár hely«-ek. A török dúlás idejében kétségtelenül sok falu elpusztult, és sok menekvő tódult egy-egy nagyobb községbe. Ilyenmódon pl. Hódmezővásárhely körül 18 falu elpusztult, s ezeknek a területén nem keletkezett új falu, határuk a Hódmezővásárhelyébe olvadt. Ennélfogva a török világnak tulajdonítható az, hogy egyes alföldi városaink határa kisebb vármegyénk területével vetekedik, hogy ezeknek a városoknak lakossága, amint azt TELEKI PÁL kifejti, felerészben földműves, s jelentékeny része nem is a szorosabb értelemben vett városban lakik, de egyáltalában nem következik a törökkori állapotokból, hogy ezeken a helyeken város keletkezzék vagy ne keletkezzék. Békésmegye egészen elpusztult a török világban, s Csabának ma 42.000-nyi lakossága van, pedig ott nem volt város a török világban. A törökdúlás után (1720-i népszámláláskor) Jászberény nagyobb város volt, mint Szeged, Hódmezővásárhely, Arad, Szabadka, amelynél Zombor népessége is több volt, de mivel nem fekszik olyan nevezetes útsomópontnál, mint Debreczen, Szabadka stb. ezek mögött messze elmaradt. Azt a lakosságot, amely XVIII. század elején néha egész várost lakatlanul hagyott, másszor mint a békési tótok egy része, egy pap vezetésével tömegesen indult meg messze fekvő vidékre (a Nyírségbe), azt ugyan nem lehetett volna megtartani egy városban azért, mert az a város a török világ idejében biztonságot nyújtott. Szabadka 40, Debreczen 65, Kecskemét 30, Hódmezővásárhely 25-30 ezernyi nem földművelésből élő lakosságát éppenúgy az illető városok kedvező földrajzi helyzete vonzotta oda, mint Szeged, Kassa stb. városaink lakóit.

Török Pál.

Statisztika.

Horvátország népességi statisztikája.

{Lakatos Josip. Narodna statistika. Zagreb 1914. 80. 1. 2°.}

A jelen munkát a horvát sajtó nagy része mint a horvát »nemzeti« statisztika legjelentékenyebb tudományos alkotását üdvözölte. Szerzője, aki a nagyszerb összeesküvésben tanúsított magatartása s az e pörről írt röpirata (*Medju velezdajacima*) miatt a jugoszláv körök előtt nagy népszerűségnek örvend, most a tudomány babérait fűzi koszorújába.

A jugoszláv körök ünneplését teljesen értjük. Valóban LAKATOS munkája egészen az ő szájuk íze szerint készült. Egy nem létező trialista birodalom elvi alapján áll s a »négy horvát ország« (Horvátország, Bosznia, Dalmácia, Isztria) statisztikai számadataiból azt a tanulságot hozza ki, hogy a horvát nemzetre a német és a magyar nemzet a veszedelmes, de nem a szerb. Ez egészen az Obzor iskolájára vall: trialista mezben akarja a horvát nemzetet Jugoszláviának, vagy mondjuk ki őszintébben Nagy-Szerbiának megnyerni.

Tudomány szempontjából a munka keveset ér. Alig több, mint a népszámlálások eredményeinek bizonyos kategóriák szerinti összehöngészgetése, helyenkint ferdítgetése. Relative újat, de sok elfogultsággal és kevés kritikával, csak a horvátországi magyar iskolákról és a tengerentúli horvátokról mond.

Először a négy horvát ország népességének szaporodásával foglalkozik. 1910-ben tudvalevőleg Horvátországnak 2,621.954, Boszniának 1,898.044, Dalmáciának 645.666, Isztriának 403.566, együtvéve 5,569.224 lakosa volt. A szaporodás az utolsó tiz évben Horvátországban 8.5, Boszniában 14.1, Dalmáciában 87, Isztriában 16.95, együtvéve 10.6%-nyi volt. (A szorosan vett Magyarország ugyanezen évtized alatt 8.5. Ausztria meg 9.3%-kal gyarapodott.) Már ez a nagyon különböző szaporodási százalék is mutatja, hogy e négy ország nem fogható egy kalap alá.

Szembeállítja a tényleges szaporodást a természetessel. Horvátország természetes szaporodása 10.4, Boszniáé 13.15, Dalmáciáé 14.1, Isztriáé 15.47% volt, amiből látható, hogy amíg Boszniának és Isztriának elég jelentékeny vándorlási többlete van, Horvátország és Dalmácia szaporodását nagyon erősen sorvasztja a kivándorlás. Horvátországban az egyetlen Pozsegamegyében van még vándorlási többlet (0.8%). Lika-Krbavamegyének lakossága magas természetes szaporodása

(14.1%) mellett is 2.2%-kal fogyott. Az utolsóelőtti évtizedben még 4 megyének volt vándorlási többlete.

A népsűrűség a négy országban megint nagyon különböző. Horvátországban 61.6, Boszniában 97.06, Dalmáciában 50, Isztriában 81 ember jut egy km-re. Horvátországban a legsűrűbb lakosságú megye Várasd (1203), mely nemcsak Horvátország, de Magyarország valamennyi vármegyéit is messze felülmúlja. Magyarországon Pestmegye a legsűrűbb lakosságú (85'2), Horvátországban Zágrábmegye következik Várasd után (72'1). Ausztriában azonban Alsó-Ausztriának (178), Sziléziának (147) és Csehországnak (130.3) jóval nagyobb a sűrűsége, mint Várasd megyének. A legritkább lakosságú horvát megye Lika-Krbava (33).

Ezután LAKATOS áttér a nemzetiségi viszonyokra. Községről-községre kiírja, néhány sajtóhibával kiegészítve, az 1900-i és az 1910-i népszámlálás adatait először Horvátországra nézve a horvátokat és szerbeket illetőleg. Ez összeállításból semmivel több nem derül ki, mint az, amit LAKATOS nélkül is tudunk, hogy t. i. Horvátországban 1,638.354 horvát és 644.955 szerb van s az előbbieket a lakosság 62.5, az utóbbiak 24.6%-át teszik, míg 1900-ban a horvátok százaléka 61.7, a szerbeké 25.5 volt és hogy a horvátok az utolsó évtizedben 9.9, a szerbek 5.6%-kal szaporodtak. A szaporodás különbözőségének okát keresni nem jut eszébe, valamint az sem, hogy a két nép egymáshoz való viszonyáról szóljon. Sőt még azt sem teszi meg, hogy a horvát és szerb nép elhelyezkedéséről valami világosabb képet adna.

Mellékel ugyan néhány térképet, melyek a szerbek és horvátok elhelyezkedését mutatják be járások szerint, de e térkép nem igazít el, hiszen a természeti és nyelvi határok éppen nem vágnak össze a járási határokkal. Ha kiemeli azt a négy nagyobb vidéket, ahol a szerbek compact tömegekben laknak, sokkal világosabb volna az olvasó előtt a dolog. Ez a négy vidék: 1. a lika-krbavai, mely magában foglalja a megye északi részét a gospic-otocaci vonaltól és két helyen mélyen benyúl Modrus-Fiumemegyébe egyrészt Kammerai-Moraviczáig, másrészt Dubraveig és Serjasicáig. E területen mintegy 180.000 szerb lakik, 2. a zágrábi, mely a megye déli részét foglalja el, a Kulpa, Száva és Una majdnem egész közét és átnyúlik Modrus-Fiumemegyébe is egész a Korana horvát völgyéig, mely völgy e területet elválasztja az előbbitől. Itt mintegy 160.000 szerb lakik; 3. a pozsega-verőczei, mely a Psunj-hegység déli lejtőjétől az Ilova folyóig és a Száva síkjáig terjed s mely Bjelovar-Körös megyét is meglehetősen beága. E területen mintegy 140.000 szerb lakik; 4. a szerémi, mely e megye keleti részét foglalja el Ilók, Sid és Jamena vonalától, de kiága-

zással bír Verőcze megyéig a Vaka völgyében. E területen mintegy 200.000 szerb lakik.

Ami a nyelvileg egymáshoz oly közel álló, de fajilag és kulturailag annyira különböző két nép egymáshoz való viszonyát illeti, ahol vegyesen laknak is, a két nép mereven elzárkózik egymástól. Közeledés csak a városok jugoszláv eszméktől saturait intelligentiájánál észlelhető. A két nép tömege egyenesen taszítja egymást, úgy, hogy amely községben valamelyik túlsúlyra emelkedett, onnan a másik lassan elköltözik.

A különböző szaporodási százaléknak legfőbb oka a horvátság virágát képező kajkavacoknak (Várasd, Zágráb, Belovár- Kőrös és északi Modrus-Fiume horvátjai) nagy termékenység, erkölcsi tisztasága, ami különben egyik legnagyobb biztosítéka annak, hogy soha a horvát nép tömegét a jugoszlavismus nem keríti hatalmába, lévén a kajkavacoknak, ez igazi történeti horvát nemzetnek, egyik legjellegzőbb vonása a szerbofobia.

A horvát nyelv három tájszólásának elhelyezkedéséről s a dialectusokat beszélők számáról sem lett volna felesleges tájékoztatni bennünket. Persze, ha ezekről szólt volna LAKATOS, még inkább kiderült volna, hogy Horvátország horvátjait tekintve is valami más, mint a többi három horvát ország. A kajkavacokon kívül ugyanis vannak még cakavacok, akik a tengerparton laknak és stokavacok, akik Horvátország még nem említett területein laknak és akik a szerbekhez a legközelebb állnak. A kajkavacok száma körülbelül 1,043.000, a cakavacoké 102.000, a stokavacoké 493.000. A többi horvát országban egyáltalában nincsenek kajkavacok, hanem Bosznia tisztára stokavac, Isztria cakavac, Dalmáciában meg a közvetlen tengerpart a Cetináiig és a szigetek cakavacok (mintegy 150.000), a többi horvátok stokavacok.

Boszniában 1,822.564 lakos vallotta magát horvát-szerb anyanyelvűnek. Ezek közül 825.418 a szerb, 612 137 a muzulmán, 385.009 a horvát, szóval a lakosság 43.49%-a szerb, 32.25%-a muzulmán és 19.28%-a horvát. A lakosság nagyon keverten lakik. Összefüggőbb horvát terület van Lika-Krbavától a Narentáig, végig a dalmát határon s onnan fel a Narenta völgyén Jablanicáiig. Feltűnő, hogy a városokban majd mindenütt a muzulmánok vannak többségben, az ország régi urai, míg a szerbek, a régi jobbágyok, a városokban viszonylag még ma is kis számban vannak. Az utolsó évtizedek politikája miatt a muzulmánok még mindig erősen kivándorolnak s ezért viszonylag alacsony a szaporodási százalékuk (7.71), míg a szerbeké (15.7) és a horvátoké (19.9) a bevándorlás miatt magas.

Dalmáciában a horvátok száma LAKATOS szerint 505.334

(82.5%), a szerbeké 105.335 (16.31%). Az osztrák statisztika a horvát és szerb nemzetet egynek veszi, ezért LAKATOS egyszerűen a görög-keletiek számát veszi a szerbekének és a maradékot horvátnak minősíti. A baj csak az, hogy Ragusa és Cattaro környékén van vagy 10000 katolikus szerb. A szerbek leginkább északi Dalmácia szárazföldjét és Cattaro vidékét lakják s a horvátoknál jobban szaporodnak (9.41%. a horvátok 7.9%), valószínűleg azért, mert a szárazföldi szerb nehezebben szánja rá magát a kivándorlásra, mint a tengerparti horvát.

Isztriában 168.143 horvát (43-52%), 55.134 szlovén (14-27) és 147.417 olasz (38.14%) lakik. A horvátok a keleti oldalon és a szigeteken laknak. Szaporodási százalékuk 17'6, a szlovéneké 14.6, az olaszoké 8'1.

Összegezve az eredményeket, a négy horvát országban »horvát-szerb« anyanyelvű a lakosság 87.5%-a, de ezekből horvát LAKATOS szerint is csak 48.4%, de számuk tényleg valamivel alacsonyabb, ha levonjuk a katolikus szerbeket. Többségben a horvátok csak Horvátországban és Dalmáciában vannak, szóval a közjogi Horvátországban.

Ezek után áttér LAKATOS az ellenségekre, a németekre és a magyarokra s velük spkkal tüzetesebben foglalkozik. Előadja betelepedésük történetét, ismerteti iskoláikat, lapjaikat, egyleteiket, csakhogy minél inkább feltárja honfitársai előtt a nagy veszedelmet, melyet e népek törekvései a horvátokra nézve magukban rejtenek.

A németek összes száma Horvátországban 134.078 (5. 1%), Boszniában 22.968 (1.21%), Dalmáciában 3.081 (0.497o), Isztriában 12.735 (3.8%). Isztriában és Dalmáciában a németek katonák vagy kereskedők, az előbbieket nem játszanak politikai szerepet, az utóbbiak meg egyrészt végtelen hasznosak az illető országokra, másrészt – uti exempla docent – pár nemzedék alatt elhorvátosodnak, miattuk tehát kár félrevernü a harangokat. Boszniában is ugyanígy áll a dolog, mindössze hogy emellett 20 kis német földművelő-telep van északi Boszniában, melyeket LAKATOS mind külön-külön tárgyal, de amelyeknek összes németisége sem megy többre, mint 7.385; ezekért is kár tehát olyan nagyon lármázni. Ami meg a horvátországi németeket illeti, azok az utolsó évtizedben 1.5%-kal fogytak, tehát ők már nem terjeszkednek, hanem szépen kezdenek a horvátságba beolvadni, amint ezt éppen LAKATOS úrék egy különben nagyon érdekes cikksorozatából tanultam *Obzor* 1914. május 10., 13., 21. számok. Egyébként a németek leginkább a három sziavon megyében laknak és többségben csak 14 községben vannak. Legtöbb német Eszéken (11.269 a város 35.9%-a) van.

Érdekes megemlíteni, hogy LAKATOS felsorolván a horvát-

országi német lapokat, megemlíti az eszéki *Draut*, de nem az *Agramer Tagblat*ot. Miért? Mert a *Drau* unionista és horvát érzelmű lap, az *Agramer Taghlaui* meg a jugoszláv körök német szócsöve. A Drang nach Ostentől rettegő horvát közvélemény előtt az unionista horvát programmú, de német nyelvű lapot a pangermanismus gyanújába kell keverni.

A németekre is haragszik LAKATOS, de az igazi fekete ördög szemében a magyarság. Magyar Horvátországban 105.948, Boszniában 6.443, Dalmáciában 4, Isztriában 5 van. Mivel az osztrák statisztika csak az osztrák honosok társalgási nyelvét mutatja ki, a dalmáciai és isztriai számban nincs benne a magyar honos magyarok száma, mely a két országban legalább 10.000 (magyar ezredek legénysége). A boszniai magyarok is leginkább katonák néhány sarajevói kereskedő mellett. Jelentékenyebb szerepet csak a horvátországi magyarság játszik, mely leginkább Verőcze (33.327, 14.1%), Szerem (27.523, 6.9%), Pozsega (16.462, 6.2%), Belovár-Kőrös (14.224, 4.3%) megyékben és Zágráb (4.028, 5.1%), Eszék (3.729, 11.9%) és Zimony (1.999, 11.7%) törvényhatósági városokban lakik. Többségben csak 4 községben vannak (Hrassin Verőczében, Korogj, Stari Jankó vei és Cakovci Szeremben), de körülbelül 230 községben képeznek számbavehető kisebbséget. A kisebb német töredékek beolvadnak a horvátságba, de a magyarság ma már megtartja nemzetiségét.

Mindazonáltal csak a valóság félreismerése vagy tudatos félremagyarázása okozhatja azt a félelmet, hogy a magyarság, bárhol is veszélyeztetné Horvátország horvát nemzeti jellegét. Mert igaz ugyan, hogy amíg 1880-ban a magyarság Horvátország lakosságának csak 2.09%-át képezte, ma 4.1%-át képezi és hogy a magyarság ez idő alatt 158.5%-kal szaporodott, de amíg e szaporodás az első tizedben 68.3%-nyi volt, a másodikban már csak 31.9%, a harmadikban meg éppen 16.6%. Ebből látható, hogy a nagyarányú bevándorlásnak már vége közeledik.

De meg különben is a magyarságnak a horvát nemzeti eszme szolgálatában is van hivatása a társországban. A magyarság a vele rokonszenvező németséggel együtt leginkább a szerbek lakta vidékeket lepi el. Ők nem zárkoznak el a szerbségtől, mint a Horvátok, ők megvannak velük is egy faluban. Ezért az ő feladatuk ellensúlyozni a szerbség állam-bontó törekvéseit oly területeken, ahol erre a horvátság nem; képes. És e feladata németség gyöngülése miatt mind. nagyobb mértékben a magyarságra fog hárulni.

De természetesen éppen ez nem tetszenék a jugoszláv: uraknak, ezért minden módon a magyarok ellen kell izgatni a horvát közvéleményt. Ez izgatásnak egyik régi kipróbált

eszköze a magyar iskolákat magyarosítással vádolni. LAKATOS meglehetősen fáradtsággal összeszedte mind a 89 magyar iskolára nézve az adatokat, úgy hogy ezeknek legkimerítőbb monographiáját nála találjuk, amiért fogadja hálás köszönetünket. Ez iskolák közül 59 a Julián-iskola, 16 a vasúti, 7 a felekezeti, 6 a magán és 1 a községi. Megyék szerint 1 iskola van Modrus-Fiumében, 2 Zágrábban, 14 Belovár-Kőrösben, 16 Pozsegában, 27 Szeremben, 29 Verőcében. A Julián-iskolákat 1910-ben 5.371 tanuló látogatta, akik közül 4.569 volt a magyar, 639 a német, 57 a horvát, 88 a más nemzetiségű. A vasúti iskolákat ugyanekkor 4.870 tanuló látogatta. Ezek közül csak 4.060-nak mutatja ki LAKATOS a nemzetiségét. Szerinte közülök 2.507 volt magyar, 1.146 német, 201 horvát, 73 szerb, 103 más nemzetiségű. A Julián-iskolák tanulóinak tehát 1.2%-a volt horvát, a vasútiaknak 4.9%-a. így néz ki a magyarosítás. Bizony, ha nem üldöznék a horvát szülőket azért, ha gyermekeiket magyar iskolába adják, sokkal több horvát gyermek járna azokba, mert már sokan rájöttek, hogy mennyire üdvös Szent István birodalmában a magyar nyelv tudása. Nagyon fáj LAKATOS-nak, hogy a németek oly nagy számban keresik fel a magyar iskolákat. E jelenség okát nem keresi; mi elárulhatjuk neki: a németek leginkább szerb többségű területeken laknak, ahol a horvát iskolatörvény szerint az országos iskolák szerb iskolák, ezekbe az iskolákba meg igazán nem adhatja nyugodtan a német szülő gyermekeit.

Ezzel végzett LAKATOS a horvát országok nemzetiségeivel, pedig még mindegyik országban vannak olyan nemzetiiségek, amelyek, ha nem is érik el az előbbieket számát, mégis jellemzőek az illető országokra és amelyekre e «nemzeti» statisztikának ki kellene terjeszkednie. Hogy pl. olaszok nemcsak Isztriában vannak, hanem van belőlük Dalmáciában is 18.028, Boszniában 2.462 és Horvátországban 4.000-4.500, arról hallgat. Szlovénekről is csak Isztriában tud, pedig ők is vannak Dalmáciában 542-ben, Boszniában 3.108-an és Horvátországban 16-17.000-en. A cseheket, tótokat, ruthénokat, lengyeleket, spanyolokat, cigányokat stb. meg sem említi. Pedig pl. a csehek igen jelentékeny szerepet játszanak különösen Horvátországban. Dalmáciában 1.412, Isztriában 1.807, Boszniában 7.045, Horvátországban 31-32.000 cseh van.*) A csehek nemcsak a legszorgalmasabb iparosai az országnak, hanem a jugoslavismusként, melynek bölcsője Prá-

*) Azért mondom itt is és még másutt is csak hozzávetőleges számot, mert a magyar statisztikai hivatal csak 7 nemzetiséget ismer, a többitől csak kiadványai jegyzeteiben számol be, igen pontatlanul és rendszertelenül. Aki csak valamennyire jártas a demographiában, tisztában van vele, mennyire tudománytalan ez az eljárás.

gában ringott, legfanatikusabb terjesztői. Tótok csak Horvátországban vannak nagyobb számmal (1.000 felett) 21.613-an. Nekik van 4 iskolájuk is és Ópazuán a lakosság többségét képezik. Ruthének Boszniában 7.431-en, Horvátországban 8.317-en vannak. Sokan tehát nincsenek, de számuk rohamosan gyarapszik és a körösi görög katolikus püspökség híveinek felét ők teszik ki. Lengyel Boszniában 10.875, Horvátországban mintegy 2.000 van. Számuk nagyon növekszik. Spanyol Boszniában van 7.886, akik sephardeus zsidók s akik Bosznia legrégebb és legelőkelőbb kereskedő osztálya. Zimonyban is vannak 125-en. A cigányok száma Boszniában 5419, Horvátországban 12-13.000. Ezeken kívül vannak még a négy horvát országban oláhok, bolgárok, albánok, törökök, görögök, francziák stb. Mindezekről kötelessége lett volna LAKATOS-nak beszámolni.

A horvát országok nemzetiségi viszonyainak ismertetése után az ez országok határain kívül élő horvátokat ismerteti. A magyarországi horvátoknak három csoportját lehet megkülönböztetni. Az első csoport a zala- és somogy megyei kajkavac horvátság, mely a Muraközben majdnem kizárólagos lakosság. Számuk 101.843. A második csoport az u. n. vízi horvátok (cakavac) csoportja, mely Sopron, Mosón, Vas és Pozsony sok községében szétszórtan lakik, de még ma is 59 községben abszolút többséget képez. Számuk 57.291. Čakavac Fiume 12.926 horvátja is.

A harmadik csoport a stokavac horvátok csoportja, mely meglehetősen szét van szórva az egész ország területén, de mégis nagyobb számmal található Baranya (10.159), Torontál (4.203), Pest (3.329) és Bács-Bodrog (1.279) megyékben. Összes számuk 22.748. Lakatos e horvátok számát 126.438-ra teszi, mert szerinte horvátok a bunyevácok és sokácok, a krassovánok, az illyrek és dalmátok. Hogy a bunyevácok és sokácok katolikus szerbek, az köztudomású, a krassovánok külön nemzeti mivoltát CZIRBUSZ GÉZA rég bebizonyította. Illyr és dalmát nép a valóságban nem létezik, de hogy alattuk nem értendő horvátok, az abból is látszik, hogy oly vidékeken tud róluk a statistika, ahol horvátok is laknak (Bács-Bodrog, Fejér, Pest megyék), tehát megkülönbözteti tőlük. Alattuk is katolikus szerbeket kell érteni. De még így sem jönne ki az említett nagy szám. LAKATOS nagyon egyszerűen segít magán: ahol az egyéb nemzetiségekre nézve a mi népszámlálásunk azt mondja, hogy »legnagyobb részt« pld. bunyevácok, ő valamennyit horvátnak veszi, sőt az sem zavarja meg, ha a »legnagyobb részt« után két-három nép neve is következik (pld. cseh-morvák, bunyevácok, cigányok), ő valamennyit horvátnak veszi, még ha külön meg is van mondva az egyes nemzeti-

ségek száma (mint pld. Szabadkánál, Zombornál, Mohácsnál stb.). Nagy buzgalmában Bogviszló 126 határozottan cigánynak mondott »egyéb«-jét is kinevezi horvátnak, amint általában véve a cigányokból gyúr mindenfelé legnagyobb szeretettel horvátokat. Ezt magyarul is, horvátul is hamisításnak nevezik, talán a jugoszláv nyelv finomabban fejezi ki magát.

Ausztriában, Dalmácia és Isztria mellett még három helyen vannak valamelyes számban horvátok: Triestben, Alsó-Ausztriában és Morvaországban. Igazi számukat bajos megállapítani, mert az osztrák statisztika nem ismer külön horvát és külön szerb népet és mert a nemzetiségi kisebbségek eltüntetésére kiesztelt »Umgangssprache«-rendszer megbízhatatlanná teszi minden adatát. Triestben 2.403, Alsó-Ausztriában 429 (ebből Bécs 377), Morvaországban 767 (ebből Nikolsburg 682), szerb-horvátokról tud az osztrák népszámlálás. KLAIC 1880-ban Alsó-Ausztriában még 7.000, Morvaországban 1.500 horvátot talált.

Európában a monarchián kívül még csak Olaszországban laknak horvátok. A Nápoly környéki Larino járásban 3 faluban van vagy 4.000 horvát.

Amerikában 1880-ig alig néhány száz horvát volt. Ma az Egyesült-Államokban mintegy 500.000, Kanadában 600, Chileben 25.000, Argentínában 50.000 horvát van s akad belőlük Bolíviában, Peruban és Braziliában is. Ezenfelül Ausztráliában és Új-Zélandon is van 5.000 horvát. Ezek LAKATOS adatai, melyek kissé túlzottaknak látszanak. Az azonban bizonyos, hogy nagyon érdekes az amerikai horvátok társulatainak, iskoláinak és lapjainak ismertetése.

Fejtegetéseibe kevésbé beillesztve foglalkozik a kivándorlás kérdésével is. A dolgot elég felületesen intézi el, úgy hogy semmi bizonyos és határozott eredmény nem jön ki adataiból. Pedig, ha e kérdés eléggé zavaros is még, a szorosán vett Horvátországra nézve mégis tájékozottabbak lehetünk, mint LAKATOS.

Isztriából az utolsó tíz évben LAKATOS szerint 15.000-en vándoroltak ki. Ez aránylag nagy kivándorlási számot teljesen ellensúlyozza a nagy arányú bevándorlás. A születések és halálozások aránya szerint Dalmáciából az utolsó évtizedben 31.814-en vándoroltak ki, a lakosság 5.36%-a. Boszniából az utolsó 15 év alatt 50.280-an vándoroltak ki, de itt is oly nagy a bevándorlás, hogy még mindig van vándorlási többlet.

Horvátországban számba vehető kivándorlás a 80-as években jelentkezett, a 90-es évek nagyobb mérveket öltött, e század első tizedében meg LAKATOS találó kifejezése szerint a menekülés jellegét vette magára. 1900-ban a tényleges szaporodás csak 15.107-tel maradt a természetes mögött, 1910-

ben 119.211-gyei, 1900-ban 36.650 külföldön tartózkodó horvát illetőségűt írtak össze, 1910-ben 150.233-at, alakosság 57%-át. A hivatalos kimutatás szerint e tíz év alatt 148.725-en vándoroltak ki Horvátországból, ebből 126.662 ment Amerikába, 7.155 a Balkán félszigetre (Bosznia, Szerbia, Románia), 14 053 Európa más országaiba (Ausztria,¹⁾ Németország] és 855 más világrészbe (Ausztrália). Nemzetiség szerint horvát és szerb volt 130.802, német 8.560, magyar 3.611, tót 1.059, ruthén 555, oláh 33, egyéb 3.143. A horvátokat és szerbeket csak 1905 óta mutatják ki a statisztikai évkönyvek külön, azóta 68.821 horvát és 28.800 szerb vándorolt ki, szóval a horvát és szerb kivándorlók 64%-a horvát, 36%-a szerb. Az összes kivándorlóknak eszerint 60.5%-a volt horvát, 30.2%-a szerb, 5.8%-a német, 2.4%-a magyar, 0.7%-a tót, 0.4%-a ruthén, 2.1%-a egyéb nemzetiségű. Ha ezeket a százalékszámokat összevetjük az egyes nemzetiségeknek 1900-iki és 1910-iki országos arányszámával, azt tapasztaljuk, hogy a horvátok, magyarok és az »egyéb« nemzetiségűek kisebb arányban vándoroltak ki, mint amekkora az országos arányszámuk, a többiek nagyobb mértékben, különösen feltűnően nagy mértékben a szerbek.

Sajnos, a valóságban még többen vándorolnak ki, mint amennyiről a statisztikai évkönyvek tudnak. Amerikába nagyon sokan útlevél nélkül mennek ki. LAKATOS szerint tíz év alatt 43.169-en hagyták így el Horvátországot. Eszerint 191.894 volna az összes kivándorlottak száma, a lakosság 7.3%-a.

Ez óriási kivándorlás mellett jelentékeny a visszavándorlás is. A statisztikai évkönyvek csak 1905 óta mutatják ki a visszavándorlást és szerintük 6 év alatt 27.409 kivándorló jött hazájába vissza, még pedig Amerikából 22.878, a Balkánról 306, Európa többi részeiről 3.772, más világrészből 213: nemzetiség szerint 18.693 horvát, 6.334 szerb, 1,223 német, 456 magyar, 202 tót, 152 ruthén, 2 oláh és 407 egyéb nemzetiségű. Tehát a visszavándorlók közül 68% a horvát, 22.9 a szerb, 4.5 a német, 1.9 a magyar, 0.7 a tót, 0.5 a ruthén és 1.5 a más nemzetiségű. Feltűnő, hogy a horvátok visszavándorlási aránya mennyivel nagyobb a kivándorlásinál és viszont a szerbeknél mennyivel alacsonyabb a visszavándorlási százalék a kivándorlásinál.

LAKATOS szerint 1901-1904 között 7.229 kivándorló tért

¹⁾ Bosznia után Ausztriába vándorolnak ki Európán belül a legtöbben. Sajnos, határozott számokkal nem szolgálhatok, mert a statisztikai hivatal 1905 óta nem mutatja ki külön az Ausztriába való kivándorlást. Addig az európai kivándorlás 20%-a, a Balkánon kívüli európai kivándorlás 64 százaléka esik Ausztriára. Németországba tíz év alatt 3.715, Romániába 408 vándorolt ki, a többi országról megint nincs adat.

Horvátországba vissza, eszerint az összes visszavándorlottak száma 34.698. Mivel azonban LAKATOS adatai a többi hat évről is alacsonyabbak a ténylegeseknél (22.538), a visszavándorlottak számát 36.000-re tehetjük.

A vándorlási mozgalmak tárgyalásánál teljesen figyelmen kívül hagyja LAKATOS a bevándorlást, bár egyszer már előzőleg (41 l.), ha mellékesen is, de utalt rá. Megbízható statisztikai adatok híján valóban nehéz a bevándorlásról világos képet adni, de okkal-móddal mégsem egész lehetetlen a dolog.

Kétféle bevándorlást kell megkülönböztetnünk: a külföldit és az anyaországból valót. A külföldi bevándorlást 1907 óta mutatják ki a statisztikai évkönyvek. E négy év alatt 4.774-en vándoroltak be, még pedig Ausztriából 2.285-en, Szerbiából 793, Olaszországból 537-en, Németországból és Bulgáriából 88-88-an, Romániából 11-en, egyebünnen (leginkább Boszniából) 872-en. A bevándorlók közül volt 1.212 sz rb, 742 német, 555 olasz, 443 cseh, 355 horvát, 228 lengyel, 116 rutbén, 13 tót, 8 oláh, 4 magyar és 1.093 más nemzetiségű (túlnyomólag szlovén). Mivel a külföldi honosok száma e tíz év alatt 8.892-vel szaporodott (1900-ban 67.314, 1910-ben 76.206), a honosítások száma meg 2.794 volt, tekintetbe véve a természetes szaporodást is, a külföldről bevándorlottak száma nem lesz 9.000-nél magasabb.

Az anyaországból való bevándorlás sokkal nagyobb arányú és éppen erről nincsen semmi biztos adatunk. 1900-ban Horvátországnak 132.696 magyarországi lakosa volt. E bevándorlók leginkább Bács-Bodrogmegyéből (53.625) és a Dunántúlról (57.559) kerültek ki. Az 1910-es adatok még ismeretlenek, de amennyire következtetni lehet, az anyaországi születésűek száma 150000 körül fog állani és az említett vándorlási vidékek némi hanyatlása mellett a Fe vidék fog nagyobb számú bevándorlottat felmutatni. LAKATOS szerint 1909-ben és 1910-ben összesen 8911-en vándoroltak be Horvátországba. Ebből levonva a külföldi bevándorlók számát, 6.528-an jöttek volna be az anyaországból. Ez alapon 32.000-re tehetjük e tíz év összes magyarországi bevándorlóinak számát. Amennyire az egyes nemzetiségek tényleges szaporodásából, ki- és visszavándorlásából következtetni lehet, e 32.000 közül körülbelül 12.000 volt a magyar, 8.000 a német, 4-4.000 a tót és a rutén, 3.000 a szerb, 1.000 a horvát.

Azonban nemcsak az anyaországból van vándorlás Horvátországba, hanem fordítva is. Igaz, hogy jóval kisebb arányú, 1900-ban 32.871 horvátországi születésű lakosa volt Magyarországnak. Hogy mily arányú volt az utolsó évtizedben e belső vándorlás, arra nézve semmi adatunk sincsen. Ha azonban tudjuk, hogy Horvátország természetes szaporo-

dása 324.861 volt, külföldről 9.000-en, az anyaországból 32.000-en vándoroltak be, a visszavándorlottak száma meg 36.000, szóval az összes szaporodás 402 000; továbbá, ha tudjuk, hogy az ország tényleges szaporodása 205.650, a kivándorlottak száma meg 192.000, szóval együttvéve 398.000, akkor az anyaországba vándorlottak száma a 402.000 és a 398.000 közti különbség tehát 4.000. Természetesen, e szám csak abban az esetben áll meg, ha sehol előző számításainkban tévedés nincsen. E 4.000-nek fele a magyarságra eshetik, a többiek németek, szerbek, horvátok. Ennek a belső kivándorlásnak visszavándorlási jellege van.

A vándorlási mozgalom eredményeként megállapítható, hogy tíz év alatt 196.000-en hagyták el Horvátországot addig, amíg a szaporodás alig volt valamivel több, 206.000, s e szaporodásból is 41.000 a bevándorlásra, 36.000 a visszavándorlásra esik, szóval az igazi tiszta szaporodás csak 129.000.

Ez az igazi nemzeti veszedelem. A magyarok és németek elleni izgatás helyett inkább arra a kérdésre iparkodott volna LAKATOS felelni, miért kell Horvátország lakosainak hazájukat olyan megdöbbentő számban akkor elhagyniuk, mikor máshonnan aránylag oly sokan Horvátországban keresnek boldogulást? Hiszen az bizonyos, hogy a tömegek félrevezetéséből könnyebb megélni, mint a tömegekért való önzetlen munkából, de ha így folytatják jugoszláv vezérek, nemsokára nem lesz többé meg a félrevezethető tömeg. Horvátország nemzeti életét valóban nagy veszedelem fenyegeti: nem a magyar iskolák magyarosítása, hanem a nemzeti megrokkadás. Es ha talán a jugoszláv uraknak nem fájna is Szent István koronája egyik legrégibb oszlopának megingása, bennünket, kik szükségesnek tartjuk a horvát nemzeti Horvátország fennállását, a legmélyebb fájdalommal töltene el a fényes történeti múltú testvérnemzet hanyatlása.

Bajza József.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Egyesületi élet.

Az 1914. évi november hó elsején megtartott választmányi ülésen elnöklő igazgató, APÁTHY István jelentette, hogy a megelőző választmányi ülés óta dr. ANGYAL Pál igazgató egy hozzá intézett levelében bejelentette igazgatói állásáról való lemondását. Dr. SZEMENYEI Kornél igazgató pedig már augusztus hó első napjaiban hadba vonult. Tehát Budapesten az egyesületnek nincs egyetlen igazgatója, aki az alapszabályok értelmében Jogosult lenne az egyesület ügyeit ezidőszertint intézni. Ő maga pedig Kolozsvárról a Budapesten székelő egyesület ügyeit, úgy amint óhajtaná, nem intézheti. Bejelenti tehát mind a három igazgató lemondását és midőn e lemondás elfogadását kéri, egyidejűen azt javasolja, hogy az így megüresedett igazgatói állások ideiglenesen és csak a háborús idők tartamára töltsenek be.

Dr. GAAL Jenő választmányi tag javasolja, hogy APÁTHY István előterjesztett javaslatát fogadja el a választmány és neki igazgató minőségében kifejtett odaadó sikeres működésért fejezze ki jegyzőkönyvi elismerését és egyszersmind a megüresedett igazgatói állásokra javaslatba hozza BER CZIK Árpád, JANC SÓ Benedek és TI MON Ákos megválasztását.

A választmányi ülés elfogadván dr. GAAL Jenő indítványát, a megüresedett igazgatói állásokra ideiglenesen a háború idejére BER CZIK Árpád, JANC SÓ Benedek, TI MON Ákos választattak meg.

APÁTHY István lemondott igazgató az elnöki széket JANC SÓ Benedek újonnan megválasztott igazgatónak engedi át, a ki bejelenti, hogy a választmányi ülésnek még csak egyetlen elintézésre váró tárgya van: az 1914. évi közgyűlés helyének, idejének és tárgysorozatának megállapítása.

A választmányi ülés ez előterjesztés folytán elhatározta, hogy az 1914. évi közgyűlés november hó 22-én délelőtt 11 órakor tartassék meg. Ha pedig ez ülés esetleg határozatképtelen lenne, másodszer december hó 6-án délelőtt 11 órára hivassék egybe.

Az 1914. évi közgyűlés tárgysorozata pedig a következő lenne:

- a) Igazgatói, illetőleg titkári jelentés.
- b) Az 1913. évi zárszámadás tárgyalása és éhez képest a felmentvény megadása.
- c) A jövő évi költségvetés megállapítása.

A közgyűlés tárgysorozatát alkotó fennebb felsorolt jelentéseket a választmányi ülés elfogadja és az igazgatóságot felhatalmazza, hogy azokat az 1914. évi közgyűlésen a tanácskozás napirendjének anyagául előterjesztesse.

Elnöklő igazgató javasolja, hogy tekintettel a háborús állapot következtében előállott rendkívüli időkre és viszonyokra, kérjen a választmány az 1914. évi közgyűléstől arra vonatkozó felhatalmazást, illetőleg utasítást, hogy az elfogandó költségvetés keretén belül a rendkívüli viszonyok és körülmények által esetleg követett megfelelő intézkedéseket a saját hatáskörében is megtehesse. A választmány e javaslatot elfogadja és a közgyűlés napirendjére tűzi.

Elnöklő igazgató a választmány tudomására hozza, hogy a folyóirat szerkesztője, HELLER Farkas is hadba vonult és jelenlegi minőségében a katonai szolgálati szabályzat értelmében nem lehet ezidőszerint a folyóirat szerkesztője. Javasolja, hogy arra az időre, meddig a háború tart, a folyóirat ideiglenesen az igazgatóság szerkesztésében jelenjék meg. A választmány e javaslatot is magáévá teszi.

Az 1914. évi közgyűlés.

Miután az 1914. évi november hó 22-re összehívott közgyűlésen a tagok nem jelentek meg határozatképes számban, az 1914. évi közgyűlés december hó 6-án délelőtt 11 órakor tartatott meg.

A közgyűlés napirendjének első tárgya az alábbi igazgatói jelentés volt, melyet a közgyűlés egyhangúan tudomásul vett.

A választmány jelentése az 1914. évi közgyűléshez.

Mint az előző években, úgy a lefolyt évadban is két gondolat vezette egyesületünket munkatervének összeállításánál. Első sorban a hazánk társadalmi és gazdasági életében felmerülő kérdések tudományos megvilágítására és megvitatására törekedtünk, abból a meggyőződésből indulva ki, hogy

egyesületünk egyik legfontosabb kötelessége e kérdésekben közönségünket tárgyilagos alapon tájékoztatni és közvéleményünket a nemzeti haladás szempontjából befolyásolni. Nem hanyagoltuk azonban el másik kötelezettségünket sem, melyet abban látunk, hogy a hazánkban közvetlenül concret megoldást váró kérdésekhez nem közvetlenül csatlakozó sociologiai és társadalompolitikai kérdésekkel is foglalkoznunk kell, hogy az azok iránti érdeklődést hazánkban is felkeltsük és ápoljuk és erőnkhez képest a társadalomtudományok általánosabb problémái megoldásából is kivegyük részünket.

Mindkét irányban fejtettünk ki a lefolyt évben munkásságot.

A hazánk társadalmi életének szerves fejlődéséből kifolyólag felmerülő feladatok közt az első helyet a polgári törvénykönyv tervezetének megvitatása foglalta el. Jogunk codificatiójával egy talán évszázadokra, de mindenesetre hosszabb időre kiható és a magyar nemzet fejlődését mélyen befolyásoló esemény előtt állunk. Nemzeti és közgazdasági szempontból egyaránt fontos, hogy miképp fogja polgári törvénykönyvünk conservalni sajátos magyar jogfejlődésünket, mely a magyar nemzeti genius egyik legbecsesebb és legsajátosabb alkotása és közgazdasági életünknek is egyik legdöntőbb tényezője. Kötelességünknek tartottuk ennél fogva – bár nem vagyunk jogászegyesület – a törvénykönyv tervezetével, általános társadalmi és közgazdasági vonatkozásaiban foglalkozni. Az előkészítés nehéz és fáradságos munkája e kérdésben TIMON ÁKOS egyetemi tanár vállaira nehezedett, ki a polgári törvénykönyv tervezetének megvitatására rendezett értekezletet nagyjelentőségű történeti visszapillantással nyitotta meg április hó 30-án, melyben Werbőczy mesterművére, a Hármaskönyvre utalva, kifejtette, hogy a magyar jog codificatiójának feladata ma is a magyar társadalom nemzeti jellegének és követelményeinek megfelelő jogrend megalkotása.

Az értekezleten az igazságügyminister úr kiküldöttjén, BARNA IGNACZ curiai bírón kívül közéletünk és jogászvilágunk előkelőségének tagjai nagy számban jelentek meg. Kiss ALBERT kassai jogakadémiai tanár végezte az előadói tiszteletet és pedig az egész tervezetre vonatkozólag, mert SEBESS DÉNES táblai tanácselnök és SZÁSZ SCHWARZ GUSZTÁV egyetemi tanár, kiket az értekezlet bevezetésére egyesületünk szintén felkért, akadályozva voltak abban, hogy megbízatásuknak eleget tegyenek. Úgy az általános, mint a részletes vita folyamán számosan felszólaltak, köztük az igazságügyminister úr képviselője, továbbá SEBESS DÉNES, táblai tanácselnök, SZIRMAY OSZKÁRNÉ úrnő, MATTYASOVSKY MIKLÓS, min. osztálytanácsos, VIRÁGH GYULA ügyvéd is és az értekezlet TIMON ÁKOS egyet. tanár elnöke alatt SÁNDOR JÓZSEF udv. tanácsos, SEBESS

DÉNES tanácselnök. MATTYASOVSKY MIKLÓS min. osztálytan. és Kiss ALBERT jogak. tanár részvételével az ily értekezleteknél eddig is szépen bevált módszer szerint bizottságot küldött ki, hogy az értekező eredményeit összefoglalva, emlékiratot készítsen, mely az igazságügyminister úrhoz lesz felterjesztendő.

Egy másik, hazai viszonyaink megismerése és helyes megvilágítása szempontjából nagyfontosságú actiónk a múlt évadban nyert befejezést. Nevezetesen a nemzetiségi értekező ez, mely ugyan még az előző évadban folyt le, de akkor nem fejeződött be, minthogy hátra volt még az anyag feldolgozása és a következtetések levonása. Ezt a fontos munkát kellett még elvégeznünk és ebben az e célra kiküldött bizottságnak nagy segítségére volt AJTAY JÓZSEF ministeri titkár, ki szép munkálatot készített az értekező anyaga alapján, melyet a nagyközönségnek is hozzáférhetővé tettünk.

Hazánk két másik fontos kérdése, a birtokpolitika és a kivándorlás kérdése az egyes előadások kapcsán foglalkoztatta egyesületünket, miután mindkét kérdés beható szaktanácskozmány anyaga is volt az előző évek folyamán. A birtokpolitika kérdését BERNÁT ISTVÁN, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója, ki birtokpolitikai szaktanácskozmányunkban is élénken résztvett, tárgyalta, Lloyd Geroge birtokpolitikájáról értekezőn 1913. évi december hó 15-én. Az előadás után vita is fejlődött ki és hogy az érdeklődés a birtokpolitika feladatai iránt folyton növekszik, legjobban mutatja, hogy a vita aznap nem is volt befejezhető. Minthogy számosan érdeklődtek a felvetett kérdés iránt és többen óhajtottak ahhoz hozzászólni, a vita folytatására is alkalmat kellett adni, ami 1914. évi márczius hó 11-én meg is történt, amidőn BERNÁT ISTVÁN igazgató újból összefoglalván előadásának tartalmát, többen hozzászóltak még a tárgyhoz. Nem ugyan közvetlenül a kivándorlással, de egy azzal igen közlőrlől összefüggő kérdéssel, az Eszakamerikai Egyesült-Államok bevándorlási politikájával foglalkozott PIVÁNY JENŐ hazánkfia, ki jelenleg is Amerikában tartózkodik. Czikkét PAIKERT ALAJOS, mezőgazdasági múzeumi aligazgató olvasta fel februárius hó 25-én, ki maga is hosszabban tartózkodott Amerikában és saját értékes tapasztalataival több irányban kiegészítette azt.

Nagyjelentőségű és messzemenő hivatással bíró actiónak vetette meg alapját januárius hó 21-én egyesületünk, amidőn a Királyi Magyar Természettudományi Társulat dísztermében a Budapesti Királyi Orvosegyesülettel és az Országos Közegészségügyi Egyesülettel közösen értekezőt tartott a *fajegészségügy* kérdésében. Ezen actio megindításában APÁTHY ISTVÁN egyetemi tanáron, ki már évek óta hirdeti a fajegészség jelentőségét, valamint ANGYAL PÁL egyetemi tanáron

kívül, ki egyesületünkben külön faj egészségügyi osztály felállítására iránt az indítványt megtette, az érdem első sorban HOFFMANN GÉZA berlini cs. és kir. alconsulé, kinek a fajegészségügy kérdéséről irt értekezésének felolvasásával vette kezdetét a fajegészségügyi értekeztetésünk is. Ezután APÁTHY ISTVÁN igazgató fejtette ki azon nagy fontosságot, mely a faj egészségügy kérdésének jut és aziránt tett indítványt, hogy a Magyar Társadalomtudományi Egyesület, a Budapesti Királyi Orvosegyesület, az Országos Közegészségügyi Egyesület, a Magyar Közgazdasági Társaság, a Földrajzi Társaság, a Néprajzi Társaság, a Heraldikai és Genealogiai Társaság, a Gyermektanulmányi Társaság, az Országos Gyermekvédő Liga és a Turáni Társaság bevonásával e kérdés tárgyalására egyesületközi bizottság alakíttassék. A megalakulás haladéktalanul megtörtént és az egyesületközi bizottság elnöke GR. TELEKI PÁL lett, a bizottság előadói tisztét pedig APÁTHY ISTVÁN vállalta. Amidőn a bizottság április hó 7-én első ülésére összejött, további kiegészítésének szükségét érezte és elhatározta, hogy öt-öt tag küldésére felkéri még a Királyi Magyar Természettudományi Társulatot és a Nőegyletek Országos Szövetségét. Azt is kívánatosnak tartotta a bizottság, hogy az érdekelt hatóságok is képviselőik útján résztvegyenek tárgyalásaiban. Elhatározta ezért, hogy egy-egy tag kiküldésére felkéri a belügyminister urat (annak közegészségi ügyosztályára való tekintettel), a vallás- és közoktatásügyi minister urat (a népiskolai, a középiskolai és a gyógypaedagógiai ügyosztály szempontjából), azután az igazságügy- és a honvédelmi minister urakat, továbbá a székesfővárost (társadalompolitikai ügyosztálya részéről) és végül az országos statisztikai hivatalt és a fővárosi statisztikai hivatalt.

Az egyesületközi bizottság a fajegészségügy fontosságára mielőbb és minél szélesebb körben felhivandónak tartván a nagyközönség figyelmét is, elhatározta, hogy egyrészt az egyesületközi bizottságban résztvevő egyesületek folyóirataiban, valamint a napilapokban is hozzálát a közönségnek fajegészségügy eszmekörébe való bevezetéséhez, másrészt pedig erre" a célra előadásokat is rendez. Egyelőre két ily előadás megtartását vette tervbe, az egyik rendezésére az Országos Ismeretterjesztő Társulatot, a másikéra pedig a Királyi Orvosegyesületet kérvén fel. Ezenkívül, hogy jelentőségéhez mért széles alapon tárgyalassanak a vonatkozó kérdések, " fajegészségügyi congressus rendezését is elhatározta a bizottság.

Széchenyi-cyklusunk a lefoht évadban szünetelt, hogy azután annál nagyobb alapossággal legyen előkészíthető a jövő évadra tervezett befejező előadássorozat; a második sorozat előadásait tartalmazó II. kötet már elhagyta a sajtót. Új előadásokkal gazdagodott azonban egy másik cyklusunk,

a hivatások sociológiája, melyet még az 1912. év folyamán vezetett be IMRE JÓZSEF egyetemi tanár az orvos hivatásáról értekezvén. Az 1913. évben JÁSZAI MARI művésznő *Színész és közönség* című előadása sorakozott ezen cyklus előadása mellé, mely a színművészet társadalmi hivatását és a színész viszonyát közönségéhez világitotta meg.

Az elméleti kérdésekkel leginkább a Magyar Társadalomtudományi Szemlében foglalkoztunk, hol a nagyobb actióinkkal kapcsolatos tanulmányokat is közzétettük. A Szemle e lefolyt évben is a szokott terjedelemben mindenkor pontosan megjelent és ismertetési rovatában olvasóközönségét a fontosabb irodalmi és társadalompolitikai eseményekről is tájékoztatni igyekezett.

Amint már múlt évi jelentésünkben is megemlékeztünk erről, egyesületünk jövő feladatai között elsőrendű helyet foglal el a vidéki helyi bizottságokkal való sűrűbb érintkezés és azok működésének minél jobban egyesületünk központjának működésébe való bekapcsolása. Sürgős szükség van erre azért, hogy a központi vezetés és a helyi szervek egységes működése lehetővé tegye célunk elérését, mely a magyar - társadalom egészséges fejlődése érdekében egy tudományos alapon álló és a tudományos kutatás eredményeit értékesítő egységes magyar közvélemény kialakításában áll. Ezért egyesületünk kereste is a módot arra, hogy helyi bizottságainkkal az érintkezés sűrűbbé tétessék. Kívánatosnak látszanék ugyanis főképp az, hogy a helyi bizottságok programjának megállapítása lehetőleg a központ bizonyos közreműködésével történjék oly módon, hogy bizonyos egységes terv uralkodjék azután e munka-programmokon. Ennek megvalósítása eddig is sajnos, még nem sikerült, bár egyes helyi bizottságaink, mint p. o. a balassagyarmati helyi bizottság már igen szép és élénk tevékenységet fejtenek ki. A jövő egyik fontos feladatát kell azonban látnunk, hogy a kapcsolat egyesületünk központja és a vidék között minél szorosabbra fűzessék. Az is kívánatos, hogy a vidéken oly helyeken is tért foglaljon egyesületünk, ahol eddig még nincs helyi bizottságunk. A lefolyt évadban ezirányban Eperjesen történtek lépések, ahol márczius hó 29-én HELLER FARKAS, április hó 5-én pedig APÁTHY ISTVÁN tartottak előadást, melynek kapcsán már többen tagul is jelentkeztek; remélhető, hogy mielőbb sikerül Eperjesen helyi bizottságot alakítani, hol különösen FLÓRIÁN KÁROLY jogakadémiai tanár, GÖMÖKY JÁNOS igazgató, MÁRIÁSSY BÉLA árvaszéki elnök CSATÁRY ÁGOST, udv. tanácsos és VALENTINY SAMU tanár buzgólkodnak ez irányban.

Bár fontosságánál fogva jelentésünk elején kellett volna erről megemlékeznünk, csak most említjük fel azt a változást, mely a lefolyt évad elején igazgatóságunkban történt, midőn

GAAL JENŐ főrendiházi tag és az egyesület egyik alapítója és legbuzgóbb vezetője megvált *igazgatói* állásától. Csak most emlékezünk meg e változsról, mert azt reméljük, hogy bármily súlyosan érinti szeretett igazgatónk távozása kivált azokat, akik az egyesület ügyei irányításában közvetlenül résztvesznek, mégis megválása az igazgatói állástól nem jelenti azt, hogy egyesületünk irányításától és annak bő tapasztalataival, nagy tudásával, folytonos tennivágyásával és nagy befolyásával való támogatásától is visszavonul. Ha az igazgatóság és a választmány ismételt kérésének nem is sikerült GAAL JENŐ főrendiházi tagot lemondó szándékának megmásítására bírni, amidőn tanári és politikai elfoglaltsága *nem* engedi, hogy továbbra is ellássa éppen túlságos lelkiismeretességénél fogva rája nézve egyre terhesebbé váló igazgatói teendőit és így az egyesület administrációjában nélkülöznünk is kell a fiatalokat megszégyenítő munkaerejét, reméljük, hogy az egyesület szellemi vezetésében jövőre is ugyanabban a támogatásban fog bennünket részesíteni, mint eddig. Amint eddig actióink megindításában, vezetésében és lebonyolításában támogatott és tette ösztönzött, úgy reméljük, nem fogja megtagadni tőlünk ezt a jövőben sem. Az igazgatóságban helyét a fiatal gárda egyik tagja, SZEMENYEI KORNÉL foglalta el; ő is egyike az egyesület alapítóinak, ki első naptól kezdve zászlónk mellett állott és ügyeink vezetésében mindig buzgón résztvett. Erélye és az ügy iránti lelkesedése egyesületünk tevékenységét is fokozni fogja. így tehát bizalommal nézhetünk a jövőbe, mely a zászlónk köré sorakozók megsokszorozódását fogja remélhetőleg magával hozni.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Tisztelettel jelentjük, hogy a reánk bízott tisztünknek megfelelően a Szűcs pénztárnok úr által vezetett könyveket megvizsgáltuk, az ezekkel kapcsolatos támlapokkal összehasonlítottuk és úgy a könyvvezetést, mint a pénztárkezelést a legnagyobb rendben találtuk.

Az 1913. évi zárószámadást felülvizsgálva, tisztelettel jelentjük, hogy ezen zárószámadás az 1913. év végével 2.476 K 76 fillér egyesületi tiszta vagyont tüntet fel.

Ez alkalommal beterjesztjük az 1913. évi költségelőirányzatot is, amely szerint az *előírányzott* bevételek 11.700 koronát és a kiadások ellenben 15.500 koronát tesznek ki, úgy hogy 3.800 korona hiány mutatkozik.

Ezek után tisztelettel javasoljuk, hogy úgy a pénztárnok úrnak, mint az ellenőr úrnak a felmentvényt megadni szíveskedjék.

Budapest, 1914. évi március hó 31-én. Kiváló tisztelettel
LÁNER GYULA s. k., CSERY KÁLMÁN s. k., HOSSZÚ ISTVÁN, s. k.
STROMSZKY SÁNDOR s. k.

Bevételek:

Vagyonáthozat az 1912. évről:		
folyószámlán a Magyar Banknál		1.722-54
takarékbetétként a Magyar Banknál:		K
Csery Kálmán alapítói tagdíja		- »
E. M. K. E. » »		- »
Gaál Jenő dr. » »		- »
1907. évi rendes tagdíjak:		
befolyt hátralék 1913. XII. 31-ig	200	
1908. évi rendes tagdíjak:		200
befolyt hátralék 1913. XII. 31-ig	200	
1909. évi rendes tagdíjak:		
befolyt hátralék 1913. XII. 31-ig	50	
befolyt hátralék 1914. I. negyedben	190	
1910. évi rendes tagdíjak:		
befolyt hátralék 1913. XII. 31-ig	210	
befolyt hátralék 1914. I. negyedben	10	
1911. évi rendes tagdíjak:		
befolyt hátralék 1913. XII. 31-ig		- »
befolyt hátralék 1914. I. negyedben		- »
1912. évi rendes tagdíjak:		
befolyt hátralék 1913. XII. 31-ig	200	
befolyt hátralék 1914. I. negyedben	20	
1913. évi rendes tagdíjak:		
befolyt 1913. XII. 31-ig		- »
befolyt 1914. I. negyedben		- »
1913. évi előfizetési díjak:	90	
részletezés szerint.....	10	
Széchenyi-cyclus jövedelme:		
felesleg a költségek levonása után	330	
	40	
Kamatok:	5940	
folyószámlái kamatok az I. félévben	80	
folyószámlái kamatok a II. félévben	6.79560	»
1914. évet illető 1913-ban	623.80	»
befolyt tételek:		
1914. évi rendes tagdíjak.....	14431	»
1914. évi előfizetési díjak	188.97	»
1912. évi folyóirati költség, dr.	40-	»
Illés	20-	»
Imre fel nem vett írói tiszteletdíja	10-	»
Összesen	1731522	korona

Kiadások:

1013. évi költségek:	
részletezés szerint 1913. XII. 31-ig .	4.06 191 K
levonva az 1914. évet illető kiadásokat, részletezés szerint.....	42.26 »
	8.091-99 »
1913. évi folyóirati költségek:	2.655-30 »
részletezés szerint 1913. XII. 31-ig .	
részletezés szerint 1914. I. negyedben	1.506- »
Magyar Társadalomtudományi könyvtár:	1.507-52 »
befolyt	
költségek	
1914. évet illető tételek átvezetése a jövő évre:	
1914. évi rendes tagdíjak	40- »
1914. évi előfizetési díjak	20- »
1912. évi folyóirati költség dr. Illés Imre fel nem vett írói tiszteletdíja	10 – »
Egyenleg mint vagyon:	
A Magyar Banknál <i>folyószámlán</i> elhelyezve	3.227.99 »
e vagyonból az 1914. évre tartalékolandó jegyzék szerint	2.523.04 »
hozzá: a Szabad Iskolának előlegezett összegért.....	1.171.81 »
	600- »
Magyar Banknál takarékbetétkönyvre elhelyezve (alapítól tagdíjak) . . .	
Összesen . . .	17.315- korona

Budapest, 1914. márczius 24.

LÁNER GYULA s. k.
Hosszú ISTVÁN s. k.

CSERY KÁLMÁN s.
k.
STROMSZKY SÁNDOR s.
k.

Költségvetés az 1914. évre:

Bevételek:

Tagsági díjak	6.500-- K
Előfizetési díjak	5.000- »
Kamatok	200- »
Széchenyi-cyclusból	623-80 »
Magyar Társ. Könyvtár . . .	1.500- »
Alapítvány	200- »
Összesen	14.023.80 korona

Kiadások:

<i>Igazgatási</i> költségek túloldali részle- tezés szerint	4.500- K
Folyóirati költségek	11.000 – »
Összesen	15.500- korona
Bevételek	14.023.80 »
Kiadások	15.500- »
Hiány	1.471.20 korona

LANER GYULA s. k.
Hosszú ISTVÁN s. k.

CSERY KÁLMÁN s. k.
STROMSZKY SÁNDOR s. k.

A közgyűlés a zárszámadási bizottság jelentését elfogadja és annak alapján a pénztárosnak az 1913. évre vonatkozó felmentést megadja.

Elfogadja az 1914. évi költségvetést is a választmány-
nak adott azzal az utasítással, hogy miután a jelen háborús
állapot kérdésessé teszi, hogy a béke éveinek tapasztalatai
alapján a rendes viszonyokra való tekintettel összeállított
költségvetés bír-e kellő realitással, a választmány, illetőleg az
igazgatóság a maga hatáskörében az esetleg csökkenő jöve-
delmeket szem előtt tartva, járjon el minden kiadásaiban, külö-
nösen a folyóirat szerkesztésében és ha szükséges lesz, a
folyóiratot csak redukált alakban adja ki.

Ezek után kimondja a közgyűlés, hogy, tekintettel a
jelenlegi viszonyokra, azokat a választmányi tagokat, kiknek
megbízataa az 1914. év végével lejár és helyükbe új
választmányi tagokat kellene választani, még egy évig (1915-re)
megválasztott tagoknak tekinti.

Figyelmeztetés.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület hivatalos helyisége 1915. évi január hó 15-től kezdve VIII. ker., Szentkirály-utca 7. szám, II. em. van. Tisztelettel kérjük az egyesület tagjait, hogy leveleiket és mindenféle megkereséseiket szíveskedjenek ez új hivatalos helyiségbe címezni.